

Az irodalomterápia fejlesztő hatása a fiatalok
fogvatartottakra

(2012-2019)

Csorba-Simon Eszter

Doktori (PhD) Értekezés

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
„Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori
Iskola

Témavezetők:

Dr. habil. Béres Judit, PTE BTK, Modern Irodalomtörténeti és

Irodalomelméleti Tanszék

Dr. habil. Orsós Anna, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem,

Neveléstudományi Intézet

2024. 08. 26.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
1.1 Kutatói kérdés, hipotézis	6
1.2 A kutatás módszertani kérdései	7
2. A biblioterápia (irodalomterápia) módszere	9
2.1 Az irodalomterápia céljai, hatásai	13
2.2. Az irodalomterápia olvasásszociológiai szempontból	27
3. A könyvtár szerepe	31
4. A cigányság helyzete Magyarországon	38
4.1 Demográfiai adatok	40
4.2 A cigányság csoportjai	42
4.3 Szociodemográfiai kitekintés és diszkrimináció	44
5. Lehetőségek a büntetés-végrehajtási intézetekben	50
5.1 A nevelés és oktatás megjelenése és jelentősége a büntetés- végrehajtási intézetekben – különös tekintettel az irodalomterápiára.....	53
5.2 Metszetek a hazai börtöntörténetből	55
5.4 Példák a művészetterápiák börtönprogramokban való alkalmazására	68
6. Az irodalomterápiás foglalkozás gyakorlatának bemutatása	75
6.1 Empátia és mentalizáció	84
7. A csoportok bemutatása	91
8. A csoportok munkájának összegzése	115
9. A művészetterápiás módszerek megítélése a rendszeren belül.....	118
10. Esettanulmányok	121
11. Interjúk	133
12. Összegzés	136
Felhasznált irodalom:	141
Mellékletek:	155
Interjúk:	172

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindenekelőtt konzulenseimnek, Dr. habil. Béres Juditnak és Dr. habil. Orsós Annának, akiknek szakmai és emberi támogatását immár évek óta élvezhetem.

Köszönöm a pécsi Büntetés-végrehajtási Intézetnek és Koncz Katalin bv. őrnagynak, és az intézet valamennyi munkatársának, hogy lehetőséget és bizalmat szavaztak nekem a módszer kipróbálásához és fejlesztéséhez.

Köszönöm Tóth Júliának a szüntelen és kitartó biztatást.

The Developmental Impact of Bibliotherapy on Juvenile Detainees (2012-2019)

Kulcsszavak: irodalomterápia, börtön, fiatalkorú fogvatartottak, cigánység, önismeretfejlesztés

Keywords: bibliotherapy, prison, juvenile inmates, gypsyism, self-awareness development

1. Bevezetés

Disszertációmban a fiatalok fogvatartottakkal végzett irodalomterápiás fejlesztőmunka tapasztalatait foglalom össze. Konkrét példákon keresztül ismertetem a célcsoporttal végzett munka kereteit, módszereit sajátos kihívásait és eredményeit, az általános személyiségfejlesztést elősegítő versek, dalszövegek kiválasztásának okait, valamint a ráhangolódást segítő, önismeretet fejlesztő játékok, feladatok néhány példáját, illetve példákat mutatok be a csoportmódszer alkalmazásának hatásaira, valamint a folyamatok eredményeire. A nyolc év munkáját felölelő tapasztalatok ismertetésével a célom az, hogy a neveléstudomány nézőpontjából tekintsek rá az irodalomterápiás munka módszerspecifikus és a módszerfüggetlen hatótényezőinek érvényesülésére a vizsgált célcsoport reszocializációja és általános személyiségfejlesztése területén. Mivel Magyarországon a tárgyalt nyolc év során nem álltak rendelkezésre publikációkkal alátámasztott tapasztalatok ezen a területen, dolgozatomban egyben az első nagyobb volumenű kísérlet is a fogvatartottakkal végezhető művészetterápiás, azon belül irodalomterápiás fejlesztőmunka bemutatására. A dolgozatban bemutatott tapasztalati anyag alkalmas lehet arra, hogy további empirikus kutatások kiindulópontja legyen, illetve szakirodalomként és módszertani eszköztárként segítséget nyújtson azon szakembereknek (büntetés-végrehajtásban dolgozóknak, szociális munkásoknak, irodalomterapeutáknak), akik szintén e célcsoporttal foglalkoznak, vagy terveznek foglalkozni.

A nevelésszociológia egyik érdemi kérdése a társadalom és az iskola egymásra gyakorolt hatása. Mennyire tud formálni az oktatás? Hogyan tud az iskola társadalmi értékeket továbbadni? Mekkora hatással van az esélyegyenlőtlenségek leküzdésére? Disszertációmban igyekeztem feltérképezni, hogy a büntetés-végrehajtásban mennyire tud megjelenni és milyen hatást tud gyakorolni a non-formális oktatás és tanulás, hiszen az irodalomterápia interdiszciplináris módszerére épülő biblioterápiás csoportmunkák is annak tekinthetőek. Az indirekt nevelési módszerek alkalmazásakor a nevelő (esetünkben a csoportvezető) a közösség számára

jelöli ki a feladatot, és a közösségen keresztül, a közösségi normák, értékek és magatartásformák révén hat a neveltre. Nem közvetlenül hat a neveltre, hanem figyelembe veszi a célcsoport jellemzőit, így indirekt módon irányítja a folyamatot. Ilyen nevelési módszer például a közvetett ellenőrzés, közvetett gyakorlás, a pozitív egyéni és csoportos minták kiemelése a közösség életéből (Bábosik, 1999). Úgy vélem ez a nevelési módszer, valamint a személyközpontú pedagógia alkalmazható a leghatékonyabban az általam megfigyelt célcsoportnál. Egy irodalomterápiás csoport a személyiségfejlődést szolgáló személyközpontú csoportokhoz hasonlít leginkább, amelyeknek eredményességét a mély emberi találkozások által előidézett saját élmény, az őszinte kommunikáció és a biztonságos légkör szavatolja (Rogers, 2000; idézi Béres, 2016:264).

Az irodalomterápia börtönprogramokba való beemelése azon a felismerésen alapul, hogy az elítélt társadalmi kudarcaiban kulcstényező lehet érzékelési, észlelési képessége. Minden szocioterápiás és művészetterápiás foglalkozás a résztvevők „érzékenyítését” tűzi ki célul, annak reményében, hogy sikerül javítani azokon a részben vagy teljesen hiányzó készségeken és képességeken, amelyek az elítélteknek a társadalom számára elfogadható formában gyakorolt életviteléhez és egy egészséges személyiséghez szükségesek. Ha az elítélt megtanulja differenciáltan szemlélni az őt körülvevő problémákat, lehetőségeket, akkor a percepció, kognitív és szociális készségeiben is változás megy végbe (Andrews-Bonta, 2010:134-153). Ebben a változási folyamatban segíthetnek a csoportos foglalkozások: miközben tudjuk, hogy csodát nem tehetünk ezekkel az elkallódott emberekkel, hiszen a kialakult személyiség mindenestül aligha megváltoztatható, a személyiségstruktúra hangsúlyai átrendezhetőek, ami már elég lehet az illető normális életvitelének és a társadalom által elfogadott célokra és jövőre való irányultságának, asszertivitásának kialakításához.

Disszertációm alapját az a személyes és szakmai tapasztalat képezte, amelyet könyvtárosként, irodalomterapeutaként és önkéntesként saját tervezésű és vezetésű biblioterápiás foglalkozásaim keretében, a pécsi Fiatalkorúak Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében, illetve a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben a fogvatartottakkal folytatott

irodalomterápiás munka során szereztem 2012 júliusától 2020 márciusáig. Sajnos az eredeti kutatási elképzeléseimet nem tudtam megvalósítani, egyrészt a Covid19 bevezetett korlátozások miatt, másrészt nagyjából a vírus terjedésével egy időben megszűntették Pécsen a Fiatalokért Bűntetés-végrehajtási Intézetét.

1.1 Kutatói kérdés, hipotézis

Dolgozatomban arra keresem választ, hogy a büntetés-végrehajtás megfelelő terepe lehetne-e egy átfogó fejlesztő irodalomterápiás programnak, és ha igen, milyen munkamódszer a leghatékonyabb ennél a speciális célcsoportnál.

Mekkora szerepe van/ lehet a civil és önkéntes munkának egy zárt intézményben? Lehet-e formálni, fejleszteni a fiatalok fogvatartottak addig tanult és rögzült szocializációs mintáit?

A börtön személyzetének, reintegrációs tisztjeinek szerepe vitathatatlan, ám az irodalomterápiás csoport vezetőjének attitűdje is kulcsfontosságú. Vajon mennyire befolyásolja ez a csoporton részt vevők hozzáállását a csoportban végzett munkához?

Kitérek arra, hogy az irodalomterápia hol helyezkedik el a mai magyar tudományos kontextusban, mely egyéb tudományterületekkel van szoros kapcsolatban és általánosságban milyen szerepe van az önismeret fejlesztésében.

Jelen dolgozatban azt is körbejárom, hogy a büntetés-végrehajtási rendszerben milyen tendenciák működnek a fejlesztésekkel és reintegrációval kapcsolatban, hogyan tudnak különböző programok megvalósulni és milyen hatékonysággal tudnak működni (mind Magyarországon, mind külföldi példák alapján).

A Belügyminisztérium és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága közösen indította el azt a 2023. október 31-ig tartó projektet a konvergencia régiókban (Budapest és Pest megye kivételével Magyarország területén), melynek célja az elítéltek és a letartóztatottak társadalmi és munkaerőpiaci reintegrációjának erősítése, ezen keresztül az elkövetők bűnismétlési kockázatának csökkentése. A projekt bemutatása szerint a fogvatartottak

számára kiemelten fontos, hogy hozzáférjenek a büntetés-végrehajtási intézetben azokhoz a foglalkozási rehabilitációs szolgáltatásokhoz, melyekkel munkavégző képességeik, készségeik szinten tartása, valamint fejlesztése megtörténik, s az önbecsülésük és felelősségérzetük növelésével felkészíthetők arra, hogy szabadulásukat követően több esélyük legyen elhelyezkedni a munkaerőpiacon¹.

A hipotézisem szerint a hosszú távú irodalomterápiás csoportfoglalkozásokon való részvétel segít fejleszteni a csoportban részt vevők (jelen esetben fogvatartottak) szociális, kommunikációs és empátiás készségeit, valamint segít felülírni berögzült viselkedési mintákat.

Ezek a változások pedig hozzájárulnak azokhoz a reintegrációs törekvésekhez, amiket a fent említett projekt is megfogalmaz.

1.2 A kutatás módszertani kérdései

A disszertáció témájából adódóan nehéz olyan mérőeszközt alkalmazni, mely relevánsan bemutatja a nyolc év alatt elért fejlődést és bekövetkezett változásokat, különösképpen a Covid19 miatt változtatnom is kellett az eredeti elképzelésemen. Munkám alapja tehát nem a hagyományos értelemben vett könyvtartudományi vagy neveléstudományi kutatások területéről származik: az irodalomtudomány, a nevelésszociológia, a művészetpszichológia, a börtönpedagógia és a romológia metszéspontján helyezkedik el, vagyis egy speciális, empirikus anyag, amelynek megközelítéséhez és elemzéséhez a fejlesztő biblioterápia elméleti és módszertani hátterét, valamint tudományközi kapcsolatait is áttekintettem.

A rendelkezésemre álló empirikus anyagon elvégzett kutatás egyszerre feltáró és leíró jellegű, aminek fő célja az irodalomterápia és a büntetés-végrehajtás, valamint az irodalomterápia és a fogvatartottak fejlesztése kapcsolatának körül járása. Dolgozatomban a megfigyelt eseteket, személyeket, jelenségeket kívánom elemezni és bemutatni nyolc évnyi segítő-fejlesztő munka eredményeinek a tükrében, amelyeket esettanulmányok és interjúk segítségével közelíték meg. Az évek során

¹ Fogvatartottak reintegrációja, EFOP-1.3.3-16-2016-00001

díjnyertes OTDK dolgozatot, szakdolgozatot és számos tanulmányt is írtam a börtönben szerzett tapasztalataimról, melyeket tételesen a Felhasznált irodalomban sorolok fel.

Az alkalmazott módszertan az akciókutatáshoz áll a legközelebb. Lényege, hogy „az ember tanulását a tapasztalatai által nyert tudás folyamatos megújítása jellemzi, mely tapasztalat kisebb-nagyobb közösségben zajló tanulásként, összességében társadalmi tanulásként jelenik meg” (Campfens, 1997 idézi Vámos, 2015:46). Az akciókutatás egy olyan kutatási módszer, amelynek célja a gyakorlatban felmerülő problémák megoldása a kutatás és a cselekvés együttes alkalmazásával. Az akciókutatás során a kutatók nem csupán megfigyelők, hanem aktívan részt vesznek a folyamatban, és együttműködnek a közösség tagjaival vagy a résztvevőkkel. Az akciókutatás különösen hasznos olyan területeken, mint az oktatás, a közösségfejlesztés vagy a munkahelyi környezet javítása, ahol a cél nemcsak a tudás bővítése, hanem a konkrét változások elérése is. Zank (2020:55) megfogalmazása szerint „ebben a folyamatban a kutató nemcsak adatokra tesz szert, hanem mélyebb tudásra, amely a részvételből, a bevonódásból, az együttműködésből és a tudatos beavatkozásokból fakad”. Ez a tételmondat tökéletesen leírja az irodalomterápiás csoportvezető munkamódszerét, melyet magam is alkalmaztam munkám során.

2. A biblioterápia (irodalomterápia) módszere

A börtönfoglalkozásokon általam alkalmazott módszer alapja a fejlesztő irodalomterápia). A dolgozatomban ezt a kifejezést fogom használni, bár a köznyelvben és a szakirodalomban többféle megnevezéssel is találkozhatunk: biblioterápia, szövegterápia, vers/írás-terápia, angol nyelvterületen pedig: bibliotherapy, biblio-/poetry therapy, poetry therapy, literature therapy, literatherapy, bibliocounselling, bibliopsychology, bookmatching, library therapeutics, guided reading, biblioguidance. Az elmúlt években számomra az irodalomterápia kifejezés használata épült be, melyet a szakirodalmi definíciók is alátámasztanak (Mazza, 2022; Béres, 2022), a fogalmak és módszertan is sokat fejlődése és komplexebbé vált.

Kezdetként tehát azt fogom körüljárni, hogy ez milyen gyakorlatot is jelent pontosan, és mire használható. Az irodalomterápia széleskörű nemzetközi hagyományokra épülő, hatásait tekintve empirikus kutatásokkal is alátámasztott segítő-fejlesztő módszer, mely többféle tudomány belátásait és tapasztalatait is magába foglalja, és pszichológiai problémák kezelésére, valamint általános személyiségfejlesztésre, és jellemzően a terápiás intézetektől kezdve a könyvtárakig sok helyütt alkalmazzák. A klasszikus biblioterápia Magyarországon az 1970-es években kezdett ismertté válni csoportmódszerként, olyan könyvtáros körökben ismert és elismert szakemberek népszerűsítő publikációinak köszönhetően, mint Bartos Éva és Nagy Attila. Bartos disszertációjában (1980) elsőként ír az alkoholbetegek biblioterápiás gyógyítási lehetőségeiről, ami számunkra azért érdekes, mert függők művészetterápiás fejlesztéséről van szó, ami szintén felveti a személyiség szerkezet szerepének és a devianciának a problémáját a fejleszhetőségben. A biblioterápiás munka keretében magyar és világirodalmi klasszikus művek felolvasása és csoportvezető által irányított feldolgozása történt Mérei Ferenc (1986) mélylélektani módszere alapján, amely az irodalmi szövegben implikált lélektani mechanizmusok felfejtésére fókuszált, ezzel alapozva meg az irodalmi műelemzés korabeli megújítását (idézi Béres, 2024). Az elmúlt évtizedekben empirikus vizsgálatok is születettek, amelyek alátámasztották az irodalomterápia alkalmazásának a

hatékonyt a legkülönfélébb célcsoportoknál, hátrányos helyzetű csoportoknál is (pl. hajléktalanok) (Mazza, 2022:71-124). Ahogy Béres Judit megfogalmazta (2016:266-267) a biblioterapeuta professzionális segítő szakember, aki a széleskörű és változatos közegekben működő támogató, gondozó, gyógyító, oktató munkát végző segítőkhez hasonlóan kíséri és igyekszik támogatni más emberek életét, fejlődését. A nemzetközi tendenciák azt mutatják, hogy az irodalomterápiát (ami magában foglalja a klasszikus biblioterápiát és a komplex irodalomterápiát is) olyan területeken alkalmazzák, mint szociális munka, szociálpedagógia, addiktológia, családterápia, büntetés-végrehajtás, áldozatsegítés, mentálhigiénés segítés, pasztiráció és hittan, pszichológia, pszichiátria, coaching. Az évek során egyre több olyan beszámoló, tanulmány és szakdolgozat készült, amelyek arról tanúskodnak, hogy a módszert sikerrel alkalmazzák ezeken a területeken, ami Magyarországon is szükségessé teszi a biblioterápiás/irodalomterápiás gyakorlat terápiai szempontú átgondolását és elmélyítését, valamint az eredmények, hatások empirikus vizsgálatát (Béres, 2016:267).

Az irodalomterápia esetében egy olyan módszert kell megvizsgálnunk, melynek alkalmazási-gyakorlati tapasztalatai sokkal régebbre nyúlnak vissza, mint az elméleti-szakmai kidolgozottsága.

A klasszikus biblioterápia fogalom eredetét gyakran az 1961-ben kiadott Webster's Third New International Dictionary megfogalmazása szerint közelítik meg, miszerint a biblioterápia „válogatott olvasmányanyag terápiai segédeszközként való felhasználása a gyógyászatban és a pszichiátriában” (Bartos, 1989:11). Vagyis a tágabb értelemben vett jelentése a személyes problémák megoldásának segítése irányított olvasással, a személyiségfejlesztés céljával. Könyvtáros szempontból pedig az a határozott szándék az irodalomterápia alapja, hogy a könyvek és egyéb források segítségével befolyásoljuk, áthangoljuk a viselkedésmódokat, valamint kiszolgáljuk az olvasók speciális vagy kevésbé speciális élethelyzetéből fakadó információs igényeit.

A komplex irodalomterápia pedig a poetry therapy-ből ered (Mazza, 2022:5-17), ami a bármilyen szöveggel végzett, narratív, receptív, kreatív,

expresszív és szimbolikus munkát is magába foglalja, nem utolsósorban pedig sok írást (Pennebaker, 2018).

Ebből látható, hogy mára a kifejezés sokkal széleskörűbb értelmet nyert, mely egyaránt tartalmazza a gyógyítást, a rehabilitációt, a fejlesztést és a megelőzést.

A könyvtáros szakmához egyik legközelebb álló, Merrily F. Hart-féle definíció a következőképpen hangzik: „A biblioterápiában a tanácsadó vagy a könyvtáros irányított olvasás útján nyújt segítséget a személyes problémák megoldásában” (Bartos, 1989:14). Más szerzők csak abban az esetben használják a biblioterápia kifejezést, amikor az olvasást előre megtervezett tevékenységek kísérik annak érdekében, hogy az olvasókat hozzásegítsék az olvasmányban rejlő gyógyító tartalom felismeréséhez. Thomas Hébert például az olvasást követő beszélgetésnek, szerepjátéknak és kreatív problémamegoldó feladatoknak tulajdonítja a biblioterápia sikerét. Hozzá hasonlóan John Pardeck úgy véli, hogy az irodalomterápia egy ötlépcsős folyamat, amely magában foglalja a személyes kapcsolat kialakítása és a gyerekek speciális szükségleteinek azonosítása céljából még az olvasmányok kiválasztása előtt végzett tevékenységeket, valamint az olyan feladatokat is, amelyek a mű elolvasása után személyes felismerésekhez segítik az olvasókat és támogatják őket abban, hogy jobban megértsék a mű szereplőit (Doll, 2011:14). A biblioterápia célcsoportjairól szóló leírásokban is véleménykülönbségek fedezhetők fel. Míg Hart és Bernstein azt állítja, hogy „az olvasás mindenkinek segíthet”, más szerzők csak problémás gyerekekkel, illetve serdülőkkel foglalkoznak (Doll, 2011:14). A fogalomzavar egy része kétségtelenül annak köszönhető, hogy a biblioterápia kifejezésben benne van a terápia szó, ami automatikusan olyan feltételezéseket szül, hogy a célja valamilyen betegség vagy lelki, mentális zavar gyógyítása.

A módszer definíciói valóban sok utalást tartalmaznak a gyógyításra, a terápiás hatásra és a személyes problémákra, aminek következtében azt lehet gondolni, hogy az irodalomterápiában résztvevők nagyrészt rosszul működő, zaklatott, beteg személyiségek. Pardeck három célcsoportot állít fel:

- az érzelmi zavarokkal,

- a kisebb alkalmazkodási problémákkal
- és a személyiségfejlődés tipikusan jellemző problémáival küzdő

személyek csoportját (Doll, 2011:14).

Létezik a biblioterápia meghatározásában egy olyan definíció is, amely kizárólag mentálhigiénés szakfolyóiratokban található. Itt a kifejezést olyan tevékenység jelölésére használják, amelynek során személyes jelenlétet igénylő terápia helyett önsegítő könyveket használnak (Doll, 2011).

A komplex irodalomterápia fogalmának alapjaként Nicholas Mazza (Mazza, 2022) a 'poetry therapy' megnevezést használja, ám ez alatt ő nem csak a vers- vagy költészetterápiát érti, hanem ernyőfogalomként minden szövegekkel végzett terápiás munkát lefed (vagyis a biblioterápiát is a részének tekinti). Megfogalmazása szerint a biblioterápia tulajdonképpen az irodalomterápia tágabb területe alá tartozik, és komplex irodalomterápiaként (biblio/poetry therapy) hivatkozik rá (Mazza, 2018; idézi Mazza. 2022:10). Nicholas Mazza munkássága is, valamint az általa kialakított RES modell (Mazza, 2022:18-25) sokat segített a saját munkamódszerem kialakításában.

A modell alapján a biblioterápia fogalomba beletartozik:

- egy adott szöveg (költő által megírt vers, dalszöveg, hír stb.) terápiás alkalmazása (receptive/prescriptive) R
- a saját szöveg létrehozása (expressive/creative) E
- a rituálékkal, szimbólumokkal, történetmeséléssel, tánccal, mozgással segített feldolgozási mód (symbolic/ceremonial).

Béres Judit is alkalmazza ezeket a fogalmakat az *Élet a sorok között* című könyvében (2022). Az ő megfogalmazása szerint az irodalomterápia az olvasás, írás, a szövegek mentálhigiénés és személyiségfejlesztő célú, egyéni vagy csoportos segítő kapcsolatban való, interaktív felhasználását jelenti (Béres, 2022:11), aminek a komplex változata magában foglalja a legkülönbözőbb írott és szóbeli szövegműfajokkal és szövegfajtákkal végzett receptív, narratív, kreatív és expresszív munkát, mely során komoly hangsúlyt kapnak a terápiás írás különféle modalitásai is.

Mindemellett különösen a gyermekek és fiatalok fejlesztése szempontjából fontos a módszer közösségfejlesztő aspektusának a kiemelése is: „A biblioterápia/irodalomterápia lényegét a gyermek- és ifjúsági olvasók számára is legfontosabb aspektusa szerint interaktív,

közösségi szövegértelmezésként és szövegalkotásként határozhatjuk meg, amely az olvasás és írás kontextusában születő önismereti és társas élményre fókuszál.

Célja az egészséges személyiség gazdagítása, önazonos kiteljesítése, mentálhigiénés gondozása, az egyénnek a hétköznapi életvezetés és életfordulók nehézségeiben (normatív kríziseiben) való lelki támogatása, e tekintetben a hiányok, elakadások, zavarok megelőzése, valamint SNI, pszichés-magatartási-testi zavarok, betegség, fogyatékkal élés esetén a speciális fejlesztés, gyógyítás és rehabilitáció kiegészítése.” (Béres, 2021:12)

2.1 Az irodalomterápia céljai, hatásai

Ebben a fejezetben az irodalomterápia céljait, hatásait, jellemzőit foglalmaztam meg a szakirodalom alapján. Ezt azért tartottam fontosnak, mert ezek ismeretével könnyebb elhelyezni a módszert könyvtári, nevelési és szociológiai területen. Ezen kívül segít összefüggést találni azon pszichológiai és pedagógiai folyamatok között, melyek az olvasóban alakulnak ki és változnak át egy-egy mű olvasása folyamán.

Két alapvető jellemzőjét emelhetjük ki az irodalomterápiának: a személyiség befolyásolására, fejlesztésre irányuló szándékot és a szövegek – többnyire, de nem feltétlenül – irodalmi művek felhasználását. Sok törekvés létezik arra, hogy nem irodalmi művekkel, például szakirodalmi szövegekkel, újságcikkekkel, naplószövegekkel, népmesékkel, bibliarészletekkel, filozófiai szövegekkel, dalszövegekkel is dolgozzunk, s ezek tekintetében a személyes tartalmú beszélgetést ösztönző hatás általában ugyanúgy nem szokott elmaradni, mint a szépirodalomnál (Mazza, 2022; Béres, 2022; Csorba-Simon, 2017, 2019, 2021; Korbai, 2010; Boldizsár, 2010). Noha az irodalomterápiában felhasznált könyv és szöveg nagyon sokféle lehet – hiszen a fogalom eredetileg nem csak irodalomterápiát jelent -, általában igaz, így a hazai gyakorlatban is, hogy inkább irodalomterápiát értenek rajta. Nagyon fontos azonban, hogy tudjuk, irodalomterápia címszó alatt hagyományosan is sokféle szöveggel dolgoztak/dolgoznak, így például esetemben a dalszövegek foglalkozásokra való bevitelének ugyanúgy van

létjogosultsága, mint a klasszikus szépirodalmi szövegek alkalmazásának. Mazza rengeteg hasonló tapasztalatot ír le (Mazza, 2022:19-20, 40-41). Idézi Gonzales és Hayes (2009) elméletét, mely szerint hasznos lenne a rapterápia integrálása a kognitív viselkedésterápiába, mert megkönnyíti a szövegértelmezést és segíti a problémamegoldást (Gonzalez-Hayes, 2009:16; idézi Mazza, 2022:20). Ez a gondolat megerősített abban, hogy magam is jó utat választottam, amikor a fogvatartottak szövegekkel végzett (ön)reflektív munkáját segítő a klasszikus irodalmi művektől dalszövegekhez (rapszövegekhez is) fordultam.

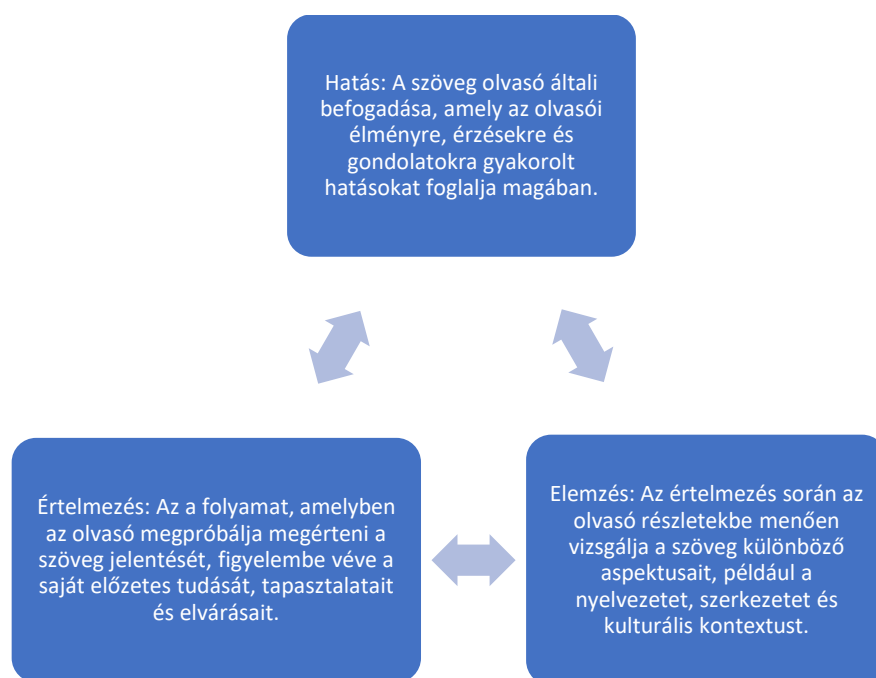
Az irodalomterápia olyan multidiszciplináris interaktív tevékenységi forma, melynek kapcsolódása van a recepcióesztétikával és a hermeneutikával, tehát az olvasás olvasóra gyakorolt hatása a fontos, nem az irodalmi mű értelmezése (Ricoeur, 1999). A hatás–értelmezés–elemzés–hermeneutikai kör fogalmai szorosan összefüggnek a hermeneutikai elméletekkel és Paul Ricoeur filozófiájával. Ezek a fogalmak egyaránt az olvasási és értelmezési folyamatot írják le, amelyben az olvasó és a szöveg közötti interakció dinamikus és ciklikus. Az értelmezés egy körkörös folyamat, amelyben az egész és a rész kölcsönösen meghatározzák egymást.

A hermeneutika, különösen Hans-Georg Gadamer és Martin Heidegger munkáiban, azt hangsúlyozza, hogy az értelmezés folyamata soha nem lineáris, hanem egy folyamatos, körkörös mozgás a részletek és az egész között. Paul Ricoeur néhány írásában szöveggént értelmezi az egész társadalmi valóságot, s ezekből az a következtetés is levonható, hogy a társadalmi valóság teljes szövege elgondolható írásként, nyelvként, szöveggént az irodalmi alkotásoktól a párbeszédeken, megnyilatkozásokon keresztül egészen a társadalmi cselekvésekig. Ami szöveg, arra pedig a hermeneutikai megközelítés, az értelmezés és a magyarázat dialektikája alkalmazható. A világ, mint szöveg elgondolás szorosan összefügg Gadamer hermeneutikájával. Egyetemes hermeneutikájának az alaptétele: a nyelvi megértésben világokat tárunk fel. Ez a hermeneutika a nyelv fogalmából indul ki, nyilvánvalóvá téve azt, hogy a kulturális és történelmi hagyomány azáltal válik megismerhetővé az ember számára, hogy nyelvileg van kifejezve (Jeney, 2012:113). Ha helyettesítjük a szerző fogalmát a

szövegével és az értelmezőével, akkor a hermeneutika végső célja, hogy a szöveget és/vagy az értelmezőt megértsük (Jeney: 2012:114).

A recepcióesztétika és az irodalomterápia közötti kapcsolat abban rejlik, hogy mindkettő az olvasói élményre és reakciókra összpontosít. A recepcióesztétika elméleti keretet nyújt annak megértéséhez, hogyan dolgozzák fel az olvasók az irodalmi műveket, míg az irodalomterápia ezt a megértést gyakorlati célokra alkalmazza, hogy segítse az emberek érzelmi és pszichológiai jólétét.

Hermeneutikai kör (1. ábra):

Forrás: Saját szerkesztés

Ricoeur a hermeneutikai kör fogalmát továbbfejlesztette és kiterjesztette a narratív és szimbolikus értelmezés területeire. Ricoeur munkájában különösen fontos a narratív identitás, mely szerint az emberek narratívákon keresztül értik meg önmagukat és a világot. Az értelmezés során az olvasók narratívákat alkotnak, amelyek segítségével azonosítják és értelmezik az eseményeket és élményeket, valamint hangsúlyozza a "kettős hermeneutikát," amelyben az értelmező nemcsak a szöveget értelmezi, hanem saját előzetes megértését és előítéleteit is reflektálja és átdolgozza.

Holland is két kérdésre keresi a választ. hogyan lehetnek egyszerre azonosak és különbözőek az egyes interpretációk? A DEFT elnevezésű, többlépcsős befogadási folyamatmodellel írja le az olvasói élmény kiépülését: a jelenlévő fantáziák mellett a tudattalanban megtalálhatók a fejlődési konfliktusok, a mélyrétegében pedig kirajzolódik az olvasó identitástémája. Olvasás közben az irodalmi művel szimbolizáljuk önmagunkat. Ez a befogadó számára megközelíthetetlen, külső megfigyelőként is csak ugyanazon olvasó különböző értelmezéseit tudjuk leírni (Holland, 1996, idézi Papp-Zipernovszky, 2011). Az irodalmi műbefogadás keretelméletének kidolgozása során az irodalomterápiához hasonló módszerrel dolgozott, eredményei méréséhez pedig kérdéseket tett fel (*Mondd el a történetet a saját szavaiddal! Hogyan éreztél egy adott szereplővel kapcsolatban? Szerinted mit jelent ez a kifejezés?*). A szabad asszociációkat projektív személyiségtesztekkel (TAT, Rorschach) egészítette ki, ami – amennyiben az irodalomterapeuta rendelkezik az értelmezéshez szükséges ismeretekkel – az irodalomterápiában is hatásos lenne. Ezekből az adatokból kirajzolódtak azok az egyéni mintázatok, amelyek a mű értelmezésekor is tetten érhetőek (Holland, 1990:250-251, idézi Béres, 2017:167-168). Holland szerint a befogadás és értelmezés során a befogadó tudattalanul érvényesíti a saját identitástémáját, mely szerint érzékeli és értelmezi a körülötte lévő világot, beleértve az egyes elvont fogalmakat, jelenségeket és az őt körülvevő emberek reakcióit. Ebből arra következtethetünk, hogy az szövegre adott befogadói válaszok, jelentések, a szöveg által közvetített megoldási lehetőségek nagyobb részt belőlünk, az befogadóból fakadnak, kisebb részt csak a szövegből (Béres, 2017:169).

Ricoeur három szintű hermeneutikai megközelítést alkalmaz:

Elsődleges szint: A szöveg elsődleges olvasata és az olvasói reakció.

Másodlagos szint: A szöveg elemzése és részletes értelmezése.

Harmadlagos szint: A szöveg szélesebb filozófiai és kulturális kontextusban történő értelmezése.

A recepcióesztétika által feltárt olvasói reakciók és értelmezési minták segíthetnek az irodalomterapeutáknak kiválasztani a megfelelő irodalmi műveket, amelyek a leginkább hasznosak lehetnek a résztvevők számára. Ezenkívül a terápiás folyamat során szerzett tapasztalatok

visszahatnak az irodalomelméleti kutatásokra is, gazdagítva a recepcióesztétikai elemzéseket. Érdeemes megvizsgálni, hogyan kapcsolódhat a posztstrukturalista befogadás-elméletekhez és milyen szempontból érinti azokat. A posztstrukturalizmus a nyelv, a szubjektivitás, a hatalom és az identitás kérdéseit vizsgálja. Fontos képviselői között található Jacques Derrida, Michel Foucault és Roland Barthes, akik különböző módon közelítik meg a szöveg és az olvasó viszonyát: Derrida a dekonstrukció révén hangsúlyozza, hogy a jelentés mindig bizonytalan és többszörös, Foucault a hatalom és a diskurzusok szerepét vizsgálja az olvasói értelmezésben, Roland Barthes *A szerző halála* című esszéjében az olvasó szerepét helyezi előtérbe, hangsúlyozva, hogy a jelentés az olvasás aktusában keletkezik. Egy irodalomterápiás folyamat során az egyének saját élményeik és tapasztalataik alapján értelmezik a szövegeket, ami összhangban áll Derrida dekonstrukciós elméletével, miszerint a jelentés folyamatosan újraalkotódik. Foucault elmélete szerint az olvasói értelmezést befolyásolják a társadalmi és kulturális diskurzusok. Olvasás és értelmezés közben ezek a diskurzusok felszínre kerülhetnek és feldolgozásra kerülhetnek, segítve az olvasót az önreflexióban és az önismeret fejlesztésében. Barthes gondolatai alapján pedig az olvasó aktív szereplője a jelentésalkotásnak.

Gilbert értelmezése szerint az irodalomterápia „az irodalommal való foglalkozás gyakorlati érvényű, az elméleti megközelítések belátásait a személyes megértés, a műértés személyessé tétele érdekében kamatoztató diszciplínája. A művészet általi – műveken és befogadóikon át történő – önmegértés és interperszonális kommunikáció a hermeneutika alapvetése is. Az irodalomterápia ezt az önmegértést és interperszonális kommunikációt valósítja meg az olvasás és az együttes interpretáció gyakorlatában.” (Gilbert, 2009, idézi Béres, 2016:260).

Jeney Éva felfogásában a terápiás folyamat a minden művészetterápia közül talán legkevésbé ismert irodalomterápia esetében másként valósul meg, mint a többi művészetterápiás eljárásnál. Elsősorban azért, mert a könyvekkel való gyógyítás sokszorosan nyelvi természetű, nyelven szól a nyelvről. Ez azért fontos, mert ez a sajátosság különbözteti meg a többi művészetterápiától, amelyeknek közege nem a nyelv, hanem hang vagy

vászon, papír vagy mozgás; és ezáltal talál közös nevezőre a pszichoterápiákkal. Ez a foglalkozás verbális, beszélgetés egy irodalmi műről, azaz egy nyelvi különösen megformált alkotásról. A pszichoterápiák nagy része ebben az értelemben szintén nyelvi. Sőt, a pszichoanalízis például éppen a nyelvi jelleg felismerésének fontossága által tagozódhatott be az általános megértés, a hermeneutika tudományába. Az irodalomterápia ezenfelül a terapeuta és a kliens közé beiktat közvetítő közegként egy harmadik nyelvi produktumot, az irodalmi művet (Jeney, 2012:12).

Béres Judit megfogalmazásában hasonlóan más művészetterápiákhoz, az irodalomterápia célja is az, hogy pszichológiai támogatást és önmegfigyelési, önfelfedezési, önkifejezési lehetőséget nyújtson a csoporttagoknak, és ehhez kínál eszközöket, önkifejezési csatornákat, nyelvet. Az irodalomterápia verbális terápia, az expresszív, képi és nyelvi munka erejével ad egy egységet, a kliens szóbeli és írásbeli személyes közlései során az ő saját szubjektív valóságát és igazságát közvetítő nyelv és jelentésteremtés is központi szerepet kap, amit a szövegekre (az együtt olvasottakra, a többi csoporttag megosztásaira, a kiegészítő asszociációs kártyák képei²) adott személyes észrevételeiben és az irodalomterápiás keretben alkotott saját írásaiban fedezhet fel és alakíthat ki (Béres, 2024.).

Az irodalomterápia egy alapvetően pszichoterápiás technikákkal dolgozó, interaktív, reflektív, verbalításra épülő segítő munka, amely során az olvasás és az írás személyes élménye, valamint maga a minőségi segítő kapcsolat és a benne születő interperszonális folyamatok és mély találkozások támogatják az egyént a változásban (Béres, 2017). Gilbert Edit definíciója is jól rezonál a korábbi értelmezésekre: „az irodalomterápia interaktív tevékenységi forma, amelynek célja az ember test-lelki egészségének fejlesztése” (Gilbert, 2016).

A szépirodalmi művek befogadásának lélektani vizsgálatáról természetesen nemcsak az irodalomterápiának van mondanivalója, több kutatás (esztétikai, irodalomelméleti, olvasásszociológiai, irodalompszichológiai) között

² Az asszociációs kártyák is a metaforák erejével működnek: érzelmeket sűrít, amikhez szabad asszociáció során hozzáfűzhetjük saját értelmezéseinket, érzéseinket (Béres, 2022:23)

eredményeket, melyek magukba foglalják a lélektani, szociológiai, pedagógiai, fiziológiai, esztétikai és társadalmi élmények tanulmányozását (Kamarás. 2007; Papp-Zipernovszky, 2012; Yalom, 2020; Mazza, 2022)

Az olvasásszociológia egyik alaptétele, hogy ha az olvasónak sikerül megértenie, átélnie az adott művet, lehetősége van arra, hogy a világot megújult gondolkodásmóddal kezdje el szemlélni. De az érzelmi azonosulás hatása még nem jelenti azt, hogy az olvasó egyéni attitűdjei megváltoztak (Gereben, 1980:268-269). A mű befogadása egy olyan konstelláció, melyben az állandóan cselekvésre kényszerülő ember, ha átmenetileg is, de felfüggesztheti a cselekvésekre irányuló döntéseit. Ebben a helyzetben lehetősége van következmények nélkül követni másfajta magatartásokat, és azokkal azonosulni. Ha ez a hatás kellőképpen megerősödött és beépült a befogadó személyiségébe, akkor alakulhatnak ki konkrét és megváltozott célkitűzések.

Ezen jellemzőkből kitűnik, hogy az irodalomterápiát további két fontos tudományterülettel is szoros összefüggésbe lehet hozni, mégpedig a pedagógiával és a pszichológusi, pszichiáteri munkában alkalmazott pszichoterápiával (Papp-Zipernovszky, 2012; Petres Csizmadia, 2014). A három terület kapcsolódása abban rejlik, hogy a személyiség befolyásolása, változtatása, fejlesztése a céljuk, s ehhez felhasználják a különböző nevelési eszközöket és módszereket, de az eredményeket egy intenzív, és egyben szuggesztív hatással, az irodalmi mű élményszerűségével érik el. Erre a kapcsolatra többek között Buda Béla mutatott rá igen találóan. Eszerint a nevelésben a változás folyamatos, a pszichoterápia pedig valamilyen intenzív hatással a személyiség szerkezeti összetevőin segíti elő a változást. Ugyanakkor a pszichoterápiás folyamatokban is érvényesülnek a nevelési jellegű hatások, illetve a példa értékű nevelőmunka is alkalmazza a pszichoterápia alapvető eszközeit (Buda, 1981:18-34).

A művészetterápia általánosságban a művészeti alkotások vagy azok egyes részletei befogadásának és a kreatív művészeti tevékenységnek az elősegítése, az élmények speciális feldolgozása által pedagógiai fejlesztő, valamint terápiás, preventív és rehabilitációs területeken egyaránt hatékony módszerek összessége. A művészetterápia, ahogy az irodalomterápia is lehet aktív és receptív terápia. Aktív terápiában a résztvevő maga alkot valamit:

verset, önéletrajzot ír, naplót vezet, fest, filmet készít, agyagedényt formáz, gyöngyöt fűz, zenél. Receptív terápiairól akkor beszélünk, ha a befogadás tárgya valamilyen művészeti alkotás: egy irodalmi mű vagy annak részlete, egy film, egy festmény, egy zenemű vagy annak részlete stb. Ekkor már kész alkotásokkal dolgozunk, míg aktív terápiaiban az alkotás folyamata a lényeg, függetlenül az elkészült mű esztétikai értékétől (Sóron, 2012).

Béres Judit az irodalomterápiát nemcsak művészetterápiának, hanem expresszív művészetterápiának tekinti. Megfogalmazása szerint a szövegek nyelvet és struktúrát, azaz keretet adnak ahhoz, hogy kimondhatóvá váljanak érzéseink és gondolataink. A szavakkal, melyeket a szerzők gyöngyhalászok módjára hoznak fel az érzelmi mélységekből, nyelvi formába önthetjük, kifejezhetjük, ezáltal uralhatóbbá és átláthatóbbá tehetjük érzéseinket (Pennebaker, 2005, 2018; idézi Béres, 2022:18).

Az expresszív művészetterápiás felfogásban az irodalom a szabad önkifejezés eszköze, ami lehet versírás, olvasás, felolvasás, szavalás, szövegek hallgatása és az azokra adott reakció is. E művészetterápiás módszer szerint az irodalom fejleszti az érzelmi ellenállóképességet (reziliencia) is (Béres, 2022:18-19).

A módszer célja sokféle lehet: általánosságban ezek a célok a mentális problémák gyógyítása, a személyiségfejlesztés, az önismeret, a szociális képességek, az empátia, tolerancia fejlesztése, a közösségépítés, esetleg rekreáció témakörein belül mozognak. Az alapelgondolás a működési elvéről az, hogy egy olvasmány segítséget nyújthat abban, hogy külső szemszögből láthassa az olvasó a problémáit, példát vagy épp ellenpéldát ismerjen meg bizonyos élethelyzetekre, következmények nélkül gondolhasson át megoldásokat. Fekvőbetegek, külső okokból helyhez kötöttek kezelésében terápiás hatású már az is, hogy az olvasás és az olvasmányokról való beszélgetés változatosságot nyújt, reménytelenségéből kimozdítja a páciens, így például hosszas kórházi kezelések (neurológiai, onkológiai betegségek vagy szenvedélybetegségek kezelésének) kiegészítőjeként, depresszió ellen alkalmazható. Egy klinikai példa erre Andrea Bolognini olasz pszichiáter, aki gyógyszer helyett vagy mellett könyvekkel segíti az enyhe depresszióban szenvedő betegeit (Kiss, 2008).

Az Egyesült Államokban a '70-es években a Time magazin foglalkozott a versterápiával, melyet szintén a kezelések kiegészítéseként alkalmaztak a pszichiáterek, pszichológusok és szociális munkások a klinikumban, a büntetés-végrehajtásban és az oktatásban. Angliában pedig Liz Brewster fogalmazta meg az irodalomterápiajelenlétének, alkalmazásának szükségszerűségét a modern nyilvános könyvtárakban (Brewster, 1972).

Alapvető szakirodalom a könyvtáros munkában irodalomterápiát végző szakemberek számára a Doll-szerzőpáros műve, amely a gyerekeket, fiatalokat helyezi előtérbe, s az elméleti irodalomterápián kívül olyan gyakorlatias témával foglalkozik, mint a gyermekek mentálhigiénés problémái és a felmerülő pszichés zavarok. Ezen kívül a szerzők hasznos tanácsokat fogalmaznak meg arról, kik és hogyan folytassanak irodalomterápiás tevékenységet, mire kell figyelni és hogyan kell felépíteni egy foglalkozást (Doll, 2011).

Ami a módszer hazai könyvtári jelenlétét illeti, többnyire azokban a köz- és iskolai könyvtárakban működik biblioterápiás foglalkozás (melyek jellemzően a klasszikus biblioterápia módszerét alkalmazzák), ahol a könyvtárosnak szívügye ez a terület – az egyik legközismertebb példa Sóron Ildikóé, aki sok évig tartott népszerű, széles körben látogatott fejlesztő biblioterápiás foglalkozásokat az OIG könyvtárában (Sóron, 2012), munkáját, illetve tapasztalatait a 3k-ban, könyvtári blogban és a Katalisten is nyomon követhettük. Szeretném kiemelni Béres Judit munkáját, aki az elmúlt években a legtöbbet tett a módszer népszerűsítéséért Magyarországon (Azért olvasok, hogy éljek, Élet a sorok között). A szélesebb könyvtáros és irodalmár szakmai olvasóközönség előtt talán nem ismeretlen a pécsi Nyirő Gizella (Nyirő, 2012) könyvtárostánár és V. Gilbert Edit (Gilbert, 2011) egyetemi oktató neve sem, akik szintén publikálták biblioterápiás nézeteiket és tapasztalataikat. A másik lehetőség, ami talán gyakoribb a hazai és a nemzetközi terepen is, hogy a könyvtárosok és más szakemberek (pedagógusok, szocioterapeuták, pszichológusok, mentálhigiénés szakemberek) nem intézményi keretek között, például könyvtárban tartják a foglalkozásokat, hanem külső terepre viszik,

„kitelepülnek” a kórházakba, művelődési házakba, idősök otthonába, iskolákba³.

A legismertebb magyar példa erre a Mosoly Alapítvány által jegyzett program, melynek keretében az amerikai Nancy Davis és Laura Simms módszereit felhasználva komplex művészetterápia keretében a Boldizsár Ildikó-féle Metamorhoses alapú meseterápiával⁴ segítik a súlyosan beteg gyerekek felépülését, gyógyulását, illetve a reménytelen betegek túlélését. Projektjük címe a „Meseterápia kórházakban”, melynek célja a gyerekekkel foglalkozó szakemberek és a családok segítése (Korbai, 2010). Ezeket a programokat nem könyvtárosok, hanem művészetterapeuták és a klinikumban dolgozó szakemberek tartják, Boldizsár Ildikó (Boldizsár, 2010) szimbólumterápiáját és más művészeti ágakat (zene, festés, rajzolás, mozgás) felhasználva. A klinikumból talán a Gerevich József pszichiáter által összegyűjtött művészetterápiás, művészetpszichológiai írások és tipológia, a Lány a szekrényben (Gerevich, 2005) című kötet a legismertebb és leghasználhatóbb, melyben művészek (Gulácsy Lajos, Nemes Lampérth József), irodalmi karakterek (Fjodorovics Karamazov), valamint saját páciensei eseteit mutatja be művészetterápiás és alkotáslélektani megközelítésből.

A szocioterápia és a művészetterápia nem dolgozik betegségkategóriákkal, diagnózisokat nem állít fel, a művészetterápiában részt vevőknek semmilyen egészségügyi adatát nem ismeri, ha ismeri, nem dolgozik vele. A művészetterápiás módszerek – képzőművészet, mozgás, zene, biblioterápia, színház stb. – a művészet eszközeivel közelít a lélektani történésekhez, azokon keresztül tesz kifejezhetővé, megismerhetővé, átélhetővé, fejleszhetővé önismereti tartalmakat. A művészetterápiákat szociális, oktatási, kulturális intézményekben, civil/nonprofit

³ A Magyar Irodalomterápiás Társaság honlapján egyre több kiváló szakemberrel és munkájukkal ismerkedhetünk, akik szinte minden célcsoportot és igényt lefednek.

⁴ A Metamorphoses Meseterápia a klasszikus mesékre és mitológiai történetekre épül. Az elnevezés is utal erre: az "átalakulás" (metamorphosis) a terápia célját tükrözi, ahol a mesék segítenek a résztvevőknek személyes fejlődésükben, belső átalakulásukban. A módszer fókuszában az archetípusok és szimbólumok állnak, amelyek a mesékben és mitológiában jelennek meg. A terápia során a résztvevők ezeket a szimbólumokat és archetípusokat kapcsolják saját életükhöz, ezáltal megértve és feldolgozva személyes problémáikat.

közösségekben alkalmazzák elsődlegesen, célja az önismeretfejlesztés, a prevenció, a rehabilitáció és a társadalmi integrálás.

Az irodalomterápia így nem tartozik az orvosi és egészségügyi tevékenységek közé, nem folytat pszichoterápiás gyakorlatot, nem alkalmaz pszichoterápiás eljárásokat, ha csak az alkalmazója nem ilyen jogosítványokkal rendelkező szakember (pl. pszichiáter, klinikai szakpszichológus). Az irodalomterapeuta képzése és tevékenysége hozzájárul a részt vevő egészséges emberek prevenciójához, lelki egyensúlyuk megtartásához, önismeretfejlesztéséhez, illetve a szociális, oktatási intézményekben hátránnyal küzdők társadalmi integrációjához, rehabilitációjához, edukációjához⁵.

A szépirodalmi szövegek sokszor hétköznapi, emberi problémákat fogalmazznak meg művészi kifejezésformában. A kommunikáció ilyen típusú alkalmazása arra ösztönzi a résztvevőket, hogy igyekezzenek szókincsüket problémáik pontos kifejezésére használni. A feldolgozott szöveg szereplőivel való azonosulás által lehetőség nyílik először a szereplők konfliktusainak feloldására, később a tanulságokat a saját élethelyzetre vetítve a saját problémák megoldására is. A már valaki által megírt szövegekről (versekről, novellákról, regényekről, dalszövegekről) az irodalomterápia résztvevőinek általában könnyebb beszélgetni, hiszen a szöveghez kell kapcsolódniuk, a szövegről vagy annak karaktereiről alkotnak véleményt – és majd csak a későbbiekben kötik össze ezeket a benyomásokat önmagukkal. Előfordul, hogy egy résztvevő feszélyezve érzi magát attól, ha önmagáról kell beszélnie, a szöveggel való kapcsolódás ezt segít feloldani, majd az alkalmak során gyakorlatot és eszközöket szerez ahhoz, hogy ki tudja fejezni az érzéseket és gondolatokat.

A résztvevőknek mindvégig kontrolljuk van a folyamat felett, mivel lehetőségük van megválasztani a lelki feltárulkozásnak azt a szintjét, ami még biztonságos számukra. Ugyanazon szöveggel kapcsolatban számtalan – akár egymásnak ellentmondó – vélemény is kialakulhat a résztvevők között,

⁵ <http://www.mmszke.hu/kozlemeny/tajekoztatas-es-allasfoglalas-kuruzslo-torveny-kapcsan>

így a módszer kiválóan fejleszti az egymás iránti toleranciát, mások véleményének tiszteletét, illetve az ellentétes érzelmek elviselését (Kovács, 2020:123-140; Béres: 2021).

Az irodalomterápiás foglalkozás mindig egy előre kiválasztott irodalmi mű köré szerveződik, mely lehetőség szerint a csoport tagjainak hasonló problémáját célozza meg.⁶ A mű (műrészlet) kapcsán a csoportvezető irányításával személyes tartalmú beszélgetés folyik, amely tehát nem irodalomóra és nem műelemzés-központú. Természetesen egy nyitott csoportnál nem feltétlenül a közös probléma lesz az elsődleges összetartó erő, de az univerzalitás, a 'nem vagyok egyedül' érzése segítheti a csoportdinamikát, valamint az olyan, általános, egzisztencialista kérdéseket feszegető szövegek használata, melyekhez a csoport tagjai nagy valószínűséggel tudnak kapcsolódni. A szöveghez fűzött megjegyzések, illetve a mű szövege kapcsán felmerülő asszociációk, ötletek, emlékek, érzelmek segítenek a csoporttagoknak pontosítani a mű által sugallt témához, problémához való saját viszonyukat, illetve az ebben lévő elakadásokat, hiányosságokat, amelyeken külső segítség nélkül általában nem, vagy csak nagyon nehezen jutna túl az érintett egyén. Ez fontos felismerésekre vezet önmaguk megismerésében és mások megítélésében, újra hangolhatja a már megmerevedett személyiség struktúrákat. Aki először kerül egy irodalomterápiás csoportba, sokszor azzal a félelemmel jelentkezik, hogy irodalomórához fog hasonlítani a foglalkozás (a csoportjaimon részt vevő fogvatartottak, gyerekek és felnőttek első kérdései között feltűnnek az alábbiak: meg kell-e tanulni a szöveget, kell-e előre készülni a szerzőből, illetve már a jelentkezésnél szabadkoznak, hogy sosem voltak jók verselemzésből). Természetesen óriási szakirodalma és gyakorlata van az újító, reformáló, élmény- és befogadás-centrikus, olvasást és megosztást szorgalmazó, segítő, befogadóközpontú irodalomtatásnak (Auer, 2022; Füzfa, 2016), ám azok a hátrányos helyzetű fiatalok, akikkel a legtöbbet találkoztam (fiatalkorú fogvatartottak, nevelőotthonban élő kamaszok), nem ezzel az irodalomtatással találkoztak, illetve roma

⁶ Magyar Irodalomterápiás Társaság is ennek alapján fogalmazza meg egy irodalomterápiás foglalkozás menetét. <https://www.irodalomterapia.hu/>

származásuk miatt szegregált oktatásban részesültek, ahol ugyancsak másfajta oktatási módszerekkel találkoztak. Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola biblioterapeuta szakképzésén van szerencsém tanítani a hallgatókat, akik között nagy számban jelennek meg pedagógusok, magyartanárok. A tapasztalatom az, hogy erejükön felül próbálnak újító gyakorlatokat beemelni a munkájukba, ugyanakkor meg kell felelniük a NAT és az érettségi előírásoknak is, ami nem kedvez az alternatív módszerek alkalmazásának.

Tehát a résztvevők negatív irodalomórai tapasztalatai egyrészt származhatnak az órai, pedagógusi és rendszerszintű attitűdökből és benyomásokból is.

Az irodalomterápiás foglalkozásokon nem műelemzéseket, irodalmi kivonatokat és az egyéni műveltség csillogtatását várjuk el, hanem a résztvevők személyes, saját élményei, érzései kapnak főszerepet, azokat igyekszünk a felszínre hozni. A foglalkozásokon a kiválasztott irodalmi mű élményszintű feldolgozása zajlik, s a foglalkozás vezetője ezt a folyamatot segíti/segítheti irányító kérdésekkel, ami lehetővé teszi a problémák közös tovább gondolását és az egyénekre szabott üzenetek, megoldások megtalálását, elfogadását⁷.

Egyszerűen megfogalmazva, az irodalomterápia szövegek közös olvasása abból a célból, hogy az olvasónak segítsen megbirkózni valamilyen személyes problémával. A közös olvasás és beszélgetés fontossága hozza az irodalomterápia szocioterápiákhoz való sorolhatóságát is. A szocioterápiás foglalkozásokon a csoporttag teljes pszichés belső és szociális világát, értékrendszerének jellemzőit hívjuk elő, ami a csoporttag számára önmaga többszemponú megértését teszi lehetővé. Az egyén és társas környezetének értékrendjét is tudatosítjuk, és szocializálással a társas környezet befolyásolását és értékrendjének alakítását is célozzuk (Németh, 2003).

A fentiek tükrében az irodalomterápia leggyakoribb célja az, hogy személyes belátáshoz segítse az olvasókat és növelje önismeretüket,

⁷ Forrás: <https://www.irodalomterapia.hu/>

valamint meghatározóak azok az interperszonális hatások, amelyek a csoportban érik. Ez a belátás azt jelenti, hogy képesek azonosítani az olvasás során felmerült érzelmeket, és képesek azokról beszélni. Ezt a legtalálóbban Bruce Colville fogalmazta meg: a megfelelő időben olvasott megfelelő történet a szív irányába kilőtt nyíl. Eltalálhatja és megragadhatja azt, ami az olvasóban (vagy a hallgatóban) rejtőzik, a mélyben lapuló titkos sérelmet, haragot vagy hiányérzetet, ami alig várja, hogy a felszínre törhessen. Egyes csoportvezetők érzelmi katarzisz kiváltására törekszenek azoknál a gyerekeknél, akikkel dolgoznak. A katarzisz azt jelenti, hogy érzelmi vagy pszichológiai feszültség oldódik fel, amikor az olvasó megtapasztalja azon szereplők érzelmeit, akiről olvas (idézi Doll, 2011:17). Irodalomterápiában terápiás értelemben vette katarzissal (Yalom, 2020:24, 141-147) is dolgozunk. A csoportfolyamatban átélt események hatására úgy érezhetjük, megszabadultunk a minket nyomasztó gondoktól és lehetőségünk van megtanulni az érzéseink (legyen pozitív vagy negatív) minősítés nélküli kifejezését, a szabad megosztás élményét (Béres, 2022:29).

További céljai lehetnek még:

- a problémamegoldás, melyben az irodalom segíthet az olvasóknak.
- a személyes belátás növelése, a kiváltott katarzisz és a problémamegoldásban való segítségnyújtás hozzásegíti a résztvevőket ahhoz, hogy mások szemével lássanak, empátikusabbá váljanak. A módszer végső próbáját a viselkedésbeli változások megjelenése jelenti.
- segít hatékony és kielégítő társas kapcsolatokat létrehozni. A csoport ösztönző hatással van az egyénre, és a csoportban kialakuló közös élmény fontossága nagy szerepet játszhat a résztvevők életében. A könyvek olyan pontot teremtenek, amely körül közös érdeklődést és közös élményeket lehet felfedezni, amelyekből később barátságok alakulhatnak ki. Ezen kívül a könyvek csökkenthetik a személyes elszigeteltség érzését azáltal, hogy lehetővé teszik az olvasónak, hogy azonosuljon a könyv egy szereplőjével.

- információforrásként szolgálhat az olyan olvasók számára, akik bizonyos problémáik miatt elkülönülnek környezetüktől. Ez a probléma lehet családi vagy társadalmi kapcsolatokban fennálló vagy betegséggel kapcsolatos. A könyvek útmutatóként, példaként szolgálhatnak és egy lehetséges útvonalat mutathatnak az olvasónak.
- a szórakoztatás: az emberek azért is olvasnak, mert az olvasás szórakoztató. Egy jó könyv felkeltheti az olvasó kíváncsiságát, amik segítenek az új viselkedési módok kialakításában.

Valójában persze annyi célja lehet a módszernek, ahány szakember alkalmazza azt, és ahány féle csoporttal van dolga az irodalomterapeutának. Ezek alapján az általam vezetett foglalkozások céljaként a következőket tűztem ki: a kommunikációs készség, a kreatív gondolkodás és az önismeret fejlesztését, a türelem és a tolerancia kiépítését, valamint az olvasás népszerűsítését és megszerettetését. A terápiás folyamat további céljai az aktív részvétel növelése, a problémák közös megvitatása, a problémahelyzetek felismerése és a változásra való motiválás voltak.

2.2. Az irodalomterápia olvasásszociológiai szempontból

Ebben a fejezetben olvasásszociológiai szempontból szeretném körbejárni a módszert. Olvasási szokásainkat sok minden határozza meg: érdeklődési körünk, eddigi tapasztalataink, szűk és tágabb környezetünk stb. Ezek a tényezők pedig hatással vannak arra, hogy az irodalomterápia milyen jellegű művekkel tud hatást gyakorolni az olvasóra, illetve milyen módszereket tud felhasználni annak érdekében, hogy ez a hatás maradandóvá váljon.

Kutatások bizonyítják, hogy a családi háttér, a családban kialakult szokások jelentősen befolyásolják a család tagjainak értékrendjét, tevékenységeit viselkedési s kultúrafogyasztási szokásait: a munkához és az egymáshoz való viszonyt, egymás tiszteletét, megbecsülését, a művelődésre való igényt, a szabadidő eltöltésére, az olvasásra vonatkozó szokásokat. Ezen kívül az olvasási kultúrát tekintve erős összefüggés mutatkozik abban is, hogy a szülők milyen iskolázottsággal rendelkeznek (Nagy, 2001).

A 20. század utolsó évtizedében megnőtt az érdeklődés az olvasás, mint tevékenység iránt, s több tudományterület is foglalkozik az olvasással, az olvasás problémáival, így például a nyelvtudomány, a pszicholingvisztika, a pedagógia stb. Napjainkban több hazai és nemzetközi szakirodalom, empirikus kutatás foglalkozik azzal, hogy vizsgálja a 21. századi olvasási szokásokat, az olvasás hatékonyságát, motivációit (vö. Tóth, 2018; Smythe, Gyarmathy és Everatt, 2002; Steklács, 2014; Bernát és Hudácskó, 2020; idézi Herédi, 2023:109). Jelenleg a harmadik olvasási forradalom zajlik az elektronikus szövegek térhódításával. Az elsődleges eszköz a világháló maga, ahol a tartalmak elérhetővé válnak, létrehozva egy univerzális könyvtárat (Herédi, 2023:111). Ez az óriási információmennyiség azonban dezinformációhoz vezethet, ezért a kritikai gondolkodás képességének elsajátítása és fejlesztése is fontos szempont kell, hogy legyen.

Az elmúlt években nagyobb hangsúlyt kap az átlagostól eltérő gyerekekkel történő foglalkozás is, hiszen az olvasásra gyermekkorban lehet ránevelni az embert. Ebben ismét a családra és az iskolára hárul óriási szerep és felelősség (Benczik, 2001; Huszti, 2018). Majd látni fogjuk, hogy ez a szempont mennyire fontos annak a megértéséhez, hogy miért küzdenek olvasási nehézségekkel, miért állnak ellen a szépirodalomnak, és miért kívánnak speciális irodalomterápiás megközelítést azok a többnyire halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok, akik az általam tartott foglalkozások alanyai (Steklács et al, 2010).

Nagy megrázkódtatás érte a magyar oktatáspolitikát, mikor 2002 januárjában nyilvánosságra kerültek a PISA 2000 felmérés adatai. Ebben a szövegértés, három évvel később a matematika, majd a természettudományos ismeretek álltak a középpontban, miközben az említett három fő műveltségi terület minden szakaszban párhuzamosan, változó arányokkal volt jelen. A PISA-vizsgálatok új korszakot nyitottak a nemzetközi összehasonlító kutatások sorában is. A program háttérében egy nagy nemzetközi gazdasági szervezet (OECD) áll, és ez az első olyan nemzetközi felmérés, amely szakított a tanterv alapú tematikával, vagyis az iskolák, oktatási rendszerek eredményeit nem saját céljaikhoz viszonyítja, hanem az egész társadalom tudásátadó, készségfejlesztő hatását teszi mérlegre. Ám a 2006-os eredmények nem hoztak pozitív mérleget: hazánk

15 éves diákjai a természettudományos tantárgyak területén ugyan elérik az OECD-országbeli tanulók teljesítményének átlagos szintjét, de matematikában és szövegértésben átlag alatti értékeket produkáltak. Sajnos a legutóbbi felmérés eredményei sem hoztak változást. A matematika, szövegértés és természettudomány után a kollaboratív problémamegoldás nevű modulban is rosszul teljesítenek a hazai diákok. Ráadásul az adatok további is egyenlőtlenségeket mutatnak: a kevésbé tehetősek esély nélkül maradnak (Nagy, 2008).

Az előbbieket tükrében vizsgáljuk meg, miért olvasunk, illetve, hogy miért fontos az olvasás tudatos megszerettetése és fejlesztése a gyermekek, a fiatalok, és a felnőttek körében egyaránt. Hogyan befolyásolja az olvasás az egyén személyiségének alakulását, szocializációs környezetét? Lukács György szerint a mű átveszi a hatalmat az olvasó lelki világán, lerombolja addigi szemléleteit, melyek helyett új megközelítési módokat kínál fel, amit az olvasó beépíthet gondolkodásmódjába (Nagy, 2008). Az irodalmi szöveg befogadása mindig összetett feladat. Olyan tényezők befolyásolják a feldolgozást, mint az elszegényítés és leegyszerűsítés, sűrítés, kiemelés vagy éppen kihagyás, rövidítés, vagy a szöveg átértelmezése. Ezek az átrendeződések mindig az olvasó egyéni beállítottságai alapján mennek végbe. Ezen kívül a befogadás függhet attól, hogy az olvasó korábban milyen műfajú, témájú és értékű művekkel találkozott, mekkora az információkészlete. A későbbiekben ez az elmélet is megerősítésre kerül a börtönben végzett foglalkozások bemutatása során. Az elítéltek szegényes szókészlete és irodalmi, illetve kulturális háttere szükségszerűvé tette, hogy átértelmezem a felhasználandó műveket.

De vajon lehet-e fejleszteni ezeket a tényezőket? Kísérleti eredmények bizonyítják az emberi intelligencia és az ismeretek hatékony fejleszthetőségét, de a személyiség mélyebb rétegeinek, mint a normák, érzelmi és racionális beállítódások megváltoztatásához már az életkörülmények nagyarányú átalakulására van szükség. A kognitív konzisztencia felfogása szerint az egyén arra törekszik, hogy gondolatait, tudását egymással összeillő egységbe szervezze. Ha olyan információval találkozik, ami ezekbe az egységekbe nem illik bele, szelektív észleléssel, vagy az információ torzításával igyekszik helyreállítani az egyensúlyt. Ezért

feltehető, hogy az olvasott művek kiválasztásakor is ezek a mechanizmusok működnek, tehát beállítódások változtatása, fejlesztése egy hosszú távú folyamatot jelent (Gereben, 1980: 299-305.). Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az irodalmi mű gazdagítja az olvasót, ha beindítja fantáziáját, ha segíti legyőzni félelmeit és elérni vágyait, valamint, ha megoldási lehetőségeket javasol és nyújt a felmerülő problémákra. Az irodalom rendeltetése szempontjából szórakoztat vagy oktat, optimális esetben mindkét funkció megvalósul. Utóbbi esetben megvalósulhat, hogy az emberi személyiség valamennyi belső rétegét elérje és megszólítsa. Ezáltal egyaránt beférkőzhet a felnőttek bonyolult gondolkodásrendszerébe és a gyermekek egyszerű észjárásába.

Itt kap fontos szerepet az olvasóvá nevelés kérdése. Az olvasóvá nevelés az iskola egyik alapvető feladata, ennek ellenére bizonyított tény, hogy az olvasni tudó népességből egyre csökken az a réteg, mely ténylegesen olvas. Figyelembe véve, hogy a gyermek az olvasással és könyvekkel kapcsolatos első élményeit családja körében szerzi, ezek az adatok riasztóak. A gyermek olvasási szokásainak alakulásában meghatározó szerepe van a család szocio-kulturális helyzetének és igényeinek. Ugyan az iskola nem tudja megváltoztatni a szociális hátteret, sokat tehet annak érdekében, hogy a fiatal személyiség olvasóvá válhasson. Ezek alapján három fő feladatcsoportot határozhatunk meg:

- a képességek és készségek fejlesztését,
- a szokások kialakítását
- és a motivációs háttér megteremtését (Nagy, 2006).

Ezek a célok az általam vizsgált csoportokban is nagy szerepet játszottak. E készségek és szokások sikeres beépítése a személyiségbe, valamint ezek fejlesztése pozitív hatással lehet az elítéltek szabadulás utáni életére, ezzel megkönnyítve reintegrálásukat a társadalomba. Ezenkívül a motivációs háttér kialakítása befolyásolhatja tanulási és munkavállalási terveiket, ezzel jobb megélhetést biztosítva saját maguknak és családjuknak. Hosszú távú eredményként pedig számíthatunk arra, hogy ezekkel a képességekkel példaként állhatnak környezetük elé (Pethóné, 2005; Petres, 2013; Nagy, 2016).

3. A könyvtár szerepe

A könyvtárak a tudásalapú társadalom olyan tudáshelyei, melyek az információhoz, tudáshoz való hozzáférés színterei, s a modern tájékoztatási technológia eszközeinek felhasználásával és segítségével az oktatás, a művelődés, az információ szétsugárzásának fontos központjai lehetnek. A könyvtárak tevékenységében is egyfajta paradigmaváltás zajlik le. Ha az információs társadalomban a tudás maga az erőforrás, ennek megvalósulásához alapvetően meg kell változniuk az információszerzési- és használati módszereknek is. Az információs társadalom veszélyeit kutatók szerint a társadalom 75-80 százalékát a végleges leszakadás veszélye fenyegeti e tekintetben. Ebben a világban pedig a könyvtáraknak az egyik legfontosabb szerepe a társadalmi esélyegyenlőség szolgálata.

A könyvtár legyen alkalmas:

- az egész életen át tartó tanulás támogatására
- a szabadidő hasznos eltöltésének segítésére,
- az írni-olvasni tudás fejlesztésének segítésére.

Környei László hangsúlyozza, hogy a könyvtár feladata évezredek óta a kultúra közvetítése. Most is az a feladata. Akkor reagál jól a könyvtár a modern kor kihívásaira, ha a gazdasági nehézségek, valamint a csökkenő olvasási kedv ellenére nem bezár, hanem megnyit bizonyos kapukat, melyekkel az információt az olvasó rendelkezésére bocsátja (Beély, 2000).

A könyvtár, illetve a könyvtáros fontos szerepet tölthet be az olvasók olvasási szokásainak alakításában is. Befolyásolhatja a témaválasztást, segíthet az olvasottak megbeszélésében és értelmezésében, pótolhatja a családi környezet hiányait. A könyvtárpedagógia alapvető kérdései közé sorolhatjuk, hogy kik veszik igénybe a könyvtárat, illetve milyen szolgáltatásokra van igény. A könyvtár hatókörének sikeres bővítését az teszi lehetővé, ha felismerjük azokat a társadalmi tényezőket, melyek megakadályozzák a könyvtári szolgáltatások igénybevételét. Az egyes társadalmi rétegek olvasási szokásait nagymértékben befolyásolják szociális körülményeik, iskolai végzettségük, valamint szociális és kulturális viszonyaik (Gereben1980: 389-390).

Egy 2023-as tanulmány (Abidin et al, 2023) szerint a mentális egészségügyi problémák, mint a depresszió és a szorongás, jelentős hatással vannak a társadalom pszichológiai, szociális és gazdasági aspektusaira. A közkönyvtárak, mint közösségi központok, fontos szerepet játszanak a mentális egészség és a jóllét elősegítésében az irodalomterápiás szolgáltatások révén. A vizsgálat egyértelművé tette, hogy ezek a programok fontosak a könyvtárakban, és az irodalomterápia fejlesztéséhez specifikus kritériumokra van szükség. Továbbá világosan körvonalazza a szolgáltatások potenciálját a könyvtárakban, mint a mentális egészség és jóllét javításának egyik módszerét. A cikk fontos kérdéseket vet fel azzal kapcsolatban, hogy a közkönyvtáraknak hogyan kellene fejleszteniük irodalomterápiás szolgáltatásaikat, többek között az információmenedzsment fejlesztésével. A könyvtári szakemberek felhasználhatják az eredményeket stratégiáik kidolgozására, hogy biztosítsák az irodalomterápiás sikerét, mint a könyvtári szolgáltatások részét. A szakdolgozatomban, amelyben a magyar börtönkönyvtárak helyzetét térképeztem fel (Csorba-Simon, 2012), 38 fogvatartott töltött ki kérdőívet, melyben az olvasási szokásokra is rákérdeztem. 2 fő nyilatkozott úgy, hogy szokott olvasni, 31 fő nem olvasott, 5 fő pedig a „nem tudok olvasni” választ jelölte. Reprezentatív felmérést nem végeztem, de a későbbi munkám során gyakran tapasztaltam, hogy a funkcionális analfabétizmus komoly problémát jelent egy börtön csoportban. További tapasztalat, hogy a felnőtt fogvatartottaknál többen használták a pécsi börtön könyvtárat, mint a fiataloké. Utóbbi csoportnál többnyire nyelvkönyvek, szótárak, verses kötetek vagy krimik voltak a jellemző olvasmányok. A nyolc év tapasztalata azt mutatta, hogy azoknál a fiataloknál, akik leszakadó térségben (pl. Ormánság), nehéz anyagi és családi körülmények között nőttek fel, nem alakult ki az olvasás iránti szeretet/igény. Több csoportnál is feltettem a kérdést, hogy olvastak-e nekik mesét gyerekkorukban, amire egy átlagos 10 fős csoportnál 9 fő nemmel felelt (vagy nem vettek részt a szülők a nevelésükben, vagy a szülők sem tudtak olvasni, vagy egyáltalán nem volt szerves része a szülők életének sem olvasás). Ennek következményeként az is megfigyelhető volt, hogy a fantáziajátékokkal nem tudtak mit kezdeni („Képzeld el”, Story cubes). Utóbbi játéknál egymás mellé helyezték a

kockákon lévő piktogramokat, de nem tudtak egy összefüggő történet alkotni hozzá. Sok éve okoz problémát a közoktatásban is a funkcionális analfabétizmus jelensége (Horváth, 2000). A szerző továbbá kiemeli, hogy „jellemző a hiányos, beszűkült szókincs, a gyenge szóbeli és írásbeli kifejezőképesség. E hiányok akadályozzák a diákokat gondolataik kifejtésében, eredményeik ezért gyengébbek feltételezett képességeiknél. Beszédkultúrájuk kialakulatlan, jellemzőek az artikulációs problémák, írásbeli munkáikban rendkívül nagy a spontaneitás, ezek sokszor zavaros és kusza gondolkodásmódot tükröznek. Általában kevésbé képesek az önálló gondolkodásra, az önálló ismeretszerzésre. Ennek a hiányos alpműveltség, a bizonytalan alapismeretek, a feltételezhetőhöz képest fogyatékos háttértudás ("Sokan egyetlen könyvet sem olvastak életükben"). A diákok többségére nem jellemző a lényeglátás, a lényegkiemelés. Jellemző és meghatározó a tanulási módszerek, a különböző tanulási technikák alkalmazásának hiánya. "Nem megfelelő a tanulási módszerük, úgymond nincs gyakorlatuk a tanulásban." A növekvő középiskolai követelmények mellett ez valószínűsíti a kezdeti tanulási kudarcot." E bekezdés 9. osztályos tanulókra vonatkozott, de teljes mértékben átvethető a fiatalok fogvatartottaknál észlelt problémákra. A probléma kezelése összetett és nehéz feladat, de vannak erre mutató kísérletek, ahogy Steklács János (2001) is ír róla a *Fiatal felnőttek alap- és funkcionális írott nyelvi képességeinek vizsgálata és fejlesztése* című cikkében. A program célja többek között a funkcionális írott nyelvi kommunikációs képességek, attitűdök vizsgálata fiatalok körében, az érintettek képességeinek fejlesztése, főiskolás hallgatók megismertetése a jelenséggel, képzésük a funkcionális analfabétizmust kezelni tudó szakemberré. A kutatás érdekes eredményei, hogy a megkérdezettek többsége nem érzékelte saját hiányosságait, és rendszeres kapcsolatban állnak az írásos kultúrával (a naplózás és levelezés barátokkal, rokonokkal népszerű elfoglaltság). Steklács a könyvében (2005) az analfabétizmus fő okaiként a szociokulturális háttérrel, a motiválatlanságot, az intellektuális igénytelenséget, az alacsony iskolázottságot és a rosszul funkcionáló oktatási rendszert nevezi meg, de többen hivatkoztak az elektronikus médiák térhódítására, valamint a

megváltozott társadalmak átalakult életmódjára, elvárásaira is. Az Oktatási Hivatal jelentése⁸ a 2022-es kompetenciamérésről is lesújtó képet fest: az általános iskolákban a végzős évfolyamon tesztelt mintegy 90 ezer diák 40 százaléka, országosan körülbelül 36 ezer gyerek alapszinten sem képes szöveget értelmezni.

Az irodalomterápiával végzett fejlesztés kiegészítheti és segítheti az az összetett munkát, amit pedagógusok, oktatáskutatók végeznek. Ahogy Auer Eszter (2022) is megfogalmazza, fontos lenne egy szemléletváltás az irodalomoktatásban, hogy az olvasás élménnyé váljon, és ne szükségessé, hiszen az olvasás egy jó eszköz önmagunk és a világ megismerésére, felfedezésére. A megfelelő szövegértés meghatározza a társadalmi perspektívánkat és a rezilienciánkat a társadalmi és gazdasági változások tekintetében.

A könyvtáros úgy teheti meg az első fontos lépést, ha az olvasóval szemben sikerül kialakítania egy olyan viszonyt, melyben az olvasó bizalommal fordulhat a könyvtáros felé akár szakmai, akár magánéleti kérdésekkel, problémákkal. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a könyvtárnak, könyvtárosnak fontos szerepe lehet a szocializációban, bár csak kiegészítő intézményként funkcionálhat.

Másrésről, szociálpszichológiai szempontból nézve nem szabad megfélemlenünk arról, hogy a könyvtáros is egyfajta mintát képvisel munkavégzése során. Képzettsége, tájékozottsága, segítőkészsége tekintélyt és elismerést vált ki az olvasók többségéből. Ám a mintakövető viselkedés kiváltásához szüksége van a megfelelő kommunikációra, a kétoldalú beszélgetésekre, melyek során el kell kerülni a kioktató jellegű és erőszakos tudásátadást. A könyvtárosnak meg kell találnia az egyensúlyt, melynek segítségével képes további érdeklődést, igényt ébreszteni. A meggyőző közlés a mindenki felé való készséges odafordulást, az egyenrangú véleménycserét és az őszinte véleménynyilvánítást jelenti. Csakis az ilyen attitűdökkel rendelkező könyvtárosok képesek viselkedésükkel azonosulásra, modellkövetésre biztató példakkal szolgálni, s így

⁸ https://okm.kir.hu/fit2/pdf/OKM_2022_Orszagos_jelentes.pdf

hatékonyabban szolgálni az olvasók személyiségének gazdagodását, fejlődését, s így válhat maga a könyvtáros is hatékony szocializációs faktorrá (Nagy, 114-118). Mindez nagyon fontos és hangsúlyos kell legyen az irodalomterápiás munkát végző könyvtáros munkájában is.

Itt kell megemlítenünk a hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátását. A könyvtárügyet újrászabályozó 1976-os tv. már tételesen felsorolta azokat a szociális csoportokat, amelyek számára speciális könyvtári ellátást kell nyújtani (öregек, betegek, kórházi és szanatóriumi ápoltak, nemzetiségek, fegyveres erők tagjai, büntetésüket töltők). A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programtervezete 1980-ban a bejáró munkások, a mozgásukban korlátozottak, a kórházi betegek, a nemzetiségek könyvtári ellátási gondjait hangsúlyozta (Bartos, 2004). Ezek a tervek a Könyvtári Stratégia 2003-2007 (Skaliczki, 2003), és a Portál Program 2008-2013 (Skaliczki, 2008) céljai között is megjelentek. A hátrányos helyzetűek megfelelő könyvtári ellátásával kapcsolatban a könyvtáraknak ugyanazokat a funkciókat kell betölteniük, mint az átlagos olvasók ellátása során. A hátrányos helyzetű felhasználók ugyanúgy a tanulás, a munkavégzés, a szakmai fejlődés segítését, a mindennapi életvitel, az életvezetés információkkal való megkönnyítését, az életminőség javítását várják a könyvtáraktól. Különbség viszont az információ elérésének módjában, a speciális élethelyzetekre vonatkozó információ tartalmában, vagy annak nyelvében, kommunikációjában lehet.

Témámhoz kapcsolódóan a veszélyeztetett fiatalok könyvtári ellátását szeretném kiemelni. A társadalmi beilleszkedési zavarokkal küszködő, deviáns magatartást tanúsító fiatalok legtöbb esetben nem ismerhetők fel első ránézésre. Viselkedésük alapvető sajátossága az alkalmazkodási készség hiánya, az önértékelés zavara, kapcsolatteremtő képességük visszafogottsága, alacsony kudarcűrő-képesség, indulatos, agresszív magatartás. Azonban ki kell emelnünk, hogy a könyvtár csak azoknak a fiataloknak tud segítséget nyújtani, akikben még van hajlandóság az önmegismerés iránt, és képesek a formális szervezetekkel való kapcsolattartásra (Csalay. 1987).

A könyvtár célja, hogy ajánlott irodalommal segítse szocializálódásukat és társadalmi integrálásukat. Fontos irodalmi műfaj a veszélyeztetett, deviáns

fiatalokkal foglalkozó szociográfiai irodalom. Lehetőséget ad arra, hogy szembesüljenek önmagukkal, helyzetükkel, gondjaikkal, személyiségükkel. Ezek a könyvek oldják a kirekesztettség, a magány érzését. Ha észreveszik, tudomást szereznek arról, hogy a társadalom törődik velük, akkor gátlásaik oldódnak, hajlamosabbak az együttműködésre, a segítség elfogadására. Ugyanakkor figyelembe kell venni a korábban részletezett olvasási képességet és hajlandóságot is. Figyelembe lehet venni az egyéb művészeti alkotásokat, mint a zenék és a filmek. A zenék és dalszövegek alkalmazhatóságáról a későbbiekben részletesen értekezem, a filmek beemelésre kitérek: olyan, fiataloknak szóló populáris filmeket, mint például a Harry Potter, nem volt lehetőségem bevinni, mert a csoport tagjai gyerekesnek tartották. Két alkotás gyakorolt rájuk nagy hatást, az A remény rabjai és a Brazílok. Előbbi film Stephen King azonos című regénye alapján készült, és börtönben játszódik, utóbbi pedig egy kis magyar falu roma és nem roma lakóinak életét, problémáit mutatja be. Korábban egyik alkotást sem látták még, de a témák miatt nagyon jól tudtak kapcsolódni, és tartalmas beszélgetést folytattunk akár a saját börtöntapasztalataikról, akár a diszkriminációról, előítéletekről. Sajnos minden filmes alkalom külön szervezést igényelt, mert hosszabb alkalomról lévén szó, a kísérő személyzet időbeosztását is figyelembe kellett vennem, valamint a technikai háttér biztosítása is külön engedélyköteles volt.

Bartos Éva a Könyvtáros 1987. évi 8. számában megjelent cikkében összefoglalja, hogy a könyvtárak e súlyos társadalmi probléma kialakulásának megelőzésében, terjedésének megakadályozásában mit tudnak nyújtani. Elsősorban információkat. Tudjuk, hogy a hátrányos helyzetű rétegek számára legnagyobb gondot az információk hiánya okozza. A közéleti és magánéleti teendők végzéséhez sok információra, tudásra van szükség, melyek elsajátítása segíti őket a társadalomba való beilleszkedésben. A szépirodalom révén esztétikai élményhez juthat a felhasználó. Az olvasás mentálhigiénés szerepe közismert, hozzásegíti az olvasót az értelmi és érzelmi egyensúly megőrzéséhez. A művészi élmény a személyiség minden területét mozgósítja, az élményszerű hatás hitelessé teszi az erkölcsi-emberi mondanivalót. Végül fontos megemlítenünk a könyvtáros segítő-tanácsadó szerepét. A könyvtárosok nemcsak az

információ szolgáltatói, hanem a mentális jólét támogatóivá is válnak. Segíthetnek a látogatóknak a megbízható és releváns források megtalálásában mentálhigiénés témákban, mint például a szorongás, depresszió, stresszkezelés stb. Ennek része lehet a könyvek, cikkek, online források és helyi támogató csoportok ajánlása. Támogathatják a felhasználókat abban, hogy megtanulják, hogyan értékeljék a digitális tartalmakat, különösen az egészséggel kapcsolatos információkat. Ez különösen fontos lehet a mentálhigiénés problémákkal küzdők számára, akik gyakran online keresnek segítséget. Bár a legtöbb könyvtáros nem mentálhigiénés szakember, ennek ellenére az empátikus hallgatás és a támogató hozzáállás sokat jelenthet azok számára, akik mentális egészséggel kapcsolatos problémákkal küzdenek.

A könyvek, a könyvtár és a könyvtáros jelenlétének létjogosultsága, szerepe nem vitatott a probléma megelőzésében. Cél, hogy a személyiség minél teljesebben, minél nagyobb teherbíró képességgel fejlődjön. Ezáltal megnő az emberi kapcsolatok jelentősége.

4. A cigányság helyzete Magyarországon

Néhány gondolat erejéig fontosnak tartom, hogy kitérjek a cigányság hazai helyzetére, hiszen az évek során nem kizárólag, de nagyrészt cigány származású fiatalokkal dolgoztam. A hatékony közös munkához meg kellett értenem őket, és olykor alkalmazkodnom kellett azokhoz a mintákhoz, berögződésekhez, melyeket a szocializációjuk során szereztek.

A cigányság helyzete Magyarországon a rendszerváltás előtt, azaz a szocialista időszakban (1945-1989), számos változáson ment keresztül. Ez az időszak magában foglalja a második világháború utáni helyreállítási időszakot, a szocialista rendszer kiépülését és működését, valamint a politikai és társadalmi változásokat, amelyek mind hatással voltak a cigány közösségekre. Az alábbiakban bemutatom a cigányság helyzetét ezen időszakban, a főbb politikai intézkedéseket és azok hatásait. A második világháború alatt a cigány közösségek jelentős mértékű üldöztetésnek és népiirtásnak voltak kitéve, ami súlyos veszteségeket okozott a közösségeknek. A háború után Magyarországon is újra kellett építeniük életüket.

A szocialista kormányzat a cigány közösségek integrációját tűzte ki célul, amihez különböző intézkedéseket vezetett be:

Lakhatási Programok: A szocialista időszakban számos lakásépítési program indult, amelyek célja a cigányok lakhatási körülményeinek javítása volt. Azonban sok esetben ezek az intézkedések nem oldották meg a mélyebb társadalmi problémákat, és a cigány közösségek továbbra is marginalizáltak maradtak.

Foglalkoztatási Programok: Az állami iparban és az építőiparban igyekeztek munkalehetőségeket biztosítani a cigányok számára. Bár sok cigány munkahelyhez jutott, ezek gyakran alacsony presztízsű és rosszul fizetett munkák voltak.

Oktatás: Az oktatási rendszeren belül próbálták növelni a cigány gyermekek iskolába járását, de az iskolai sikerességük alacsony maradt. Az integrált oktatás helyett sokszor szegregált osztályokban vagy iskolákban tanították őket, ami tovább erősítette a társadalmi kirekesztést.

Az akkori kormányzat gyakran nem vette figyelembe a cigány közösségek kulturális sajátosságait és identitását, ami a kulturális elnyomás és asszimiláció irányába hatott. Ugyan a szociális szolgáltatások és egészségügyi ellátás formálisan mindenki számára elérhető volt, de a cigány közösségek gyakran alul reprezentáltak maradtak ezek igénybevételében, részben a diszkrimináció és az információhiány miatt.

Annak ellenére, hogy a cél a társadalmi egyenlőség volt, a cigányok továbbra is gyakran szembesültek diszkriminációval és marginalizációval a munkaerőpiacon, az oktatásban és a mindennapi életben. A gazdasági intézkedések ellenére a cigány közösségek nagy része mélyszegénységben élt, ami generációkon át öröklődött.

Napjainkban a cigányság helyzete Magyarországon és más európai országokban továbbra is kihívásokkal teli és összetett. Bár számos pozitív fejlemény történt az elmúlt évtizedekben, még mindig szembesülnek számos strukturális és társadalmi problémával, amelyek jelentősen befolyásolják életüket és lehetőségeiket. A cigány közösségek nagy része továbbra is a szegénységben él. A magas munkanélküliségi arány és a gazdasági marginalizáció továbbra is súlyos problémát jelent számukra (Forray R., 2021).

Általánosan elmondható, hogy a csoportjaimban tíz főből hat, hét fő cigány származású volt, nagy részük halmozottan hátrányos helyzetű. Ebből látható, hogy a két csoport nagyrészt fedi egymást, nem azonos. Azonban mindkét szempontot, valamint ezek kölcsönhatásait az identitásukra és problémáikra figyelembe kellett vennem ahhoz, hogy a csoportmunkát megfelelően és hatékonyan tudjam alakítani. A több évtizedes hatás, ami azokat cigány közösségeket érte, ahonnan ezek a fiatalok származtak, nagy mértékben befolyásolták az identitást, amivel a csoportokra érkeztek (mint például a tanult tehetetlenség).

A cigány közösségek általában férfiközpontúak, a nők cigány közösségen belüli szerepe alárendelt, engedelmisséget és alázatot várnak tőlük (Major, 2022:12). Megfigyelhető a lassú változás, de ezt a fajta hozzáállást munkám elején én is megtapasztaltam, amikor a feltett kérdésekre nem nekem, hanem a mellettem ülő férfi pszichológusnak válaszoltak. E tendencia átfordítása lassú folyamat volt, a későbbiekben kitérek rá.

A szakirodalmak segítségével jobban ráláttam azokra a kulturális különbségekre, melyek a saját csoportvezetői attitűdömet és a csoport tagjainak viselkedését meghatározták. E felismerések segítségével úgy vélem hatékonyan tudtam koncentrálni az érzékenyítésre. A csoportfolyamatban a résztvevők hozzászokhattak az egyenrangú kommunikációhoz és az értő figyelemhez.

4.1 Demográfiai adatok

A romák alkotják Európa legnagyobb etnikai kisebbségét. A becslések szerint mintegy 10–12 millió főre tehető az Európa területén élő romák száma. Körülbelül 6 millióan közülük az EU polgárai vagy lakosai. A cigány népesség lélekszámát illetően a 2001. évi felmérés óta rendelkezünk egzakt adatokkal, ugyanakkor az etnikai hovatartozásban jelentős eltérés mutatkozik az önbevallás (vállalt identitás) és a külső megítélés, csoportosítás adta szám és arány között. Jelenleg, mintegy 570 – 600 ezer főre becsülik a cigányok számát, de egyes vélemények szerint 800 ezer – 1 millió fős lélekszámban is élhetnek az országban. Még ennél is lényegesebb, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű körökben jóval magasabb arányban van jelen, mint a teljes társadalomban.

A KSH népszámlálási adatbázisa⁹ alapján a következő tendenciákat láthatjuk:

1.1.6.2 A népesség nemzetiség, anyanyelv, családi, baráti közösségben használt nyelv és kulturális kötődés szerint					
Nemzetiség, nyelv	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti közösségben használt nyelv	Kulturális kötődés	Nemzetiséghez tartozó
2001					
Magyar	9 416 045	9 546 374	9 584 836	9 397 432	9 627 057
Hazai nemzetiségek					
Bolgár	1 358	1 299	1 118	1 693	2 316
Cigány (Romani, Beás)	189 984	48 438	53 075	129 208	205 720
Görög	2 509	1 921	1 974	6 140	6 619
Horvát	15 597	14 326	14 779	19 687	25 730
Lengyel	2 962	2 580	2 659	3 983	5 144
Német	62 105	33 774	52 912	88 209	120 344
Örmény	620	294	300	836	1 165
Román	7 995	8 482	8 215	9 162	14 781
Ruszin	1 098	1 113	1 068	1 292	2 079
Szerb	3 816	3 388	4 186	5 279	7 350
Szlovák	17 693	11 817	18 057	26 631	39 266
Szlovén	3 025	3 180	3 108	3 429	4 832
Ukrán	5 070	4 885	4 519	4 779	7 393
Hazai nemzetiségek együtt	313 832	135 497	165 970	300 328	442 739
Nem kívánt válaszolni, nincs válasz	570 537	541 106	558 246	628 328	524 103
Népesség	10 198 315	10 198 315	10 198 315	10 198 315	10 198 315
2011					
Magyar	8 314 029	8 409 049	8 409 011	..	8 504 492
Hazai nemzetiségek					
Bolgár	3 556	2 899	2 756	..	6 272
Cigány (Romani, Beás)	308 957	54 339	61 143	..	315 583
Görög	3 916	1 872	2 346	..	4 642
Horvát	23 561	13 716	16 053	..	26 774
Lengyel	5 730	3 049	3 815	..	7 001
Német	131 951	38 248	95 661	..	185 696
Örmény	3 293	444	496	..	3 571
Román	26 345	13 886	17 983	..	35 641
Ruszin	3 323	999	1 131	..	3 882
Szerb	7 210	3 708	5 713	..	10 038
Szlovák	29 647	9 888	16 266	..	35 208
Szlovén	2 385	1 723	1 745	..	2 820
Ukrán	5 633	3 384	3 245	..	7 396
Hazai nemzetiségek együtt	555 507	148 155	228 353	..	644 524
Nem kívánt válaszolni, nincs válasz	1 455 883	1 443 840	1 486 218	..	1 398 731
Népesség	9 937 628	9 937 628	9 937 628	..	9 937 628
2022					
Magyar	8 095 852	8 302 828	8 201 455	..	8 438 129
Hazai nemzetiségek					
Bolgár	3 770	2 536	2 027	..	6 109
Cigány (Romani, Beás)	200 306	23 192	31 173	..	209 909
Görög	4 773	1 761	2 167	..	6 178
Horvát	19 099	8 232	9 171	..	21 824
Lengyel	5 602	3 398	3 520	..	7 398
Német	98 402	28 473	66 491	..	142 551
Örmény	3 242	676	901	..	4 199
Román	18 195	11 186	13 633	..	27 554
Ruszin	5 162	1 981	2 382	..	7 111
Szerb	8 035	4 249	6 017	..	11 622
Szlovák	25 534	10 123	12 521	..	29 881
Szlovén	2 984	1 541	1 732	..	3 965
Ukrán	19 064	15 315	15 356	..	24 615
Hazai nemzetiségek együtt	410 302	112 014	165 910	..	492 377
Nem kívánt válaszolni, nincs válasz	1 316 716	1 175 656	1 317 723	..	1 086 239
Népesség	9 603 634	9 603 634	9 603 634	..	9 603 634

A 2001-es adatok szerint 189.984 fő vallotta magát cigány (romani, beás származásúnak), 205.720 fő vallotta magát a nemzetiséghez tartozónak,

⁹ Forrás: <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/#/> (2024.08.27.)

ebből pedig 48.438 fő nyilatkozta azt, hogy az anyanyelve cigány (romani, beás).

2011-ben ezek az arányok nőttek: 308.957 fő vallotta magát cigány nemzetiségűnek, 315.583 pedig a nemzetiséghez tartozónak, ebből 54.339 fő tartotta anyanyelvének a cigány (romani, beás) nyelvet.

A legutóbbi, 2022-es felmérésben azonban erőteljes csökkenés látható: 200.306 fő tartotta magát cigány nemzetiségűnek, 209.909 fő vallotta magát a nemzetiséghez tartozónak, és csupán 23.192 fő nyilatkozta azt, hogy az anyanyelve cigány.

A különböző területeken dolgozó szakemberek más-más okokban látják a drasztikus csökkenés okait.

Kállai Ernő társadalomtudós, a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének tudományos arról beszélt a XII. Roma Konferencián¹⁰, hogy a romák láthatóságát a cigányság gyenge érdekérvényesítő ereje, a zátonyra futott kisebbségi képviselő, az erősödő társadalmi előítélet, a diszkrimináció, valamint az egyéni érvényesülés hiánya és egzisztenciális problémák megoldása is gyengíti, miközben mindezek erősítik az asszimilációs folyamatot.

Hidvégi-B. Attila (2023) írása az önbevallás-megítélés problematikáját erősíti. Az írásban idézett roma aktivisták szerint nem mindegy, hogy ki kérdezi őket: a 2011-es népszámlálás idején sokkal több volt a roma számlálóbiztos, akiknek a nyilatkozók bátrabban mertek a nemzetiségükről adatot kiadni.

4.2 A cigányság csoportjai

Az 1971-es Kemény féle vizsgálat a „ki a cigány?” kérdésben a külső meghatározottságot részesítette előnyben: cigánynak azt tartották, akit a nem cigány környezete annak tekintett. Az önbevallás szűkítette volna a vizsgált személyek körét, mivel a romákkal szembeni előítéletek, valamint az, hogy a népszámlálás nem tette lehetővé a többes identitás kifejezését—

¹⁰ Az előadás címe: A társadalmi integrációt befolyásoló tényezők és azok szerepe a roma közösségek életében

azaz valaki egyszerre vallhassa magát magyarnak és romának—, azt eredményezte, hogy az 1970-es népszámlálás során csupán kevesebb mint 35 ezren vallották magukat cigány anyanyelvűnek. Ráadásul a cigány nemzetiséget ezen a népszámláláson—az 1961-es párthatározattal összhangban—nem is kérdezték (Dupcsik, 2009:183-186). A kutatás legfontosabb eredményei közé tartozik, hogy a mintegy 320 ezer cigánynak tartott ember többsége magyar anyanyelvű (romungro) volt. Ezek az emberek az országos átlagnál nagyobb arányban éltek az ország északi és keleti részén, valamint falvakban. A férfiak körében szinte teljes foglalkoztatottság volt tapasztalható, azonban kétharmaduk még így is cigánytelepeken lakott. Jövedelmük és szociális helyzetük általában alacsonyabb volt, mint a legszegényebb nem roma családoké. (Dupcsik, 2009:183-186).

A magyarországi romák nyelvi, történeti és önazonosságuk alapján hat nagy csoportba sorolhatók. E csoportok közül három – a magyarcigányok, az oláhcigányok és a beások – nagyobb létszámban él Magyarországon, míg három kisebb csoport, a kárpáti cigányok, a szintók és a román cigányok, mindössze néhány száz vagy legfeljebb egy-két ezer tagot számlálnak. A magyarcigányok és a kárpáti cigányok összefoglaló neve a romungrók (a magukat zenész, vagy muzsikus cigánynak tartók is ide sorolandók) (Nagy, 2018:11-40; Orsós, 2018 69).

Csoport	Romungrók		Szintók	Oláh cigányok	Román cigányok	Beások	Gábor-cigányok
	Magyar-cigányok	Kárpáti cigányok					
Nyelv	Magyar	Magyar, a cigány nyelv kárpáti cigány dialektusa	A cigány nyelv kárpáti cigány dialektusának szinti nyelvjárása	A cigány nyelv oláhcigány nyelvjárásai (pl. lovári)	Román	Archaikus román dialektus	Magyar, román, cigány
Lakóhely	A Kárpát-medence magyarlakta területei	Szlovákia és Csehország, délszláv államok. Magyarországon csak néhány közösség	Vándorolnak. Főleg Németország és Olaszország, Magyarországon kevesen vannak	Magyarország minden része	Magyarországon a román határ mellett, valamint Erdély románlakta területein	Ormánság, Füzesabony, Tiszafüred	Erdély

Ahogy a KSH kimutatásában is látszott, a népszámláláskor a romani és beás cigányokat emelték, de köztük sem tettek értelmezhető különbséget.

A börtönben folytatott munkám során időről időre szóba került a nemzetiségük, identitásuk, e beszélgetések idején a legtöbben oláh és beás cigánynak vallották magukat, valamint romungrónak. Anyanyelvüként a magyart jelölték meg, néhány beszélték a lovári és beás nyelvet. Érdekes jelenség, hogy ugyan kis mértékben, de érezhető volt az eltérő csoportokhoz tartozók közötti feszültség, ellentét (például aki muzsikus családból jött, lenézte a beásokat, valamint a beások és oláh cigányok között is volt konfrontáció. Általános tendencia a cigányságon belül a szétválasztó törekvés - szinte minden cigánynak nevezett csoport magát világosan megkülönbözteti más cigánynak nevezett csoportoktól, elhárítja a más csoportra gondolt, de rá is vonatkoztatott minősítést (Cserti, 2011:38). Ezen elhatárolódási tendencia mentén megfigyelhető, hogy településen belül, párkapcsolatban, munkahelyen – és büntetés-végrehajtási intézetekben sem keverednek. Ugyanakkor amint egy vagy több 'magyar' társukkal szemben kellett fellépni, azonnal összezártak, hovatartozástól függetlenül.

4.3 Szociodemográfiai kitekintés és diszkrimináció

Egy szociálisan hátrányos helyzetű családból érkező gyermek már a kezdetekkor nehézségekkel találja szemben magát a társadalmi integráció folyamatában. A pedagógusképzés hiányossága, és felkészületlensége szintén hozzájárult, és járul a foglalkoztatás színvonalának megrekedéséhez. A szegregáció nem megoldja a problémát, hanem elfedi azt. A rendszerváltást követő évtizedben a nehezen mozduló állami közoktatás, és az azt befolyásoló oktatáspolitikai jelentős forrásokat fordított arra, hogy hagyományos eszközök és módszerek segítségével támogassa a cigányságot a közoktatásban. E mellett elsősorban civil és EU-s támogatással kialakultak azok az innovatív kezdeményezések, melyek eredményeikkel a következő évtized oktatáspolitikai intézkedésekhez kipróbált mintákkal szolgáltak (Cserti, Orsós, Varga, 2013).

Az oktatáspolitikai intézkedések mindegyike a hátrányos helyzetű tanulókra vonatkozott:

alacsony iskolázottságú és jövedelemviszonyú szülők gyerekeire. A cigányság nagyobb része ma Magyarországon besorolódik a hátrányos helyzetű csoportba (Uő., 2013:85).

A roma lakosság marginalizált státusza Magyarországon évtizedek óta rendszerszintű problémát jelent. Számos kérdést vetett fel, amelyek az oktatással és a foglalkoztatással kapcsolatosak, vagy az egész társadalmon belüli elfogult attitűdöket érintenek, és amelyek rendszerszintű megoldásokat igényelnek. Azonban mivel a roma kisebbség támogatására irányuló kezdeményezések a nem roma lakosság körében nem népszerűek, a demokratikusan választott kormányzó pártok nem helyezik a roma ügyeket a politikai napirendjük prioritásai közé.

Az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága a legújabb, 2018-as zárómegjegyzéseiben Magyarországról összefoglalta nézeteit a roma kirekesztéssel kapcsolatban a következőképpen: „Miközben tudomásul vesszük a roma közösség helyzetének javítására irányuló különböző stratégiák és programok elfogadását, valamint az egyes területeken, például a roma gyermekek iskolai részvételében elért előrehaladást, a Bizottság aggasztónak találja a jelentéseket, amelyek szerint a roma közösség továbbra is széleskörű diszkriminációval és kirekesztéssel, munkanélküliséggel, valamint lakhatási és oktatási szegregációval küzd.”¹¹

A roma emberek társadalmi inklúziójára irányuló proaktív és valódi kormányzati lépések hiányoznak. Számos hazai civil társadalmi szervezet felhívta a figyelmet arra, hogy bár Magyarország nemzeti roma integrációs stratégiája 2014-ben frissítésre került, a stratégia tényleges végrehajtása hiányzott. 2018-ban, mintegy 15 év késéssel, a magyar kormány benyújtotta a tizennyolcadik és huszonötödik időszakos jelentéseket az ENSZ Faji Megkülönböztetés Ellenőrző Bizottsága (CERD) számára. A 2019-es zárómegjegyzésekben a CERD tudomásul vette azokat az intézkedéseket, amelyek a roma helyzetének javítására irányultak, beleértve az egészségügy és az oktatás területét is. Ennek ellenére a Bizottság továbbra is rendkívül aggasztónak találta a „strukturális diszkrimináció fennmaradását a roma

¹¹ Human Rights Committee, Concluding observations on the sixth periodic report of Hungary

ellen, valamint a szegregációt és a szélsőséges szegénységet, amivel szembesülnek”. A Bizottság elítélte a roma gyermekeket érő oktatási szegregációt, és aggályait fejezte ki amiatt, hogy a roma gyermekek 16 éves korukban belépnek a munkaerőpiacra, ahelyett, hogy folytatnák a magasabb szintű oktatást. Sok roma állampolgár szélsőséges szegénységben él, olyan szegregált lakónegyedekben, ahol hiányoznak a megfelelő infrastruktúrák és szolgáltatások. A CERD hangsúlyozta a roma körében tapasztalható magas munkanélküliségi szintet, valamint a jogérvényesítési szervek diszkrét gyakorlatát, beleértve az etnikai profilalkotást is.

Kazarján és Kirs (2020) szerzőpáros értekezik arról, hogy a roma lakossággal kapcsolatos általános hozzáállást illetően a hazai hatóságok részéről egy interjúalany a következő személyes véleményt osztotta meg. A Baranya megyei civil jogvédő és tanár szerint két fő típusú rasszizmus létezik, amely a roma közösséggel kapcsolatos, és amelyek a büntető igazságszolgáltatási rendszerben is jelen vannak, elkülönítve Magyarország nyugati és keleti régióit. Borsod, Szabolcs és más észak-keleti megyékben úgynevezett „kizáró rasszizmus” uralkodik. E megközelítés szerint, amely figyelmen kívül hagyja a társadalmi inklúziót, a roma embereket el kell különíteni a többségtől, hogy ne okozzanak kárt. Ez a kizárás különösen az osztálytermekben jelenik meg, ami az oktatásban való szegregációt jelenti. A nyugati, délnyugati és budapesti régiókban inkább paternalista megközelítést találhatunk. Itt a romákat alsóbbrendű állampolgároknak tekintik, és a rendvédelmi és oktatási intézmények képviselői úgy érzik magukat, mint akik „értik, mekkora problémát okoznak a roma emberek”, de feladatuk az, hogy foglalkozzanak velük, és „bármilyen lehetséges eszközzel civilizálják őket” a következő 100-200 évben (Kazarján-Kis, 2020:6).

Magyarország Alaptörvénye rögzíti a diszkrimináció tilalmát a következőképpen: „Magyarország garantálja az alapvető jogokat mindenki számára diszkrimináció nélkül, különös tekintettel a faji, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyon, születés vagy bármilyen más státusz alapján történő diszkrimináció tilalmára.” A Magyar Polgári Törvénykönyv szerint „a diszkrimináció (...) a személyi jogok megsértésének minősül.” A

Nemzetiségi törvény pedig előírja, hogy „tiltott a nemzeti kisebbséghez tartozás alapján az egyenlő bánásmód követelményének bármilyen módon történő megsértése.”¹²

Az Egyenlő Bánásmód Törvény felsorolja a törvény hatálya alá tartozó diszkriminációs típusokat: közvetlen diszkrimináció, közvetett diszkrimináció, zaklatás, szegregáció, áldozattá válás és bármilyen, ezekre vonatkozó utasítás.

Az irodalmi művek gyakran reflektáltak a cigányok történeti sorsára és társadalmi helyzetére. A 19. században például romantikus írók és költők, mint például Victor Hugo, Heinrich Heine és Alexander Puskin, az érzelmek és szabadság iránti vágy szimbólumaként használták a cigányokat, így hozzájárulva a cigányok romantikus és misztikus ábrázolásához az irodalomban. Az irodalom segítségével a cigány kultúra, nyelv és hagyományok bemutatása hozzájárult a kulturális örökség megőrzéséhez és megértéséhez. A költők és írók gyakran felvetették a cigány identitás kettősségét, azaz, hogy miként próbálják megőrizni saját kultúrájukat és értékeiket, miközben integrálódnak a nagyobb társadalomba – már amennyire ez lehetséges.

Az irodalom gyakran tárgyalja a cigányokkal szembeni társadalmi előítéleteket és diszkriminációt is. Ilyen művek hozzájárulnak az olvasók tudatosságának növeléséhez és a társadalmi igazságtalanságok felismeréséhez. Emellett politikai célzatú művek is születtek, amelyek célja a cigányok jogainak védelme és a társadalmi egyenlőség előmozdítása volt (Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Márai Sándor, Jónás Tamás, Choli Darócz József is megjelennek a cigányság problémái.)

A cigányság és zene kapcsolata történelmileg és kulturálisan gazdag és mély kapcsolatot jelent. A cigányok hagyományosan nagy figyelmet fordítottak a zenére és a zenészi képességekre, ami szerves része volt kulturális identitásuknak és életmódjuknak. A cigány zene sokféle stílusban és formában jelent meg a világ különböző részein, és hozzájárult a zenei kultúra sokszínűségéhez és gazdagságához. A zene által a cigány

¹² 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról

közösségek nemcsak összetartanak, hanem hagyományaikat és értékeiket is ápolják és továbbadják következő generációknak.

Ma Magyarországon a cigányság komplex hátrányos helyzettel néz szembe, melybe beletartozik az alacsony iskolázottság, a gyenge munkaerő-piaci kapcsolódás, a lakhatási hátrányok, és gyakran nem megfelelő egészségi állapotuk is, mely együtt, de külön-külön is erősítik a társadalmi kirekesztettséget (Bernát, 2014).

Úgy gondolom, munkám során részben a zene és dalszövegeken keresztül sikerült összetartó és megtartó csoport(ok)at kialakítani a fiatalkorúakkal. A szövegek alapvető eszközei a kommunikációnak és megértésnek. Szövegeken keresztül az emberek megoszthatják gondolataikat, történeteiket, élményeiket másokkal, így segítve a közösségi kapcsolatok kialakítását és erősítését. Ezáltal a párbeszédnek lehetővé teszik a közös tapasztalatok és értékek megosztását, amely meghatározza a közösségi identitást - közvetítik a múltat, formálják a jelenben a közösségeket, és hatással vannak a jövőbeli fejlődésükre és változásaikra is. Ezen kívül nem titkolt célom volt erősíteni a tudás és a hosszú távú befektetésének fontosságára. Hiába van egyre több civil és állami tevékenység a roma integráció területén (pl. RIOSZ, A Tudás Hatalom, Romaversitas Alapítvány, Autonómia Alapítvány stb.). Az összkép azt mutatja, hogy továbbra is nagy a szakadék a többségi társadalom és a cigány kisebbség között.

Az, hogy ki számít cigánynak, és hányan vannak, társadalompolitikai szempontból addig marad üggy, amíg a rendszerszintű megkülönböztetés jelen van. Amíg ez a kirekesztés fennáll, valóban fontos tudni, hány ember szenved hátrányt roma származása miatt. Ha azonban a diszkrimináció hirtelen megszűnne, már nem lenne lényeges, kit tekint cigánynak a környezete; ebben az esetben az öndefiníció válna meghatározóvá, amikor valaki azért vállalja roma identitását, mert az akadálytalanul és bátran felvállalható része önazonosságának.

Az évek során volt alkalmam megismerni a célcsoportom szociális helyzetét, a csoportmunka neveléstudományi, pedagógiai vonatkozásait, valamint arra is nagyobb rálátást kaptam, hogy a nyelvi kompetenciáik milyen kereteket biztosítanak a szövegválasztás szempontjából. A

diszfunkcionális családi háttér és a korábbi szocializációs körülmények (leszakadó térségben vagy lakásotthonban való nevelkedés) sokkal mélyebben határozta meg a viselkedésüket, noha ez a résztvevők többségében nem volt tudatos, illetve nem feltétlenül élték még hátráltató tényezőként, bár tisztában voltak azzal, hogy a körülményeik sokszor eltérőek voltak a társadalom által normaként tekintett helyzettől.

5. Lehetőségek a büntetés-végrehajtási intézetekben

A börtön egy olyan intézmény, ahol a már korábban említett speciális ellátásokat kellene biztosítani, illetve azokat fejleszteni, erősíteni. Így a lehetőségek szinte korlátlanok, ám azok kiaknázásához ismerni kell a potenciális résztvevők motivációit, képességeit és határait. Sok tanulmány próbálta meghatározni, mi tesz valakit bűnözővé, és hogyan lehetne visszairányítani a normális viselkedési csatornába.

Első lépésként tisztázzuk, mi is a bűnözés. Buda Béla (1981:17) elmélete szerint a deviációk közé sorolható az alkoholizmus, a különféle neurózisok, az öngyilkosság, az elmebetegség és a bűnözés. Deviációnak számít minden olyan magatartás, ami eltér a normálistól (akár kórosnak tekinthető, akár nem). Tehát a deviáns viselkedés normálistól eltérő, de nem kóros magatartási forma. Azt azonban tudnunk kell, hogy a bűnözés egy speciális deviáció. Korinek László (2010) megfogalmazása szerint a 21. századi bűnözés nagy arányban a leszakadó rétegek kriminalitásából adódik. Továbbá a bűnözés akár etnikumközi feszültséggé is transzformálódhat. Különösen akkor, ha a (büntető)politika eredménytelensége frusztrálja a bűnüldözést és az igazságszolgáltatást, hiszen miközben egyfelől szigorúan, de eredménytelenül bünteti a – szükségszerűen visszaeső – hátrányos és kisebbségi helyzetben lévőket, másfelől a többségi társadalomtól, leginkább annak alsó rétegeitől belátást, megértést és türelmet kér: a megkárosított szegényektől toleranciát vár a náluk még szegényebbekkel szemben (Póczik, 2009). Világszerte, minden jogi szabályozásban szigorúan és pontosan rögzítésre kerülnek az általánosan elfogadott elvárások és normák. Mi állhat mégis a deviáns viselkedés kialakulása mögött? Az egyik ok, hogy a bűnözőknél nem alakul ki a szociális gátlás, hanem megmarad az egocentrikus alappozíció („Ami nekem jó, az jó, ami nekem rossz, az rossz.”). A másik ok lehet a már sokszor említett családi háttér. A gyermek a környezetét (elsősorban szüleit) utánozza, ösztönösen követi a látott példát, mert fél a szeretet elvesztésétől (Danis, et al., 2011). Ez egy nagy társadalmi csapda lehet, hiszen a gyermek így tanulja meg, hogy mi a norma, melynek segítségével beilleszkedhet. Ám

ha negatív mintákat tanul el, nem fejlődik ki személyiségében a szociális gátlásrendszer az antiszociális cselekvésekkel szemben. Az általam tartott csoportokon résztvevő fiatalok nagy része olyan negatív mintákat látott és tanult el, melyek a saját mikroközösségükben normalizálódtak, ellenben a többségi társadalom elítéli ugyanezeket a viselkedési mintákat (lopás, rablás, fizikai erőszak).

Az antiszociális deviáció oka lehet az, hogy a szeretet-kapcsolat a respektábilis és a nevelt egyén között rideg, elhanyagoló, esetleg brutális nevelési módszer. Ennek ellenkezője is előfordulhat, mikor a nevelő és a gyermek között az úgy nevezett majomszeretet alakult ki. Ekkor a gyermek nem érzi a szeretet elvesztésétől való félelmet (Németh, 2023). Ezek alapján kijelenthetjük, hogy a bűnözés hátterében sok esetben az ember személyes környezete áll, amennyiben nem élt vele, vagy rosszul alkalmazta a személy emocionális befolyásolásának lehetőségeit (Pápainé, 1985).

A bűnöző nem tekinthető a társadalmi elvárásokat követő, azokhoz hozzájáruló tényezőnek. Elhárítja a felelősséget, és egy olyan világot teremt, melyben az övé a győztes szerep. Ez a viselkedési stratégia egészen addig fennmarad, míg a bűnöző fel nem ismeri, hogy rossz magatartási példákat követ. Ahogy Németh (2023) is megfogalmazza, hogy erősen jelen van az a szemlélet, hogy elég, ha felvilágosítjuk az érintetteket a fontos társadalmi szabályokról és tudnivalókról. Fontos szem előtt tartani, hogy a deviáns viselkedés egy gyermeknél nem a saját döntése, hanem az élettapasztalatának és szocializációs környezetének következménye

A büntetés-végrehajtás általános célja ugyanaz, mint az egész büntetőeljárás célja, vagyis hátrány okozása, megtorlás az elkövetővel szemben, és az elkövető visszavezetése a társadalomba, azaz a reszocializáció. A modern büntetés-végrehajtási rendszerekben a hangsúly – a kirekesztés helyett – az elítéltek társadalomba való beilleszkedésére helyeződik (Amberg, 2012), ezért a büntetőintézetekben igyekeznek olyan szervezett csoporttevékenységeket (sport, oktatás, könyvtár) szervezni, melyeknek nevelő, személyiségfejlesztő, esetleg terápiás hatása lehet. A büntetőintézetek könyvtárai számára kiadott irányelvek egyértelműen megállapítják a könyvtár kötelezettségét a reszocializációs folyamatban: tanácsadás, oktatási program, olvasási szokások kialakítása. A

börtönkönyvtárak kiemelt feladata, hogy szolgáltatásaik révén elősegítsék az elítéltek, mint a társadalmi kirekesztődés által különösen fenyegetett csoport visszailleszkedését a társadalomba. A könyvtár felzárkóztató, esélyteremtő intézményként ajtót nyithat, és átvezetheti a fogvatartottakat a tudásalapú társadalomba: ezért is kiemelten fontos e könyvtárak fejlesztése és karbantartása, valamint hozzáértő szakemberek alkalmazása (Amberg, 2012).

Többféle program is szolgálhatja a fogvatartottak fejlődését. Ezek közé a kulturális programok közé tartozik a kézműves foglalkozás és a színház. Utóbbi keretein belül a fogvatartottak különböző beszéd- és helyzetgyakorlatokat tanulnak, valamint olyan érintési technikákat tanulnak, melyekkel agresszió nélkül fejezhetik ki érzelmeiket, melyet Pécsen az Üres Tér Egyesület¹³ biztosít.

Ezen kívül fontosnak tartom megemlíteni a Murál Morál Mező Csoport által tartott közösség- és személyiségfejlesztő programot. E program célja, hogy fejlessze a közösségi tudatot, az önkifejezést, az alkalmazkodó, kooperációs és kommunikációs készséget. E mellett a résztvevőket véleménynyilvánításra, gondolataik kifejezésére és érvényesítésére ösztönzi, így járulva hozzá ahhoz, hogy közösségi-állampolgárként találják meg a helyüket a társadalomban. Az Utcai képzőművészet – Életre keltett falak című projekt a Zöld-Híd Alapítvány és a pécsi Murál Morál Mező Csoport¹⁴ közös munkája. Az általuk használt módszer 2007-ig ismeretlen volt Magyarországon, a csoport vezetője, Katona Krisztina Nicaraguából, Esteliből adaptálta. Ez az utcai képzőművészet egy fajtája, melyet társadalmi és egyéni problémákról való beszélgetések, témafeldolgozások előznek meg, a végeredménye pedig a közösen létrehozott óriási falfestmények létrehozása, melyek esetünkben nem közterek, hanem a börtön falait díszítik (Katona, 2015). Ez a komplex közösségfejlesztő technika azért is különleges, mert segítségével sokféle téma feldolgozható, és az a közösségi tudat vetületeként vizuálisan megjeleníthetővé válik. Ezen kívül művészi önkifejezést biztosít, és

¹³ <http://bortonszinhas.hu/>

¹⁴ Murál Morál Mező <http://magyar.muralmoral.hu/>

bármelyik korosztály számára siker- és közösségi élményt ad, méghozzá úgy, hogy a kreativitásra, a saját vizuális fejlettségnek megfelelő kifejezési módra helyezi a hangsúlyt. A módszer segítségével a résztvevők kompetenciái nemcsak közösségi szinten bővülnek, hanem egyénileg is fejlődnek, az önismeretük, önbizalmuk, problémamegoldó képességük és lényeglátásuk finomodik. A világról szerzett ismereteik bővülnek, egymásról és önmagukról kialakított képük bővül (Cockcroft, 1990; Katona, 2014; Katona, 2016). Az elítélteknél különösen fontosnak tartom az ilyen jellegű programokat, hiszen így non-formális keretek között készítik fel őket a reszocializációra. Ezen kívül bizonyos fokú szuverenitást is jelent a zárt falak között, hiszen szabadon használhatják a fantáziájukat, beszélgethetnek, kötetlenül alkothatnak.

5.1 A nevelés és oktatás megjelenése és jelentősége a büntetés-végrehajtási intézetekben – különös tekintettel az irodalomterápiára

Az ókori törvények csak a büntetendő cselekményeket és a büntetési tételeket sorolták fel, a büntetés végrehajtásával nem foglalkoztak – derül ki az ókori rabszolgartató társadalmak ránk maradt törvényeiből. Ilyenek az ind Manu-féle törvénykönyv, a babilóniai Hammurabi-féle kódex, a görög Solon és Drakon törvényei, a római XII-táblás törvény. Ezek alapján az ókori rabszolgartató államokban leggyakrabban alkalmazott büntetési formák: a halál-, pénz-, testcsontkítóbüntetés, száműzetés – a szabadságvesztést nem ismerték. A rabszolgartató állam büntetési nemei nem igényelték egy állandó objektum fenntartását. Ám a büntetések alkalmazása során szükség volt a letartóztatottak megőrzésére, mind a bizonyítási eljárás idején, mind a bűnösség kimondásának esetén. Az ilyen esetekben a bűnösöket kijelölt középületekben vették őrizetbe (Pál, 1976).

Néhány mitológiai történetben találhatunk utalást a börtönre, illetve olyan tevékenységre, melyben a börtönnek szerepe van. De hitelesebb forrást nyújtanak az írott és tárgyi emlékek a börtön kialakulásra és fejlődésére vonatkozóan. Tullus Hostilius harmadik római király (i.e. 400-300) építtetett először Rómában egy "robur"-nak (toronyszerű építmény) nevezett épületet,

mely a bűnözők őrizetét szolgálta. A római börtönök vegyesen őrizték azokat, akik zavarták a közrendet, a fizetésektelen adósokat, és azokat, akiknek a börtönben kellett meghalniuk az éhségtől és a hidegtől.

A keresztényüldözések idején a börtönökre az állandó túlszűfoaltság volt a jellemző. Plinius (Bitynia kormányzója) hívta fel Traianus császár figyelmét új, hatásosabb intézkedések szükségességére. Plinius javaslata az volt, hogy a keresztényeket továbbra is őrizetbe kell venni, de ne kizárólag a büntetés legyen a célja, hanem óhitükhöz való visszatérésük, és csak azokat kell megbüntetni, akik ragaszkodnak a keresztény valláshoz. Ezt Traianus jóváhagyta. Az elgondolásban fellelhetők a pozitív ráhatás első elemei, de hiányzott a meggyőzés. Constantinus (306-337) a milánói edictumban (313) engedélyezte a keresztény vallás szabad gyakorlását, így csökkent a letartóztatottak száma és megszűnt a börtönök zsűfoaltsága.

Börtönügyi rendeletet először II. Theodosius (408-450) adott ki 435-ben, majd I. Justinianus (527-565) 529-ben. A rendeletek célja a börtönök fenntartása és szabályozása volt: intézkedtek a felügyeletről és az ellenőrzésről; meghatározták a letartóztatottakkal való bánásmódot; gondoskodtak a börtönök fenntartásának költségeiről; megalkották a kategorizálás első elemeit (a nőket és férfiakat külön kell fogva tartani); engedélyezték, hogy a papok rendszeresen foglalkozzanak a letartóztatottakkal (tevékenységük a lelki gondozásra irányult) (Pál, 1976).

Foucault *Felügyelet és büntetés* (1990) című munkája jól mutatja be, hogyan változott a társadalmi megítélése a fegyelmezésnek és a nevelésnek. A nevelés mint tevékenység a kezdetektől meghatározza az emberiség történetét. Fejlesztő hatások olyan komplex rendszerét alkotja, melyek segítik az egyéni fejlődést és a közösséghez való tartozást, valamint a kultúraátadást (Kéri, 2001. 7.). A továbbiakban röviden szeretném bemutatni a neveléstudomány szerepét a magyarországi büntetés-végrehajtási intézetekben.

5.2 Metszetek a hazai börtöntörténetből¹⁵

Magyarországon már az első Árpád-házi királyaink korából fennmaradt törvények és feljegyzések említik a tömlöcbe, börtönbe vetést. Ez önmagában nem jelentett büntetést, ki kellett egészülnie valamilyen testi büntetéssel, fenyítéssel. Az első kísérlet egy egyszerű büntetési rendszer kialakítására 1795-ben történt. *István király* II. törvénykönyvének 10. fejezete kimondja, hogy „*Aki pénteken húst eszik, annak egy hétig bezárva kell böjtölnie.*” Ebből láthatjuk, hogy a szabadságelvonás sajátosan kötődött a böjtölés betartatásához. A börtön funkciójáról az állam berendezkedésében konkrét utalások vannak *László király* törvénykönyvének II. 8-9. fejeztében: „*Aki kivont karddal embert öl, vessék tömlöcbe és vagyonát osszák szét...*”, „*... oly esetben, ha nemesembert rokonai lopáson érnek, ... vessék a tömlöc fogságába*”. A börtön, mint fogalom *III. Károly* törvénykezésében (1723: XII. tc.) jelent meg: „*2 évi börtönt a negyedízen, 3 évi börtönt a harmadízen elkövetett vérfertőzés büntetérére kell kiszabni*”. (Pál, 1976. 78-80.) Az első központi jellegű büntetés-végrehajtási intézet *gróf Eszterházy Ferenc* nevéhez kötődik. 1772-ben megalapította a *Szemerci Fenyítőházat* az egy évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélt büntetésének végrehajtására, melyhez *Mária Terézia* is hozzájárult. E fenyítőházban a rabokat munkával foglalkoztatták, fegyelmi büntetésül korbácsot, kínzó bilincset és böjtöltetést alkalmaztak. Az intézetet kétszer költöztették át, míg 1831-ben végleg megszűnt. A következő központi jellegű büntetés-végrehajtási intézet Szamosújváron létesült 1786-ban, mely *Szamosújvári Országos Fegyintézet* néven működött, majd 1913-ban szűnt meg. A hazai börtönügy a reformkorban tett újabb előrelépést, a büntetőjogi reformtervek keretein belül. *Deák Ferenc*, *Kölcsey Ferenc*, *Kossuth Lajos* és *Eötvös József* is felszólalt a korabeli börtönviszonyok ellen. Az 1843-as börtönügyi javaslat még nem szólt az elítéltek jogairól, de rendelkezett anyagi és

¹⁵ Ez a fejezet döntően a következő műveken alapszik: PÁL László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban: Kriminológiai tanulmány. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.; KORINEK László (szerk.): A börtön kultúrája – kultúra a börtönben. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010.; EÖRSI János, JELENCICS Zsuzsanna, KÁDÁR András Kristóf: Kettős mérce: Börtönviszonyok Magyarországon. Budapest, Magyar Helsinki Bizottság, 2002.

egészségügyi ellátásukról és szorgalmazta törvényhatósági, azaz megyei és városi, illetve kerületi, országos intézetek létrehozását (Korinek, 2010).

1845 és 1850 között a megyei törvényhatóságok kezdeményezésére több börtönt is létesítettek Komáromban, Nógrádban, Biharban és Pozsonyban. Az építkezésekben szerepet játszott a nyugat-európai börtönügyi reformok hatása, valamint a politikai okok és a magyar szabadságharc. A politikai letartóztatottak száma tömegméretűvé vált, sok régi várat ebben az időszakban alakítottak börtönné (Illava, Munkács, Lipótvár, Arad, stb.). Befolyásoló tényező volt még az egyre terjedő bűnözés, mint a lopás, rablás és útonállás. A kiépült börtönhálózat azonban nem felelt meg a kor igényeinek, még mindig kevésnek bizonyultak, nem voltak korszerűek, nem volt egyértelmű működési szabályzat. Ezt a problémát hivatott rendezni az 1878. évi V. törvény, azaz a *Csemegi-kódex*, mely a szabadságvesztés büntetés szerkezetében hozott változást. A gyakorlatban léteztek a fegyházak és börtönök mellett államfogházak és fogházak. Angol és ír mintára fokozatos börtönrendszert vezettek be és a Btk. a következő büntetési nemeket határozta meg: halálbüntetés, fegyház, börtön, államfogház, fogház, elzárás, pénzbüntetés. Az intézkedések között a börtönépítési program is szerepelt. Elrendelték a központi jellegű állami börtönök építését, melynek keretében megépült a *Szegedi Csillag Börtön* (1881) – Magyarország és Európa legmodernebb börtöne volt, a soproni (1884) és hartai (1883) büntetés-végrehajtási intézetek, a budapesti gyűjtőfogház (1896) és a budapesti, nyíregyházi, sátoraljaújhelyi törvényszéki fogházak (1887-1891). Az 1878. évi V. törvény alapján kialakult szabadságvesztés-büntetés végrehajtási rendszere, ami 1950-ig volt érvényben.

1945 előtt a Horthy-korszak börtönei a reakciós éra fenntartásában játszottak szerepet, majd a háború után a politikai üldözöttek visszanyerték szabadságukat, és csak a társadalomra veszélyes emberek büntetés-végrehajtása folyt a börtönökben. A két világháború közti időszakra jellemző volt, hogy a jogi helyzet szabályozása csak a köteleességek meghatározásából állt. Az elítéltek joga volt életszükségleteinek kielégítéséhez – joga volt élelemhez, egészségügyi ellátáshoz, sétához, oktatáshoz, megfelelő bánásmóddhoz. Ezek a jogok köteleességet is

jelentettek, így kötelező volt a tanulás is, csakúgy, mint a munka és az alkalmazkodás az intézet napirendjéhez. 1947-től a rabmunkáltatást beillesztették a tervezdálkodás kereteibe.

Új fordulatot az 1950. évi II. tv. megalkotása hozott. Megalakult a *Büntetés-végrehajtási Országos Parancsnokság*, melyet a *Belügyminisztérium* hatáskörébe helyeztek. Több büntetés-végrehajtási intézet az *Államvédelmi Hatóság* (ÁVH) fennhatósága alá került, s így ellenőrzés nélkül működött. Ezekben a börtönökben a beszélgetést szigorúan tiltották a külvilággal, családtagjaikkal sem érintkezettek, oktatás nem történt, sőt, könyveket sem vehettek a kezükbe az elítéltek. Megszüntették a nevelői státuszt, és a nevelői tevékenységet. A *Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának Nevelési Osztályát*, a nevelői szakszolgálatot 1959-ben hozták létre. A 32/1959. számú OP-i parancs előírta, hogy minden 100 rab nevelésével egy nevelő foglalkozzon. Ők intézték a kérelmi és panasz ügyeket, a jutalmazást és kedvezményeket, a feltételes szabadlábra helyezést stb. Megkezdődött az elítéltek iskolai oktatása, hallgathattak vezetékes rádiót, hetente kiadtak számukra egy központi szerkesztésű lapot, filmvetítéseket, kulturális rendezvényeket lehetett szervezni. A nevelők feladatához tartozott a kötelező, iskola rendszerű oktatás megszervezése a hiányos általános iskolai végzettségűeknek, továbbá kulturális és sportfoglalkozások, színjátszó és zenekari csoportok munkájának, könyvtári szolgálatnak megszervezése. Ezt a folyamatot foglalta egységes szerkezetbe a jogalkotó a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1966. évi 21. számú törvényerejű rendeletben. Ez ma is hatályban van, bár többször módosították. Régebben 40 éves korig volt kötelező az általános iskolai képzés pótlása, azonban napjainkban az általános tankötelezettség csak a 16. életévüket be nem töltött személyekre vonatkozik. A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 132. szakasza szerint: „az alapfokú oktatásban, a szakképzésben, vagy továbbképzésben résztvevő elítéltet – ha nem állították munkába – a képzés ideje alatt az alaplunkadíj egyharmadának megfelelő pénzbeli térítés illeti meg.” Az általános iskolai képzés esetében a jelentkezést sok

esetben csak a fogva tartottak által ösztöndíjnak nevezett pénzösszeg indokolta.

Törekedni kell arra, hogy az elítéltek felismerjék az oktatás morális értékét, és ne a pénz legyen a motiváló tényező. Az ösztöndíjat a tanulmányi eredményekhez lehetne kötni. A bv. szervek szerződéses kapcsolatban állnak az oktatási intézményekkel, amelyek a képzés befejezését követően a fogva tartásra való utalás nélkül állítja ki a végzettségről szóló okiratot (Miklósi, 2016). További jelentős lépés az 1105/1954. (XII. 17.) Mt. h. számú határozat 22. pontja alapján megalkotott *Büntetés-végrehajtási szabályzat*, mely az elítéltek összes kategóriájára egységes norma-rendet rendelt el. Hatálytalanította az elavult rendeleteket, új szabályokat vezetett be és hozzájárult a szocialista törvényesség megszilárdításához. Ezt az időszakot a *Népköztársaság Elnöki Tanácsának* 1966. évi 21. számú törvényerejű rendelete zárta le, amely alapján elkészült az új *Büntetés-végrehajtási Szabályzat*. Ez felszámolta az egységes büntetés-végrehajtási szemléletet és bevezette az elítéltek veszélyessége szerinti differenciálását.

A büntetés-végrehajtási intézetek négy típusát határozta meg: szigorított börtön, börtön, szigorított büntetés-végrehajtási munkahely és büntetés-végrehajtási munkahely. 1971-ben életbe lépett a 28. számú törvényerejű rendelet, amely új intézetrendszert vezetett be:

- I. Nagykorúak büntetés-végrehajtási intézetei: 1. Fegyház, 2. Szigorított börtön, 3. Börtön, 4. Fogház
- II. Fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetei: 1. Börtön, 2. Fogház
- III. Büntetés-végrehajtási Központi Kórház
- IV. Országos Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet
- V. Igazságügyi Munkaterápiás Alkoholelvonó Intézet.

Az új büntetés-végrehajtási rendszer tendenciája az, hogy konkretizálja az egyes intézettípusok rendjét és követelményeit.

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló több törvénnyel módosított 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (*Bv. Kódex*) 40. § (2) bekezdése szerint lehetőséget kell biztosítani az elítélteknek a művelődésre. A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet (*Bv. Szabályzat*) 75. § (1)-(2)

bekezdése alapján az elítélt – a házirendben előírtaknak megfelelően – jogosult szabadidejében az intézet által biztosított művelődési programokon részt venni. A *Bv. Kódex* 36. § (1) bekezdés m), n) pontjai, a 118. § (1) bekezdés e) pontja a fogvatartottak művelődéshez való jogát is a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségeihez köti. A *Bv. Kódex* 38-40. §-ai előírják, hogy biztosítani kell-e tevékenységeket, de erre nincsenek kidolgozva kellően részletes szabályok. Az új európai börtönszabályokról szóló 2006. évi 2. sz. ajánlás 27. szabályának (6) bekezdése előírja, hogy kulturális tevékenységet és időtöltést is fel kell ajánlani a fogvatartottak számára és amennyire lehetséges, részt kell venniük a szervezésükben. „Minden intézetnek az össze fogvatartottnak szánt könyvtárral kell rendelkeznie, amelyben változatos forrásokból, mind kikapcsolódást szolgáló, mind pedig oktatási célú könyv és más információhordozóból elégséges állomány van. Mindenhol, ahol csak lehetséges, a börtönkönyvtárat a közkönyvtárak segítségével kell megszervezni.” – tartalmazza az Európa Tanács¹⁶ ajánlásának 28. szabálya (5)-(6) bekezdése. A könyvtárat valamennyi fogvatartott előtt nyitott létesítménynek és jelentős rehabilitációs tevékenységének kell tekinteni.

A büntetés-végrehajtási intézetekben folyó nevelés a 21. számú törvényrendelet 26-34. §-án, valamint a Büntetés-végrehajtási Szabályzat 232.327. §-án alapul. A büntetés-végrehajtási fokozatok szerinti főbb törvényi megkülönböztetések a következők:

Kapcsolattartás: valamennyi intézetben engedélyezett, hogy az elítéltek állandó kapcsolatban lehessenek a hozzátartozóikkal, mely a személyek előzetes megnevezése alapján történik.

Eltávozás: csak a fogház fokozatban engedélyezhető.

Mozgás lehetősége az intézetben: fokozatok szerint változó.

Munkára nevelés: elősegíti az elítélt átnevelését, testi és szellemi erejének fenntartását, a társadalomba való későbbi beilleszkedését.

¹⁶ Európai Tanács: Európai börtönszabályok. 2006, 11-12.
<http://www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/European%20Prison%20Rules-Hungary.pdf> (2022.06.30.)

Értelmi, világnézeti, erkölcsi és testi nevelés: arra törekednek, hogy az elítélt törvénytisztelő, fegyelmezett, munkaszerető legyen és a társadalom hasznos tagjává váljon.

Iskolai oktatás: szervezetileg a büntetés-végrehajtási intézet hatáskörében van, didaktikai irányítását az illetékes általános iskola látja el.

Ismeretterjesztés: a gyakorlati nevelési problémákhoz jobban igazodó oktatási forma. Célja az elítéltek általános műveltségének és szakmai ismereteinek növelése, világnézetük fejlesztése és kitágítása. Ehhez segédeszközként alkalmazhatóak a filmek, a rádió és televízió, az újság, folyóirat és a könyvek.

Minden büntetés-végrehajtási intézet rendelkezik könyvtárral, amelyben politikai, szépirodalmi, természettudományos és szakkönyvek állnak a rabok rendelkezésére (*Büntetés-végrehajtási Szabályzat* 240-242. §-a alapján). A nevelésnek két alapvető formáját határozták meg, az egyéni és a csoportos nevelést. Az egyéni nevelés célja, hogy az elítélt felismerje hibás nézeteit, befolyásolja erkölcsi nézeteit és helyes irányba terelje. A csoportos nevelés célja az elítéltek közösségi érzésének és a felelősségtudatuk fejlesztésének erősítése. A börtön világát nem lehet hétköznapi ember számára érzékletesen bemutatni. Képtelenség megmagyarázni, hogy miért lesz valaki börtönőr, hogy képesek bűnözőket "kiszolgálni" a börtönben.

A börtönön kívüli személyek hajlamosak arra, hogy a börtön pusztán a büntetés szerepét játssza és csupán retorziót alkalmazzon, és hogy a börtönnek nincs társadalomformáló ereje, azaz azt gondolják, hogy a börtön teljesen független a társadalomtól, mintha egy sziget lenne. A hazai büntetés-végrehajtás helyzetéről átfogó képet adott a *Magyar Helsinki Bizottság* a „*Kettős mérce-börtönviszonyok Magyarországon*” címmel 2002-ben megjelent kiadványa. Kádár András Kristóf megjegyzése szerint, egy társadalom civilizáltságának mértékét igen pontosan meg lehet ítélni az országban uralkodó börtönviszonyok alapján, valamint hazai intézmények messze elmaradnak a nemzetközi dokumentumokban rögzített minimális követelményektől. A kiadott börtönnaplók beszámolnak a megszorítások, az irracionális szabályok és a körülmények eredményéről. Az állampolgári jogok országgyűlési bizottságának 2009-es jelentésében a következőket

nyilatkozta: „Magyarország börtöneiben elterjedt az erőszak a fogvatartottak között és a büntetés-végrehajtási személyzet bizonyos csoportjainál, ami ellen a lehető leghatározottabban fel kell lépni” (Kovács, 2010).

Magyarországon jelenleg 33 büntetés-végrehajtási intézet működik, melyekben 2019-ben összesen 16.334 elítéltet tartottak fogva.¹⁷

A fogvatartottak között az egyik legnépszerűbb szabadidős tevékenység az olvasás – fogalmazta meg cikkében *Varsányi Gyula* (Varsányi, 2006). Az intézményekben jól felszerelt könyvtárak vannak, olvasó- vagy színjátszó csoportok működnek. Vannak intézeti újságokat szerkesztő és kiadó csoportok, számítógép-kezelést tanuló csoportok. Ezek a börtönkultúra mély és gyors változására utalnak, hiszen a számítógép kezelése egyik fontos feltétele a szabadulás utáni társadalomba való sikeres beilleszkedésnek. Erre az egyik legjobb példa a *Grundtvig* (Hunyadi, 2011:15-16). támogatásból létrejött projekt Szegeden, aminek keretén belül az elítélteket olyan alapkészségekre tanították, mint írás, számolás, társas- és életkészségek. Ezen kívül létrehoztak egy újságot „*Nyílt ajtók*” címmel, melynek célja az volt, hogy fejlessze a fogva tartottak kreativitását és együttműködő képességeiket. Népszerűek a volt rabokból lett írók alkotásai (*Tóásó Előd, Kaiser Ede, Ambrus Attila, Stohl András*). Ennek oka leginkább, hogy a börtön világa tabuként kezelt, és ha az illetékes állami vagy társadalmi intézmények nem szolgáltatnak elegendő és releváns információt erről a világról és sajátosságairól, a társadalom érdeklődéssel fogadja az elítélt tapasztalatait.

Vitatott kérdés, hogy az általános kultúra minden megnyilvánulását be kell-e juttatni a börtönökbe, hiszen valamikor minden fogvatartott szabadulhat (hacsak nem tényleges életfogytiglanra ítélték). Nem ésszerű az elítélteket gátolni olyan információk elsajátításában, amire szükségük lehet a szabadulás után. (Pl.: A szocialista időszakban nem használhattak forgalomban lévő pénzürmeket és papírpénzt.) De vajon meg kell-e ismerniük a kinti kultúra olyan megnyilvánulásait, amelyeket a társadalom

¹⁷ Fogvatartotti Statisztikák. In: Börtönstatisztikai Szemle, 2020. 4.

alapjában véve is károsnak ítélt? Véleményem szerint a börtönbe többnyire olyan emberek kerülnek, akik már kapcsolatba kerültek ezekkel a káros hatású anyagokkal, mint az alkohol, kábítószer, gyógyszerek, egyéb tudatmódosító szerek. S mivel ismerik őket, a kreatívabb fogvatartottak házilag gyártanak hasonló hatású anyagokat. Úgy gondolom, ezekkel nem a büntetés-végrehajtás keretein belül találkozhatnak először. Itt a feladat abban rejlene – mint a kinti világban is –, hogy az illetékes nevelőtisztek egy olyan belső folyamatot, motivációt indítsanak el az elítéltekben, aminek folytán nem akarnak élni ezekkel a szerekkel. Továbbá nem jó felfogás ezt a speciális intézményt szigetként értelmezni, hiszen a börtönbe bekerült személyek többsége idővel visszakerül a társadalomba. Ebből kifolyólag nem mindegy, hogy az elzárás ideje alatt milyen ingerek érik őket, hogyan bánnak velük, és ebből mit fognak visszaadni a befogadó közegnek.

Shad Maruna brit kriminológus szerint, a jó megküzdők jóvátételi vagy megváltás-narratívák segítségével alkotják meg, vagy mesélik el az élettörténetüket. Azoknak, akik képesek megbirkózni a börtönléttel, gyakran megváltozik az élményük: képesek lesznek egy, a múlttól nagyjából független identitás felvételére (pl.: az autótolvaj szakmát tanul, hogy a jövőben a bűnözés helyett szakácsként dolgozhasson). A múlttal való szakítás akkor válik hasznosíthatóvá, ha párhuzamosan megteremtődik a folytathatósága, vagyis a jelen és a jövő idő közötti folytonosságba vetett hit is. A jó megküzdők olyan tevékenységekkel jellemezhetők a zárt intézetekben, melyekről úgy gondolják, hogy nemcsak a bentlét ideje alatt hasznosak, hanem amelyeknek a jövőt figyelembe véve is van jelentőségük (Korinek, 2010. p. 77.).

Azok a szerek, amelyeket a fogvatartottak az idő tagolására használnak (közös cigarettázás, kávézás, illegális szteroidkúrák), vagy épp amiatt fogyasztanak, hogy segítségükkel megszűnjön az idő (nyugtatószerek túlzott használata) súlyos megvonási tüneteket okozhatnak: „Jó, ha beszerzünk ezt-azt, jó cigizni és kávézni. De ha nincs meg, amit elvártunk, örült lassan múlnak a percek.” A jó megküzdőknek minőségileg más a viszonyuk a belső időérzésükkel: az ítélet ideje kevésbé kényszerítő jellegű. Medlicott eredményei szerint a pszichiátriai problémáktól mentes fogvatartottak jellemzői: saját időbeosztás kialakítása, a lehetőségekhez

mért autonómia gyakorlása az idő felett: „Az idő múlását megtanultam befolyásolni. Úgy fejezem ki: strukturálok az időt. Ha ezt nem tenném, az idő strukturálna engem – ezt viszont nem engedhetem meg többé.” (Korinek, 2010:76).

A jó megküzdők elfogadják a börtön nyújtotta időkereteket, nem tiltakoznak a napirend, a kötött idő ellen, és képesek lehetőségük szerint ki is tágítani az időszakokat. Ennek feltétele az a hit, hogy még a börtön falai között is megszerezhető egyfajta tudás, amely hasznos lehet a személyiség fejlődése szempontjából. Ezt az autonómiát befolyásolják az informális hierarchiai viszonyok – a megküzdő képességek javulását időnként korlátozza az elítéltek közötti rangsorban elfoglalt pozíció. A magasabb státuszú rabok nem csak a saját, hanem mások idejével is rendelkezhetnek.

Mivel a fogvatartottak nem vesznek részt a civil időt tagoló eseményekben, kidolgoznak egy, csak bentre érvényes naptárat. Az év napjai között kiemelten tartják számon a "bebukás" és a szabadulás eljövendő dátumát, illetve az ítélet felezőpontját, amelyet követően érezhetően felgyorsul az idő. Megváltozik a szilveszter és a karácsony jelentése is: Már csak egy karácsonyt kell kibírnunk egymás nélkül. A saját születés- és névnap általában háttérbe szorul. A hozzátartozók születésnapja viszont a korábinál nagyobb fontosságra tehet szert. Erre remek példa volt a *Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet* kezdeményezése: a fogvatartott szülők/nagyszülők által felolvasott meséket CD-re rögzítik, így karácsonykor szimbolikusan együtt lehetnek gyermekeikkel/unokáikkal (Korinek:80).

Az ember szabadságjogait az állam csak annyiban szabályozhatja és korlátozhatja, de annyiban köteles is korlátozni és szabályozni, amennyiben a közjó, vagyis a társadalom egysége, békessége és fejlődése érdekében megköveteli. Az állampolgári jogokat csak annyiban szabad korlátozni büntetés-végrehajtás céljából, amilyen mértékben azt a törvény rendelkezése megengedi, és amilyen mértékben ez elkerülhetetlen. A szabadságvesztését töltő személy jogi helyzetét – a szabadságvesztés végrehajtásának feladatára tekintettel - az elítélt és a büntetés-végrehajtási intézet közötti viszonyra, ezen belül az elítélt és a büntetés-végrehajtási intézet jogaira és

kötelességeire vonatkozó rendelkezések határozzák meg. Az állampolgári jogok annyiban érvényesülhetnek, amennyiben nem ellentétesek a büntetés céljával, aminek konkrét tartalmát a büntetés végrehajtását szabályozó törvény ad. A végrehajtás ideje alatt egymás mellett élnek a minden állampolgárt megillető jogok és kötelességek, valamint a végrehajtás során keletkezett speciális jogok és kötelességek.

A Gaál Irén és Máziné Szepesi Erzsébet által megfogalmazott koncepció szerint, az elítéltek jogait három nagy csoportra lehet osztani:

- korlátlanul érvényesülő garanciális jogok
- szünetelő állampolgári jogok és kötelességek
- a büntetés-végrehajtás rendjének és biztonságának követelményei által korlátozott, illetve módosult jogok.

Egyes alkotmányos jogok érvényesülése a szabadságvesztés ideje alatt (Korinek, 2010):

Nem korlátozható jogok	Korlátozható módosuló jogok	Szünetelő jogok
emberi méltóság	egyesülési jog	közügyektől eltiltással érintett jog
élet, testi épség	munkához való jog	szabad mozgáshoz való jog
egészség	levéltitokhoz való jog, magántitok	tartózkodási hely megválasztásának joga
anyanyelv	tanuláshoz való jog	gyülekezési jog
jogorvoslat	közérdekű adatok megismeréséhez való jog	választójog
jogképesség	véleménynyilvánításhoz való jog	szülői felügyeleti jog
kereseti képesség		sztrájkjog
vallás-lelkiismereti szabadság, stb		

A Bv. Kódex külön nevesítve, expressis verbis nem rendelkezik az elítélt kulturális jogairól. Mindez nem jelenti azt, hogy az elítéltnak ne lennének biztosítva bizonyos kulturális jogok. A magyar jogalkotó azt a szabályozási

technikát választotta, hogy a Bv. tvr-ben több helyen biztosít az elítéltek különféle jogokat, melyek egyértelműen kulturális jogot jelentenek, csak más elnevezéssel. Az elítéltet megilleti a tanuláshoz való jog, de korlátok között. Viszont akad olyan vélemény, mely nem érti, hogy az állam miért engedi, hogy közpénzen tanuljanak az elítéltek. Ezek a vélemények elfelejtik, hogy a tanulás az egyik legfontosabb reszocializációs faktor. „Az oktatás az elítélt fogvatartottak rezsimjében központi szerepet tölt be és nagy súlyt kell fektetni a büntetés-végrehajtási hatóságok azon kötelezettségére, hogy megfelelő oktatási programokat állítsanak össze, és bátorítsák a fogvatartottakat azokban való részvételre. Az oktatás és a képzés céljai közvetlenül kapcsolódnak a börtönkezelés elsődleges céljához, az egének személyes és szociális szükségleteihez. Az oktatás döntő mértékben járul hozzá az egyéni képzési programokhoz és motiváló tényező a működtetés összehangolásában (Vokó, 2006).”

A reszocializáció kérdéséhez kapcsolódnak az elítéltek oktatásával összefüggő problémák. Az oktatás fontosságát hangsúlyozza az európai börtön szabályokról szóló dokumentum is¹⁸, amelynek 77. pontja kimondja, hogy „minden intézetben átfogó oktatási programot kell működtetni, hogy az elítélteknek lehetőségük nyíljon személyes igényeik és törekvéseik legalább egy részének kielégítésére. Az ilyen programoknak az elítéltek reszocializációs esélyeinek, moráljának, magatartásának és önbecsülésének javítására kell irányulniuk.”

Fontos elvet rögzít a 78. pont is: „Az oktatási tevékenységnek ugyanolyan státuszt kell biztosítani, és hozzá ugyanolyan díjazásnak kell kapcsolódnia, mint a munkavégzés esetében, feltéve, ha a rendes munkaidőben folyik, és része a hivatalosan elfogadott egyéni nevelési programnak.” A 81. pont szerint az elítéltek oktatásának amennyire lehet, kapcsolódnia kell az állami oktatási rendszerhez, hogy az elítélt szabadulása után nehézség nélkül folytathassa tanulmányait, valamint amennyiben lehetséges, az oktatásnak külső oktatási intézményekben kell zajlania. A nevelési tevékenységek magukba foglalják az alfabetizálást (írni-olvasni nem tudók számára), a polgárjogi nevelést, a családi nevelést, az egészséges

¹⁸ Európai Börtön szabályokról szóló R/87/3. számú Európa Tanács ajánlása (EBSZ)

életmódra nevelést, az eligazító programot (a szabadságvesztés körülményeihez való igazodás, közvetlenül az elhelyezés után) és a szabadulást előkészítő programot.

Ezen kívül a nevelői munkához tartozik az iskolai oktatás megszervezése, amely a *Nemzeti Erőforrás Minisztérium* keretén belül történik, valamint szakmai képzések is szervezhetők a börtönben.

2020-ban összesen 3146 fő vett részt oktatási programban (általános iskola, középiskola, szakképzés, felsőfokú képzés).

Oktatási, képzési adatok

<i>Beiskolázási mutatók</i>									
<i>Tanév</i>	<i>Általános iskola</i>		<i>Középiskola</i>		<i>Szakképzés</i>		<i>Felsőfokú</i>		<i>Összesen</i>
	<i>Fő</i>	<i>(%)</i>	<i>Fő</i>	<i>(%)</i>	<i>Fő</i>	<i>(%)</i>	<i>Fő</i>	<i>(%)</i>	
2011/2012.	1 159	42,55	920	33,77	606	22,25	39	1,43	2 724
2012/2013.	787	34,78	836	36,94	602	26,60	38	1,68	2 263
2013/2014.	1 151	42,07	819	29,93	720	26,32	46	1,68	2 736
2014/2015.	1 083	34,91	858	27,66	1 131	36,46	30	0,97	3 102
2015/2016.	1 016	31,8	967	30,27	1 156 ¹²	36,18	56	1,75	3 195
2016/2017.	909	30,92	1 218	41,43	770	26,19	43	1,46	2 940
2017/2018.	821	27,90	1 252	42,54	828	28,13	42	1,43	2 943
2018/2019.	831	27,50	1 193	39,48	969	32,06	29	0,96	3 022
2019/2020.	856	27,21	1 242	39,48	1 024	32,55	24	0,76	3 146

11. táblázat

Forrás: Börtönstatisztikai Szemle, 2020:11

Az adatok értékelésén felül külön megjegyzendő, hogy egyre több fogvatartott csatlakozik a szakképzésbe vagy vesz részt oktatásban munkavégzés mellett, ezzel is segítve a társadalomba történő sikeres visszailleszkedésüket, a jogkövető életmódjukat.

A magyar adatvédelmi törvény alatt nincs speciális törvény az etnikai adatok gyűjtésére a büntető igazságszolgáltatás rendszerében, ezért a GDPR és a magyar Infotörvény által rögzített érzékeny adatokra vonatkozó alapelveknek kell megfelelni. E szerint az etnikai adatokat sem a rendőrségi intézkedések során, sem a büntetőeljárás bármely szakaszában nem szabad kezelni. Ezenkívül a Rendőrségi Törvény előírja, hogy bizonyos érzékeny

adatokat (pl. etnikai származás, szexuális viselkedés vagy politikai vélemény) csak akkor lehet kezelni, ha ezek a releváns bűncselekmény alkotóelemei (például egy etnikai csoport tagja ellen elkövetett gyűlölet-bűncselekmény), vagy ha az egyén, akire az hatósági intézkedés vonatkozik, írásos hozzájárulását adja az érzékeny adatok kezeléséhez. Bár az érzékeny adatok gyűjtésére vonatkozó szabályozás célja, hogy megvédje a potenciálisan érintett társadalmi csoportokat, az etnikai adatok gyűjtésének hiánya ellentétes hatást gyakorolhat azzal, hogy akadályozza a diszkriminációval kapcsolatos bizonyítéki folyamatot (Kazarján-Kis, 2020). Néhány gondolat erejéig kitérnék a 'cigánybűnözés' közbeszédben való megjelenésére is.

Az adatvédelmi normák védelmi funkciójáról és a diszkrimináció mérésével kapcsolatos nehézségekről folytatott diskurzusok során több nézőpont is felmerült (Pap, 2019:86). A roma jogvédők egyetértettek abban, hogy az etnikai adatok gyűjtése jelentős visszaélési kockázatokkal járna, és senkit sem lehet kötelezni arra, hogy etnikai hovatartozását nyilvánítsa. Például, ha a statisztikák szerint a roma vádlottak túlreprezentáltak lennének bizonyos bűncselekményi kategóriákban, az növelné a rasszista szervezetek és közszereplők anti-romák retorikáját. Két nézetet lehet megkülönböztetni. Az egyiket a szélsőjobboldali ideológia támogatja, amely szerint egy etnikai jellemző meghatározhatja a bűnözésre való hajlamot, és hogy a roma emberek hajlamosak bűncselekményeket elkövetni. Ez rendkívül káros és elutasítandó. Másrészt a bűnözés és a roma közösség marginalizált helyzete közötti kapcsolatot kriminológiai szempontból kellene tárgyalni. Az ilyen jellegű kutatásokat objektív adatok alapján kellene elvégezni (Kerecsi et al., 2014).

Bársony (2014:25) véleménye szerint a társadalmi tömegjelenség, melynek okai között személyben rejlő, jellembéli és egészségügyi, illetve réteg-, vagyon-, helyzetbéli és más társadalmi feszültségek megnyilvánulásai találhatók. Nem hoz megoldást sem a retorzió, sem a tabusítás. Nem a szegények, hanem a szegénység ellen érdemes küzdeni és esélyeket teremteni, felébreszteni az igényt a változásra, új lehetőségeket kínálni. A "cigánybűnözés" ok-okozati összefüggést feltételez a cigány származás és a bűnözési gyakoriság között. Használata bűnbakképzésre alkalmas, amely a

cigány kisebbség egészét méltatlan helyzetbe hozza, az előítéleteket és indulatokat pedig tovább szítja (Feith, 2012:16)

5.4 Példák a művészetterápiák börtönprogramokban való alkalmazására

Számos konkrét példa létezik világszerte a művészetterápia alkalmazására a börtönökben. Ezek a programok különböző művészeti ágakat használnak a fogvatartottak érzelmi, pszichológiai és szociális rehabilitációjának elősegítésére. Íme néhány konkrét példa:

1. The Prison Arts Collective

(PAC) – Egyesült Államok¹⁹

A Prison Arts Collective (PAC) egy országos hálózat, amely művészeti programokat és erőforrásokat biztosít a börtönök számára. A PAC különféle művészeti tevékenységeket kínál, beleértve a képzőművészetet, zenét, írást és színházat. A program célja, hogy a fogvatartottak kifejezhessék magukat, új készségeket tanuljanak és javítsák mentális egészségüket.

Annie Buckley (2015) és hat oktatóművész kollégája, valamint a San Bernardino-i Kaliforniai Állami Egyetem (CSUSB) Művészeti Tanszékének hallgatói évek óta járnak a helyi börtönbe különböző művészeti programokat és foglalkozásokat tartani. Más kezdeményezések a művészetet juttatják el a javítóintézeti populációkhoz – különösen a közelmúltban feltámadt figyelem és finanszírozás miatt –, ez a program a nem hierarchikus pedagógiára és a kölcsönös tanulásra helyezi a hangsúlyt. Hidat képez az egyetemi résztvevők, a börtönpopuláció és a társadalom között. A kommunikációs folyamatok, az önkifejezés és az én reflektív fejlesztése ugyanolyan fontosak tantervükben és tanítási folyamatukban, mint a technika, az esztétika és a művészettörténeti ismeretek.

¹⁹ <https://www.prisonartscollective.com/> (2024.06.18.)

2. Koestler Arts – Egyesült Királyság²⁰

A Koestler Arts egy jótékonyági szervezet, amely művészeti programokat szervez börtönökben és más büntetés-végrehajtási intézményekben az Egyesült Királyságban. A Koestler Arts minden évben művészeti versenyt rendez, amelyben a fogvatartottak különféle kategóriákban versenyezhetnek, mint például festészet, szobrászat, zene és írás. Az alkotásokat kiállítják és díjazzák, ami növeli a résztvevők önbecsülését és motivációját. A szervezet létrehozott egy National Criminal Justice Art Alliance nevű oldalt, ahol elérhetővé teszik kutatásaikat és együttműködéseiket. A legfrissebb, 2023-as riportjukban (Jones, 2023) ismertetik a Creative Roots Project-et, melyet a Wales-i Művészeti Tanács és a G4S által finanszírozott és 2022 szeptembere és 2023 májusa között a Parc börtönben valósították meg. A Creative Roots projektet a performansz, élő művészet és táncszervezet sokrétű művészeti csapata vezette. A Higher Plain volt a felelős a projekt hatásának méréséért, a kutatás célja pedig annak feltárása volt, hogy a művészeti gyakorlatok (mint a Creative Roots projekt), valamint a jóga, a mindfulness tapasztalataival való részvételnek van-e pozitív hatása a férfi fogvatartottak jólétére és egészségére. Az informális fókuszcsoporthoz segítségével feltárták a művészeti projekt általános tapasztalatait, de a mentális egészségre vonatkozó CHIME helyreállítási modell öt témáját is, hogy jobban megértsék az általános. A CHIME a kapcsolódás, a remény és az optimizmus, az identitás (változtatások), a jelentés (önmagunkra, mentális egészségre, másokra, célokra), valamint a felhatalmazásra, a választásra és az irányításra (az ember élete felett) rövidítése. A fókuszcsoporthoz munkáját a projektben részt vevő börtönszemélyzet és a projektet vezető művészek, valamint későbbi tapasztalataik is segítették. Végül soron a projekt növelte a jólét érzéseit és élményeit, ahol az érintettek mélyebb kapcsolódást és reményt érezhettek, valamint fejlődött identitásuk. Lehetőséget adott az érintetteknek, hogy levehessék a „fogoly-maszkot”, lazábbak, nyitottabbak és kreatívabbak legyenek, és ezáltal a tapasztalatok és az eredmények pozitívak voltak. Bár ez egy kis léptékű projekt volt egy börtönben, hasznos

²⁰ <https://koestlerarts.org.uk/> (2024.06.18.)

tanulási és alkalmazási lehetőségeket rejt magában a tágabb börtönkörülmények között is. A fogvatartottak pozitív jólétének támogatása, dezisztencia és rehabilitációs útjuk támogatása érdekében az oktatásnak olyan környezetet kell biztosítania, amely támogatja az informális, beszélgetésen alapuló tanulás kialakulását, ahol az emberek tiszteletben tartják egymást és tisztelve érzik magukat is, választási lehetőségük van, lehetőségük van a kreativitásuk kifejezésére és biztonságban érzik magukat. Végül úgy érzik, hogy egy közösségen belül emberként kezelik őket, nem csak bűnözőkként és rabokként. Hatalmas élményeket szereztek a projektben részt vevő férfiak a jóga és a mindfulness gyakorlása során is, és sokan megosztották, hogyan fogják ezt felhasználni a jólétük támogatására, valamint a nyugalomuk, gondolataik és érzelmeik feletti kontroll megszerzésére, amikor a szobájukban tartózkodnak.

3. Arts in Corrections – Kalifornia, Egyesült Államok²¹

Az Arts in Corrections (AIC) programot Kalifornia állam börtöneiben vezették be, és különféle művészeti tevékenységeket kínál. Az AIC program célja, hogy csökkentse a recidivizmust, javítsa a rabok mentális egészségét és elősegítse a társadalmi reintegrációt. Kutatások szerint a programban részt vevő fogvatartottakkal kevesebb fegyelmezési probléma volt, és nagyobb valószínűséggel szabadultak feltételesen. Egy 2016-os jelentésük szerint az állami börtönökben a rehabilitációs programok, a reintegrációs központok a programozás váltak követendő mintává. A jelentés szerint az Arts-in-Corrections programok pozitív hatással lehetnek a fogvatartottak viselkedésére, ösztönözhetik a rehabilitációs programokban való részvételt, és fokozhatják a kritikus gondolkodást, a pozitív kapcsolatépítést és az egészséges viselkedést. A Tanszék 2015-16-ban 2 millió dollárt kapott a program létrehozására, amely jelenleg 18 intézményben érhető el. Művészeteket kínál az elkövetőknek számos formában, például kreatív írás, vizuális művészet, előadóművészet és médiaművészet, valamint rajz, festészet és szobrászat. A Tanszék olyan alternatív programozási eszközöket

²¹ <https://www.cdcr.ca.gov/rehabilitation/aic/> (2024.06.19.)

talált, amelyek biztonságosabb és sikeresebb rehabilitációs környezetet teremtenek (Future of California Corrections, 2016).

4. Philly Mural Arts Restorative Justice Program – Philadelphia, Egyesült Államok²²

A Philadelphia-i Mural Arts Program egy átfogó művészeti kezdeményezés, amely egy adott közösség és a fogvatartottak bevonásával falfestményeket készít a város különböző részein. A program része a Restorative Justice Program, amely az elítéltek és korábbi fogvatartottak bevonásával készít műalkotásokat. A program célja a közösségi kapcsolatépítés, az érzelmi gyógyulás és a társadalmi reintegráció elősegítése. Susannah Laramée Kidd (2019) beszámolja több projektet is bemutat. A Mural Arts számos társadalmi kérdéssel foglalkozott a művészetalkotás során; ez alól kilenc projekt sem kivétel. Arra törekedtek, hogy inspirálják az afroamerikai fiúkat és fiatal férfiakat, és előmozdítsák az egészségfejlesztést. Fontos, hogy a csapat minden tagja segítsen megfogalmazni és meghatározni a célt a kezdetektől fogva. Azonban minden projektnek szembe kellett néznie azzal a kihívással, hogy egyensúlyt kell teremtenie a törekvő, nagy hatású célok és a gyakorlati korlátok között, hogy mit tudnak elérni egy adott időkeretben vagy költségvetésben. A művészetnek megvan a lehetősége arra, hogy az emberek nagyot álmodjanak, és mély és megoldhatatlan társadalmi problémákkal foglalkozzanak, ugyanakkor túlságosan is ígéretesek. A traumatizált és marginalizált közösségek gyakran megszegték a közösen hozott szabályokat. A túl ígérés és az alulteljesítés veszélyeztetheti azt a bizalmat, amelyet a közösségek a projektbe és a kapcsolatukba helyeztek. Ez megnehezíti a bizalom megszerzését a jövőbeli projektek számára.

A Mural Arts számos szempontot mérlegel a művész kiválasztásakor, beleértve a projekt technikai igényeit, a művészek falfestési készségeit elsajátító művészek előmozdításának lehetőségét, a témához vagy problémához való kapcsolatot, a projekt célját, egy adott művész hangját és a közösség dinamikáját. Benjamin Volta művész már hosszú távú rezidenciát végzett a Grover Washington Jr. Middle School-ban, ahol

²² <https://www.muralarts.org/program/restorative-justice/> (2024.06.19.)

matematika- és természettudományos hallgatókkal együttműködve dolgozott, amikor a Mural Arts meghívta, hogy dolgozzon a „Micro to Macro” alkotáson. Szinte az összes művész, aki ezeket a kiemelt projekteket vezette, dolgozott korábban projekteken a Mural Arts-szal; A Mural Arts megbízott művészeti és közösségi elkötelezettségi készségeiben. Mások kulcsfontosságú készségekkel és tapasztalatokkal rendelkeztek, amelyek összhangban voltak a közösségi célokkal. A Mural Arts gyakran művészekből, tervezőkből és kézművesekből álló csapatot épít fel, hogy összegyűjtse a projekt befejezéséhez szükséges készségeket.

A Mural Arts elsősorban azt remélte, hogy feltárja és elmélyíti művészeti alkotási gyakorlatának megértését a jelentést megalapozó folyamatok révén. A kiemelt gyakorlatok némelyike a szervezet természetes velejárója. A szervezet ezen a tanulási erőfeszítésen keresztül is igyekezett kritikusan értékelni a művészeti alkotás gyakorlatát – a közösségeken belül és kívül is. Az egyik kulcsfontosságú fennmaradó kérdés az, hogy a Mural Artsan hogyan segíti elő a kritikai tanulás kultúráját. A kihívás olyan dokumentációs és tanulási folyamatok létrehozása, amelyek nem terhelik túlzottan a személyzetet, a művészeket és a közösség tagjait, és nem jelentenek kihívást sem számukra.

5. Art Therapy in Norwegian Prisons – Norvégia (Denny, 2016)

Norvégiában a művészetterápia széles körben elterjedt a börtönökben, különösen az Oslo Skien Börtönben. A programok különféle művészeti tevékenységeket kínálnak, mint például festészet, szobrászat és kerámia. A norvég börtönrendszer célja a rabok rehabilitációja és visszailleszkedésének elősegítése, támogatása a társadalomba, és a művészetterápia jelentős szerepet játszik ebben a folyamatban.

Alan Clarke (2020) összefogó tanulmányában többek között a norvég rendszerről is ír. A börtönben folyó kulturális tevékenységek finanszírozása számos forrásból származhat, tükrözve az egyes országok vagy régiók eltérő prioritásait és körülményeit. Norvégiában az oktatási költségvetés volt a legnagyobb forrás. Civil művészek és művészeti szervezetek is finanszíroztak bizonyos tevékenységeket.

Norvégiából származó példák jelezték, hogy olyan kommunikációs technológiai infrastruktúrát hoztak létre, amely arra ösztönözte a fogvatartottakat, hogy e-polgárokká váljanak, és a hallgatói fogvatartottak hozzáférhettek az egyetemi platformokhoz a börtönön kívül, és online kutatásokat végeztek.

6. Art Therapy at the Women's Huron Valley Correctional Facility – Michigan, Egyesült Államok²³

A Michigan állambeli Women's Huron Valley Correctional Facility-ben különféle művészeti programokat kínálnak a női fogvatartottak számára, beleértve a festészetet, rajzolást és textilművészetet. A program célja, hogy segítse a résztvevőket az érzelmeik kifejezésében, önbizalmuk növelésében és a közösségi készségek fejlesztésében. A művészeti tevékenységek lehetőséget adnak a fogvatartottaknak, hogy kreatív formában dolgozzák fel traumáikat és javítsák mentális egészségüket.

7. Inside Stories – Írország²⁴

Az Inside Stories program Írország börtöneiben működik, és a kreatív írás és irodalom területére fókuszál. A fogvatartottak novellákat, verseket és memoárokat írnak, amelyeket később publikálhatnak és megoszthatnak a szélesebb közönséggel is. Ez a program lehetőséget ad arra, hogy a fogvatartottak kifejezzék gondolataikat és érzéseiket, miközben fejlesztik íráskészségüket és önreflexiójukat.

8. Arts in Prisons Program – Ausztrália²⁵

Ausztráliában az Arts in Prisons Program különféle művészeti tevékenységeket kínál a rabok számára, beleértve a festészetet, zenét, színházat és táncot. A program célja a rabok érzelmi jólétének javítása, kreatív készségeik fejlesztése és a társadalmi reintegráció elősegítése. A

²³ <https://www.michigan.gov/corrections/prisons/womens-huron-valley-correctional-facility> (2024.06.19.)

²⁴ <https://www.rte.ie/culture/2019/0621/1056773-inside-stories-from-irish-prisons-documentary-on-one/> (2024.06.19.)

²⁵ <https://www.artshub.com.au/> (2024.06.19.)

művészeti foglalkozások során a rabok új készségeket tanulnak, amelyek hasznosak lehetnek a szabadulás utáni életükben.

10. Mariposa DR Foundation – Dominikai Köztársaság²⁶

A Mariposa DR Foundation a női fogvatartottak számára szervez művészeti programokat a Dominikai Köztársaságban. A programok közé tartozik a festészet, textilművészet és szobrászat. A cél a nők érzelmi támogatása, önbizalmuk növelése és készségeik fejlesztése, hogy szabadulásuk után könnyebben integrálódhassanak a társadalomba.

Ahogy a fenti példák is mutatják, a művészetterápia börtönökben való alkalmazása számos előnnyel jár, és a világ különböző részein sikeresen alkalmazzák. Ezek a programok nemcsak a fogvatartottak mentális egészségét és érzelmi jólétét javítják, hanem hozzájárulnak a társadalmi reintegrációjukhoz is. A különféle művészeti ágak használata lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy kifejezzék magukat, új készségeket tanuljanak és pozitív változásokat érjenek el életükben.

²⁶ <https://mariposadrfoundation.org/> (2024.06.19.)

6. Az irodalomterápiás foglalkozás gyakorlatának bemutatása

Irodalomterápiás foglalkozás-sorozatokat egy témába vágó egyetemi kurzus pozitív tapasztalataim felbuzdulva, nyári gyakorlat keretében, önkéntes munkában, zárt kiscsoportban tartottam a pécsi Fiatalok Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében, 2012. július 26-tól. A szándékom az volt, hogy a receptív irodalomterápiát felhasználva fejlődést, fejlesztést és szinten tartást érjek el a foglalkozáson részt vevő elítélteknél. Ebben nagy segítséget nyújtott Koncz Katalin nevelő és Juhász Szabolcs börtönpszichológus, utóbbi jelen volt a foglalkozásokon és szükség esetén, mint szupervízor (nem mint klasszikus koterapeuta) segítette a munkámat az első hónapokban, akihez pszichológiai kérdésekkel fordulhattam tanácsért, illetve konzultációs lehetőségért. A terápiás csoportmunkát teljesen egyedül vezettem, a pszichológus jelenléte azonban biztosságot adott olyan helyzetekre, amelyekben esetleg segítségre szorultam volna, mivel azonban ilyen szinte nem is fordult elő, a börtönpszichológus gyakorlatilag csendben követte a munkámat foglalkozásról foglalkozásra, és abban volt a legnagyobb segítségemre, hogy információkat kaphattam tőle a résztvevők személyes problémáit, élethelyzetét, személyiségmintázatát illetően, valamint olykor segített az általam megtervezett tartalom csoportigényekre szabásában. Pedagógiai és irodalomterápiás kérdésekben egyetemi oktatóm, dr. habil Béres Judit biztosított számomra folyamatos konzultációs lehetőséget és tanácsadást.

A program elindításakor elsődleges terápiás céljaim között szerepelt a kommunikációs készség, a problémamegoldó képesség és a kreatív gondolkodás, valamint az önismeret fejlesztése, ezen kívül a türelem és az egymással szembeni tolerancia kiépítése, a legfontosabb másodlagos célom pedig az olvasás népszerűsítése és megszerettetése, az olvasási és szövegértési készségek fejlesztése volt. Azt feltételeztem, hogy – mint a klasszikus értelemben vett irodalomterápiában – az irodalomról való beszélgetés lehetőséget ad majd a színvonalas eszmecsere, ami fejlesztő, motiváló hatású az alacsonyabb iskolázottságú fogvatartottak számára. A

csoport tagjaiban tudatosulhat, hogy ugyanazzal a témával kapcsolatban számos eltérő vélemény létezik egymással párhuzamosan. Ez a felismerés erősíti a különböző álláspontokkal szemben mutatott toleranciát. A résztvevők szembesülhetnek azzal, hogy a szövegre adott reakcióik a saját személyiségükről és világlátásukról, értékítéletükről árulkodnak. Önismeretük erősítésével hibáikon és pozitív tulajdonságaikon egyaránt elgondolkodhatnak. Később azonban, megismerve a csoporttagok tanulási, magatartási és olvasási problémáit, szociális és kognitív készségbeli hiányosságait bebizonyosodott, hogy az említett általános irodalomterápiás célok kitűzhetőek ugyan, de a munkamódszereken, feladattípusokon és a feldolgozott szövegek jellegén a résztvevők aktuális kereteihez, korlátaikhoz mértén változtatni kell, csak így lehet sikeres a terápiás folyamat.

A terápiás folyamat ismertetéséhez első lépésként vizsgáljuk meg az előzetes elvárásomat, vagyis azt a kérdést, hogy milyen céljai lehetnek egy könyvtárosnak a börtönben. A receptív irodalomterápiában bárki részt vehet, és a szakma nem titkolt feladata, hogy tudást és információt biztosítson mindenkinek. Ez különösen nagy kihívás egy olyan környezetben, ahol a foglalkozáson részt vevők többsége nincs hozzászokva a tanuláshoz, önfejlesztéshez, egyáltalán az olvasáshoz magához. Az irodalomterápia, illetve a művészetterápia jó módszer arra, hogy a fogvatartott fiatalokkal az élet kisebb-nagyobb problémáiról, kérdéseiről beszéljünk. Ezen az úton elindulva fel lehet kelteni a kíváncsiságukat, új információkhoz juthatnak, és alternatív megoldásokat láthatnak különböző élethelyzetekre. A fogvatartottak gyakran eltérnek, különböznek a többségi társadalomtól, könyvtári szempontból ez főként az átlagosnál jóval alacsonyabb műveltségi szintben nyilvánul meg, ami szorosan összefügg az olvasással és a tanulási problémákkal. A foglalkozáson megjelent fogvatartottak jelentős része teljesen vagy funkcionálisan írástudatlan. Ez az ismerv tehát mindjárt komoly plusz kihívást jelentett, hiszen ez az olvasással, szöveggel való munkálkodást jelentősen korlátozó, akadályozó tényező kevésbé jellemző egy átlagos irodalomterápiás csoport tagjainál.

Azt is figyelembe kellett vennem, hogy a csoportomba fiatal férfiak fognak járni. Hadas Miklós ír arról, hogy a mindenkor uralkodó férfiaságeszmény, és az ebből következő vagy ezt megalapozó társadalmi

praxis szépen megmutatkozik az aktuális sportolási szokásokban, amelyekre történetileg nézve az a jellemző, hogy a kezdetben még kontrollálatlan agresszió fokozatosan ritualizálódik, vagyis ártalmatlan versengéssé alakul át. Manapság azonban mindez egyre homályosabbá válik (Hadas, 2003). A férfiak nem kapnak megfelelő mintát ahhoz, hogyan kell a nőekkel szemben viselkedni. Az apák mintául szolgálnak a gyermekeiknek, akik manapság legtöbbször sajnos mindössze annyit láthatnak, hogy a férfi durva, nem képes szembenézni a kihívásokkal, nem képes szembenézni saját gyengeségeivel, de saját gyengédségével sem. A nők pedig sokszor a társadalmi elvárások nyomására akarnak anyák lenni, miközben a klasszikus anya szerepet nehezen vállalják föl. Hiányzik belőlük az elfogadás és olyan mély szabadságvágygal bírnak, hogy minden kötöttség megbéklyózza őket. Az utóbbi évtizedekben egyre több férfi érezheti úgy, hogy a sok, egymásnak ellentmondó elvárásnak képtelen megfelelni. Akár a hagyományos, akár a modern férfiszerepet kívánja betölteni, nagy árat kell fizetnie érte. Mivel férfiak és nők nemi szerepei szoros kölcsönhatásban állnak egymással, a férfiaknak is alkalmazkodni kellett a megváltozott körülményekhez. Azonban a társadalmi változások nyomán, az egykor egyértelmű normák helyébe pontatlan elvárások kerültek, megnehezítve az alkalmazkodást. A férfitársadalom különböző korosztályai különféleképpen reagálnak a változásokra. Az idősebbek általában ragaszkodnak a hagyományos férfiszerepekhez, ellenzik a női egyenjogúságot és a modern férfiszerepeket elutasítják. A középkorúak szenvednek leginkább a szerepváltozásoktól. Ambivalens érzésekkel viseltetnek a változó nemi szerepekkel kapcsolatban. Ennek érdekes ellenpárja az, amit roma származású fiataloknál tapasztaltam a börtönben. Ahogy a 4. fejezetben már kitértem erre, kulturális háttérükből adódóan megfigyelhető az az általános hozzáállás, miszerint a nőnek egyértelműen a hagyományos szerepekben kell megfelelnie mint anya és feleség.

Pierre Bourdieu francia szociológus professzor, aki a férfikutatások előfutára volt, még úgy vélte, hogy a felnőtt férfi viselkedését az uralkodás ösztönösen meglévő vágya irányítja (Bourdieu, 2000). Napjaink kutatásainak fő iránya nem a férfiasság biológiai háttérének vizsgálata,

inkább a férfit sokféleségének és a férfiszerep változásának hangsúlyozása.

A férfiak jogaiért küzdők egyik jeles képviselője, John Irwin amerikai professzor „A férfiak felszabadítása” című könyvében (Irwin, 1998) a következőképpen látja az „erősebbik nem” helyzetét: A férfiakkal már a gyermekkortól másképpen bánt a környezete, mint a nőkkel. A

gyermekversektől a különböző ideológiákig a férfit úgy ábrázolják, mint aki eredendően agresszív és erőszakos, aki nem ugyanúgy érzékeny a fájdalomra, mint a nők, vagy mint akinek szexualitása kényszeres. Irwin úgy véli, a férfit gyengének tartja a társadalom, ha kimutatja fájdalmát (legyen az fizikai, vagy lelki). A fiúsecsemőt ritkábban dédelgeti anyja, mint a kislányt és már a kisfiútól elvárják, hogy sérüléseiből „ne csináljon nagy ügyet”, ellenkező esetben „nyafogósnak” minősítik. Lehetséges, hogy ezek az igen korán elszenvedett traumák is hozzájárulnak, hogy a férfiakat erőszakosabbak, agresszívabbak, mint a nők. A kamasz fiút „szexuálisan támadónak” tartja környezete, ugyanakkor a társadalom várja el, hogy a kapcsolatok kezdeményezője a férfi legyen.

A férfi felelősséggel tartozik nem csupán magáért, hanem családjáért, gyermekeiért, hazájáért. A felelősség súlya alatt egyesek összeroppannak, mások elutasítják a felelősséget. A férfit gyakran azzal tartják távol gyermeküktől, hogy gyermeknevelésre alkalmatlannak tartják, a gyermeknevelést önmagában nem tartja férfiasnak a társadalom. A gyermekelhelyezéskor az a fő szempont, hogy a gyermeknek anya kell. John Irwin szerint az apára tulajdonképpen csak azért van szükség, hogy anyagi biztonságot teremtsen utódainak (Irwin, 1998:41).

A férfi identitás kialakulása két szempontból közelíthető meg. Az egyik a többi férfi részéről történő elfogadás, a másik a nők felé fordulás. Ez a két tengely azonban manapság gyakran egymásnak ellentmondó viselkedést kíván a férfiaktól. Például a „férfiak világában” a férfitárs nem lehet nyitott, gyengéd, vagy sebezhető, míg a nők sok esetben ezeket a tulajdonságokat várják tőlük. A munkanélküliség, az egzisztenciális problémák, az identitáskrizisek és az ezekből eredő reménytelenség érzése elsősorban férfiaknál észlelhetők. A család felbomlása, az ebből eredő magányosság érzése, a szociális hanyatlás, valamint a munka területén ellátott funkciók

elvéstése a férfiaknak kifejezetten érzékeny pontjai. A férfiak számára nehéz megfelelni a saját maguk és mások által támasztott elvárásoknak, így a hagyományos, családfenntartó férfi szerepének, mely egy korábbi, más módon struktúrált társadalomból származik.

Mielőtt rátérnék a saját eredményeim elemzésére, szeretnék bemutatni egy külföldi példát, azt az amerikai kezdeményezést, mely az irodalmat használja arra, hogy az elítélteket a helyes útra terelje”. A CLTL (Changing Lives Through Literature) program 1991 óta működik, és egyre több államban veszik át ezt alternatív lehetőséget, melyben oktatók, bírók és hallgatók egyaránt részt vesznek²⁷. A projekt Massachussets-ből indult, az amerikai igazságszolgáltatási rendszer azon szükségletére, mely egyfajta alternatív megoldást keresett a

bebörtönzésre. Látva a börtönök sikertelenségét az elítéltek viselkedési szerkezetének megváltoztatásában, Robert Waxler professzor és Robert Kane bíró megvitatták az irodalom felhasználásának módjait a bűnözés visszaszorítása szempontjából. Az első kísérletet nyolc elítélttel végezték, akiknek sok esetben az általános iskolai végzettségük sem volt meg, ám teljesíteniük kellett egy kitélt: el kellett végezniük egy irodalmi szemináriumot Waxler professzor vezetésével. Az olvasottak megvitatásával az elítéltek megvizsgálták és felfedezték önmaguk és egymás helyzetét különböző nézőpontokból. Megtanultak figyelni egymásra és türelmesebbé váltak társaikkal szemben. 1992-ben az első program sikerein felbuzdulva elindítottak egy női csoportot is, majd 1994-től a többi államnak felkeltette érdeklődését a massachusetts-i példa. Jelenleg hat államban működik a CLTL program, ám a filozófiáját alkalmazó intézmények sora folyamatosan bővül.

További példa arra, hogy milyen lehetőségek vannak a férfiakkal való terápiás munkára az a cikk, melyet a tacomai egyetem PhD-s oktatói írtak. A szerzők régóta vizsgálják, hogyan hat a művészet terápiás munkában. Kiemelik a nemek közti problémákat, és hogy a férfiaság mi alapján fejlődik ki az egyéneknél. A két szerző két- célcsoportban használt

²⁷ Changing Lives Through Literature <http://ctl.umassd.edu/home-flash.cfm> (2022.03.11.)

verseket, az egyikük fehér, míg a másik afro-amerikai és latin férfiakkal dolgozott együtt, a verseken kívül a kreatív írást is alkalmazva.

Egy brazil tanulmány (Uzoezi, 2019) rámutatott arra, hogy az irodalomterápia beemelése a börtön programokra pozitív hatással lehetne a fogvatartottak rehabilitációjára.

Egy angol tanulmány (Billington, 2011) pedig a szépirodalmi szövegek közös olvasásának terápiás hatásáról ír, melyet börtönközösségekben végeztek. A fogvatartottak és a velük dolgozók interjúi alapján vizsgálják az olvasás és mentális egészség kapcsolatát, egyben egy lehetséges modellt kínál, mely jó példaként átvehető más intézetekben is.

Bemutatnék egy olasz példát (Carrabs, 2021), mely kitér a monzai (Olaszország) börtönben végzett költészetterápiás tapasztalatokra. A szerző említi Ernesto Cardenal bíborost, aki szerint minden emberben ott van egy potenciális költő, aki képes kifejezni magát anélkül, hogy feltétlenül követné a hagyományos költészet kánonjait. Kitér a szabad vers használatára, amit egy költői áramlatként definiál:

„A költészet az, amit költészetként írunk. A költészet az, amit költészetként élünk meg. Ez a cselekvés módja, a világban való lét, a másokkal való együttélés és a körülöttünk lévőkkel való együttélés. Mindenki számára nyitott, de az első szakaszban kiemelt figyelmet fordít az emberekkel vagy embercsoportokkal való munkára, „törékeny” helyzetekben.”

Carrabs néhány éve találkozott először a monzai börtön fogvatartottaival, akikkel megtapasztalta a "szabadvers" költészetének és a kreatív írás technikájának erejét, életre hívva egy újságírói írótanfolyamot is. Az *Oltre i confine* egy nyolcoldalas újság, amelyet az *Il Cittadino* di Monza e della Brianza kéthavonta ad ki, és csatolja a lapjához.

Foglalkozásaim tervezésekor a fejlesztő irodalomterápia általános szakirodalmában lefektetett elvekből indultam ki, mivel a hazai börtönökben tartott irodalmi foglalkozások szakmai tapasztalatairól és módszereiről alig állt rendelkezésemre publikáció. A legtöbb börtönpszichológus vagy más szakember, aki irodalom- vagy művészetterápiát alkalmaz a büntetésvégrehajtás keretein belül, többnyire gyakorlati oldalról közelíti meg ezt a munkát, és nem publikálja tapasztalatait tudományos elemzésben

– bár köszönhetően a Magyar Irodalomterápiás Társaság²⁸ és a PTE BTK Biblioterápia szakirányú továbbképzésének, ez a tendencia változik és gyarapszik. Az egyik ritka kivételt a veszprémi börtönben dolgozó pszichológus, Kovács Zsuzsanna munkája képezi (Kovács, 2011), amely a MA-ITT²⁹ támogatásával került megjelenésre. Foglalkozásai során olyan témákat feszegetett az elítéltekkel, mint a halál, az elszigeteltség és az értelemnélküliség. Ezen egzisztenciális kérdések átgondolása sikeresen megvalósítható az irodalomterápia segítségével, ám ehhez szükség egy bizonyos fokú érettségre is az elítéltek részéről. Ám e problémák átértékelése segíthet a bűnelkövetőknek abban, hogy nagyobb felelősséget vállaljanak tetteikért és életükért. Zsuzsanna disszertációjának (Kovács, 2019) célja, hogy megvizsgálja a haza fogvatartottakban lezajló pszichológiai folyamatokat, amelyek által a fogvatartottak beilleszkedése és hangulatának szabályozása megvalósul. A szerző munkájából az is kiderül, hogy bár törvény által előírt feladat (Szabó, 2012), ritkán valósul meg a reszocializációt elősegítő tevékenység – ezt a jelenséget én is tapasztaltam a munkám során.

További jó példa Rezsőfi Johanna felnőtt férfi elítéltekkel végzett irodalomterápiás munkája (Rezsőfi, 2018). Tanulmánya a Budapesti Fegyház és Börtönben első alkalommal vezetett, egzisztenciális pszichoterápia alapvetésein nyugvó foglalkozássorozat leírását, szubjektív értékelését tartalmazza.

Ezen kívül az elmúlt években olyan fontos monográfiák születtek, mint az *Azért olvasok, hogy éljek és az Élet a sorok között* (Béres, 2019, 2022) és az *Irodalomterápia - A könyvespolcod pszichológusszemmel* (Jakobovits, 2021).

A társaság honlapja és az általuk összegyűjtött irodalomterápiás munkák nagy segítséget nyújtottak a szakszerű elméleti feldolgozásban és gyakorlati munkám fejlesztésében egyaránt.

Tapasztalatom szerint az irodalomterápia általános elvei közül nagyon sok másként érvényesülhet a börtön valóságában, mint ahogy a

²⁸ továbbiakban MA-ITT

²⁹ Magyar Irodalomterápiás Társaság <http://www.irodalomterapia.hu/>

szakirodalomban le van írva. Korábbi kutatásaim során már betekintést nyerhettem az elítéltek olvasási szokásaiba, illetve nehézségeibe. Így számolnom kellett azzal, hogy a csoport egyes résztvevői küzdenek ezekkel a hátráltató tényezőkkel, illetve nincs meg a kellő háttértudásuk ahhoz, hogy a klasszikus irodalom egyes műveinek mélyebb összefüggéseit felismerjék és megértsék.

Problémaként merült fel a személyem is, hiszen mint női csoportvezetőnek számolnom kellett azzal, hogy mivel az elítéltek fogvatartásuk során alig találkozhatnak nővel, ilyen irányú vágyaikat és hiányaikat rám fogják vetíteni, s pusztán női jelenlétem, női mivoltom is kihívást fog jelenteni számukra. A másik nemiséggel kapcsolatos problémát az jelentette, hogy az irodalomterápia általános felfogása szerint a vezető nem pedagógusként, hanem egyenrangú félként, demokratikus típusú vezetőként lép fel a csoportban. Ám figyelembe véve a csoport összetételét (17-19 éves viselkedészavaros, hiperaktív fiatal férfiak) elkerülhetetlen volt, hogy adott esetben, mint nevelő teremtsék rendet a foglalkozások ideje alatt. E szempontból a nőiségem azért merült fel problémaként, mert a résztvevők kulturális háttéréből, a roma kultúrában való szocializációjából adódóan a nők hagyományosan alárendelt szerepet töltenek be mind a családi (bár édesanyját a többség tiszteli), mind a párkapcsolati életben. Ezzel szemben én, mint kívülről jövő, a börtön berkein belül dolgozó hivatalos személy jelentem meg, ráadásul egy másik tekintélyszemély, a börtönpszichológus jóváhagyó társaságában. Első lépésként tehát ki kellett alakítanom a felém irányuló bizalmat és megbecsülést.

A fogvatartottak csoportfoglalkozásokon való viselkedését meghatározó másik nagyon fontos, neveléslélektani tényező a résztvevők hiperaktivitása volt. A hiperaktivitás a normális viselkedést és teljesítményt akadályozó viselkedészavar, amely figyelemzavarral és impulzivitással jár. Iskolai és egyéb teljesítményhelyzetekben a hiperaktivitás ismérvei közé tartozik többek között az, hogy az alany nem figyel a részletekre, és elkerüli az olyan feladatokat, melyek tartós értelmi erőfeszítést igényelnek (Doll, p. 55-57.). Másrészt tudjuk azt is, hogy a hiperaktívokat úgy lehet értelmes és normális tempójú aktivitásra serkenteni, ha irányukba elfogadást, a jó tulajdonságaik kiemelését tapasztalják, valamint, ha egyszerű, jól átlátható

szabályrendszerre épülő feladatokat kapnak (Farkas, 2013). Mindez nagyban meghatározta, hogy milyen módon lehet a csoporttal dolgozni a foglalkozásokon, illetve részben magyarázta az összetettebb művek megértését igénylő beszélgetések, feladatok elutasítását is.

A fogvatartottak viselkedését nem csupán individuális személyiségi struktúrájuk, hanem a többi elítélttel való együttműködésük is meghatározza. A börtönközösséghez való alkalmazkodás a szubkulturális szabályok, értékek, szerepek, nyelvek, szokások, rituálék betartását jelenti (Ledvinová, 2005). A börtön szubkulturája gyakran olyan erő lehet, amely a börtön rehabilitációs intézményrendszerével szemben hat. A könyvtárosnak ismernie kell a szubkulturális, íratlan szabályokat, mert ezeket szem előtt tartva tud hatni az elítéltekre. A fogvatartottak társadalmi szükségleteiben is érvényesülnek a Maslow-féle keretek. Ha az alsóbb szintű igények kielégítetlenek (étel, meleg, biztonságérzet), minimális érdeklődés mutatkozik a magasabb szükségletek iránt, amiket a könyvtár és könyvtáros munkája, szolgáltatásai elégíthetnek ki (Ledvinová, 2005). Mindezekből következően az irodalomterapeutának, foglalkozásvezetőnek egy ilyen közegben elsősorban azzal kell megküzdenie, hogy a csoportba került elítélteket kommunikációra és értelmes aktivitásra bírja. Yalom (2020) szerint a csoportterápia alapvetően egyéni folyamat, mivel minden résztvevő egyedül lép be a folyamatba, mindenki egyéni módon vesz részt benne és egyedi értelmezésekkel lép ki belőle. A csoportban való működés alapélménye a „megfigyelve levés”, az állandó, párhuzamos ki- és befelé figyelés – a vizsgált célcsoportban ez a figyelem nem tudatos. Ahogy mások szavaira, gesztusaira figyelünk, próbáljuk megtalálni magunkat bennük, úgy figyelünk saját rezdüléseinkre, körvonalazódó érzéseinkre és gondolatainkra is. A csoportmunka során hozott anyagokkal dolgozunk, hiszen mindenki behozza a múltját, élményeit, érzéseit, tapasztalatait, ami alapján önmagát és a környezetét értelmezi. Mivel a csoport élete mesterségesen konstruált és irányított élmény, a szociális mikrokozmosz valódiságát akár meg is kérdőjelezhetjük.

6.1 Empátia és mentalizáció

A börtönben végzett munkám egyik nagy felismerése és sarkalatos pontja lett az empátia fejlesztése a fogvatartottak között. A foglalkozásaimon részt vevők legtöbbször halmozottan hátrányos helyzetű, valamint cigány származású fiatalok voltak. Az oktatás terén a cigány gyermekek nagyobb eséllyel hagyják el az iskolát, és kevesebb esélyük van a felsőoktatási intézményekben való részvételre. A szegénység és a lakhatási nehézségek szintén súlyos problémát, és a diszkrimináció további akadályt jelent a gazdasági és társadalmi fejlődéshez.

E marginalizált helyzetű csoporttal kapcsolatos előítéletek és sztereotípiák nagy problémát jelentenek, és további akadályt gördítenek az integráció és a társadalmi elfogadás szempontjából is. A társadalom széles körében jelentős a diszkrimináció, amely akadályozza a cigányok lehetőségeit az oktatásban, a munkaerőpiacon és a társadalomban való előrehaladásban. Az ellenségképnek az a lényege, hogy a társadalmi, politikai, gazdasági nehézségek okaiként nem társadalmi folyamatok, hanem egyes embercsoportok jelennek meg. A bűnbakképzés sajátossága, hogy az emberek mindennapi életük nehézségeinek okát nem a társadalomban, hanem a többség által kevésbé ismert embercsoportokban keresik. Az egyik leggyakoribb példa erre a cigányság kriminalizálása (Forray, Hegedűs, 2001).

Ugyanakkor bennük is megvan az előítélet a többségi társadalommal, valamint egymással szemben is. Gyakran küzdenek kötődési nehézségekkel, hiányzik az elemi érzelmi odafordulás a másik emberhez, nem ismerik az együttműködés formáit, nem, vagy csak alig alakult ki bennük a tolerancia, az empátia. Ezt felismerve terápiás célul tűztem ki ezen készségek fejlesztését. Az irodalomterápia tökéletes módszer volt erre, hiszen könnyebben tudtak a szöveghez, szereplőkhöz kapcsolódva beszélni és megélni helyzeteket, mintha önmagukról kellett volna elsődlegesen nyilatkozniuk. Tovább a csoportszabályok lefektetése is fontos szempont volt. Minden új csoport alakulásánál egy A/3-as kartonlapra közösen írtuk fel a betartandó szabályokat:

- egymás véleményének tiszteletben tartása

- agresszió mentes (asszertív) kommunikáció
- egymás végig hallgatása
- egyszerre csak egy ember beszél
- titoktartás.

Ezek az íratlan viselkedési normák iránymutatásként működtek, melyek segítettek megteremteni azt a bizalmi légkört, amiben a résztvevők biztonságban érezték magukat és képesek voltak megnyílni (Yalom, 2020:200)

A kortárs irodalom és a dalszövegek a jelen aktualitásai felől közelítik meg az egyéni és a csoport identitást. Amikor az egyén megalkotja saját élettörténetét, akkor identitása is kialakul/fejlődik. Ezek a szövegek kapaszkodót nyújthatnak, katalizátorként működhetnek abban, hogy közelebb kerülhessünk saját, egyéni narratívánk megalkotásához, és kötnék össze minket azzal a közösséggel, akikkel együtt olvassuk.

Ezért is lehet nagy szerepük az empátia kialakulásában. Az olvasó amint belép a szövegbe, azonosulhat a karakterek nézőpontjával (Bruner, 2001), kiválaszthatja a számára szimpatikus, vagy antipatikus szereplőket és helyzeteket. Az az empátia, amely így a mű szövetében létrejött, azon kívül is előhívhatóvá válik: amikor például a csoporttagok egymás eltérő véleményével szembesül. Gallese kutatásában bebizonyította, hogy nemcsak a másik ember érzéseinek látványa, hanem az arról való olvasás is ugyanazokat az idegi struktúrákat aktiválja (Kovács, 2020). A fiktív történetekhez könnyebben kapcsolódunk, hiszen el tudjuk távolítani önmagunkat a történettől, míg a valós történetek esetében szembe kell néznünk azzal a lehetőséggel, hogy egy adott esemény esetlegesen velünk is megtörténhet.

Úgy vélem, hogy ezen ponton kapcsolódik össze az irodalomterápia, a narratív pszichológia és Bábosik István neveléstudomány. A szövegek (legyenek azok saját írások, szépirodalmi művek, dalszövegek) egyéni és csoportszinten kapcsolódnak. A szöveg olvasása és írása közben közelebb kerülhetünk önmagunkhoz, de nem vonatkoztathatunk el attól a közegtől, ahol szövegek létrejöttek. Így pedig megvalósítható Bábosik célja, amelyben kialakulhat a konstruktív életvezetés egyéni és közösségi szinten is.

A legtöbb esetben az alkotónak nem szándéka egy konkrét jelentés átadása az olvasónak. Jacques Derridához fűződik a francia-amerikai irodalomtudományi dekonstrukció filozófiai és értelmező háttérének megalapozása. A jelentés, értelem és ezek elméleteinek újszerű megfogalmazása gondolkodása eredetiségét tükrözi: sajátos módszere a dekonstrukció, melyet mind a filozófiában mind az irodalomelméletben alkalmaznak – ez utóbbiban fontos a konstruktivizmussal való szembenállása. Lényege a fogalmak, illetve irodalmi alkotások lebontása, visszabontása és sokszor a szabad asszociáción alapuló újraépítése, melyet újabb visszabontás követ, anélkül, hogy valaha is végső értelemmel bíró interpretációhoz jutnánk – ebből a szempontból lényeges alapja az irodalomterápiamódszerének és szemléletének. Az ember hiányaiból építkező lény, aki a folyton mozgásban lévő különbségek alapján fedezi fel a dolgok értelmét, ennek során pedig újabb és újabb kiegészítésre szoruló hiány keletkezik: nincs végső értelem, csak az interpretáció előrehaladása.

A Bókay Antal (2002) által szerkesztett kötetben két írását (A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában, Mi a költészet?) közölték, alátámasztva ezzel Derrida filozófiájának kritikai erejét. Feltételezése azon alapul, hogy a struktúra nem állandó. Irodalomelméleti szempontból a szöveg és a nyelv is egy élő dolog, mely folyamatosan változik, társadalomtól, kortól, kultúrától függően. A szöveg nem önálló, hanem más szövegekben, szövegekkel létezik, azaz intertextuálisak. A befogadási meghatározottságok az olvasó vágyaitól függ, melyek a félreolvasások által épülnek fel és változnak.

Derrida interpretációs gondolkodásmódját az áramlás, a középpont és a játék fogalma szervezi. Az interpretációt így elsősorban nem végrehajtjuk, hanem megéljük, nem csináljuk, hanem történik velünk. A kreatív tetszőlegesség, mint interpretációs norma csak oly szubjektum esetén érvényesíthető, amely rendelkezik önmagával és ezt az önmagát, mint koherens egészt gondolja el. A régi fogalmakat már nem ruházzuk fel igazságértékkel, nincs pontos jelentésük, ám felhasználhatjuk őket arra, hogy leromboljuk a berögzült jelentést, melyeket hozzájuk társítunk. A humántudományok nyelve is ezt a módszert alkalmazva kritizálja önmagát.

Az irodalmi művek nem halott könyvek: olvasva újraírjuk őket, új művek, új írók, új olvasók születnek – a végtelenségig. Miközben a leírt szöveg új világokat teremt, olvasatlan és újraíratlan merevségében el és ki zár, és az olvasó feladata e zárt világ feltörése, a szálak újra szövése. Minden olvasó a sorok között újraírja saját történetét, amely egyszerre azonos valamennyi olvasattal, és radikálisan különbözik is tőlük. A szövegek olvasása egyben szövegek beírása a sorok közé, felszabadítása annak, amit minden rögzített írás, mint merev struktúra, bezár a maga határai közé.

Nem ad végérvényes válaszokat, hanem felelősségteljes kérdéseket tesz fel, melyekre az olvasónak kell megtalálni a (számára) releváns válaszokat.

A mentalizáció egy olyan pszichológiai kifejezés, amely a társas interakciókban való részvételhez szükséges kognitív képességekre utal (Fonagy, 2011). Ez a képesség arra vonatkozik, hogy megértsük és értelmezzük más emberek viselkedését, szándékait, érzéseit és gondolatait. A mentalizáció segít abban, hogy megértsük, hogy mások miért viselkednek úgy, ahogy, és hogy hogyan lehetünk hatékonyabbak a kommunikációban és a kapcsolatokban.

A mentalizáció képessége a normális fejlődés része, és a gyerekek már kisgyermekkorban elkezdnek kialakítani ilyen képességeket. A korai tapasztalatok, az élmények és a szülőkkel való kapcsolat is fontos szerepet játszik a mentalizáció kialakulásában. Ennek hiánya vagy zavarai, például az autizmus spektrumzavar, a borderline személyiségzavar és a szkizofrénia, negatív hatással lehetnek a társas kapcsolatokra, és nehezíthetik a kommunikációt és az empátiát mások iránt. Ennek ellenére azonban a mentalizáció képessége fejleszthető, és az egyének megtanulhatják, hogy hogyan olvassák és értsék meg mások viselkedését, hogy javítsák a kommunikációt és a kapcsolatokat.

Az irodalomterápia akkor is segíthet az érzelmek felismerésében, azonosításában és verbalizálásában, ha a csoporton részt vevő az alapérzelmek felismerése és a mentalizációs képesség terén defícittel él (Béres, 2024). A mentalizáció fejleszthetőségéről Fekete és Herold (2020) is ír tanulmányában, mely keretén belül a mentalizációs képesség

fejleszthetőségét vizsgálták pszichiátriai páciensek esetében, Hemingway-novellák befogadásán és értelmezésén keresztül (idézi Béres, 2024).

Béres Judit is ír a mentalizáció alkalmazhatóságáról az érzelmi intelligencia és a gondolkodás fejlesztésére, érzékenyítésre is (Béres, 2021, 2022:97-103). Az érzékenyítés azt jelenti, hogy arra ösztönözzük a csoport tagjait, hogy nyitottak tudjanak lenni arra, ami adott esetben nagyon más, mint amit ők értéknek vagy jónak gondolnak, amivel azonosulni tudnak (Béres, 2021). Sokféleképpen lehet másnak lenni. A börtönben a másság megjelent a nemi szerepekben (transznemű fogvatartottak), eltérő etnikumban, eltérő kultúrában és szokásokban. A foglalkozások során nagy hangsúlyt fektettem arra, hogy ezek a másságok megismerhetővé váljanak (információmegosztással, saját történetek és tapasztalatok elmondásával). Ezzel sikerült a résztvevők nézőpontját tágítani és elfogadóbbá tenni társaikkal szemben.

A terápiás formulák közül leginkább a csoportmódszerek fejlesztik az empátiát, hiszen ebben a dinamikában a résztvevők állandó interakcióban vannak egymással. A reakció akkor lesz releváns és helyén való, ha a verbális és nonverbális jeleket pontosan érzékelik és rá tudnak hangolódni. Csoportfolyamatban nem csak saját magunkat, hanem a másokra adott reakcióinkat is visszatükrözik. A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata című könyvben (Yalom, 2020) a szerző összefoglalja a csoportos terápiák hatótényezőit, melyek között vannak olyanok, amik kifejezetten az empátia fejlődését segítik. Ezek között találjuk a csoportkohéziót, az utánzó viselkedés, és az altruizmus. Az általam tartott csoportok inkább a rogersi mintához kötődnek (Rogers, 1973), a céloom elsősorban a személyiség és az önismeret fejlesztése volt, de teljes mértékben idomult a Yalom féle hatótényezőkhöz. A több hónapos együttlétek alatt kialakult egy erős csoportkohézió. Az általam mutatott empatikus és ítéletmentes megnyilvánulás mintaként is szolgált a csoporttagoknak, amit sikeresen sajátítottak el, hiszen egy idő után elhagyták a korábbi agresszív, bántó megjegyzéseket és tudtak törődően egymás felé fordulni. A csoportok ténylegesen elszigetelt helyként léteztek (nem csak a börtön speciális helyszíne miatt, azon belül is egy külön világgént léteztünk), ahol sikerült kiemelni a résztvevőket a mindennapi stresszből és pozitív érzéseket,

elfogadást átadni. A csoportok nem feltétlenül voltak strukturálva, a szövegeket mankóként használtam, de a résztvevőkön múlt, hogy mit hoznak ki belőle, milyen jelentéseket tulajdonítanak neki. A körülményekhez képest viszonylag nagy szabadságot tapasztalhattak meg, ami abszolút felszabadítóan hatott. E mentén a negatív érzéseiket, kritikáikat (akár velem kapcsolatban is) hátrányos következmények nélkül megoszthatták. Igyekeztem a közösségünket az itt és most helyzetben tartani és mindig arra reagálni és azzal foglalkozni, ami épp történik és a csoportban zajlik.

Az empátia tudománya és művészete című kötetben (Kovács, 2020) a szerző nagy hangsúlyt fektet a szülő-gyermek kapcsolat minősége és az empátia fejlődése közötti kapcsolatra. A vizsgálati eredménye, hogy minél alacsonyabb szintű a szülői gondoskodás, annál alacsonyabb az empátia. Ez a folyamat teljes mértékben megfigyelhető az általam látogatott csoportoknál (a fogvatartottaknál és a nevelő otthonban élő kamaszoknál egyaránt). A legtöbb esetben ezek a gyerekek korábban elutasítással, büntetéssel, kritizálással, bántalmazással és diszkriminációval találkoztak. Nem alakult ki a biztonságos kötődés a nevelő felé. További eredmény még, hogy férfiak esetében az apakép minősége kiemelt szerepet kap az empátia fejlődése szempontjából – ennek tudatában érdekes vizsgálat lenne, hogy megnézzük a férfi fogvatartottak apaképét és kapcsolatát. Eddig tapasztalataim alapján viszont kijelenthető, hogy a foglalkozásokon az apákról sokkal ritkábban esett szó, mint az anyákról. A résztvevők gyakran szinte levágták magukról ezt az örökséget.

Kovács szerint a különleges összeczártság és egymásrautaltság sajátos empátiás hatást eredményez. Egyrészt valid, hiszen bizonyos szituációkban érezhető volt ez a fajta kötődés már az első alkalmakon is. Ugyanakkor, ha felmerült egy eltérő vélemény, a csoport hajlamos volt kivetni magából azt az egyént, aki más nézetet képviselt. Szerencsére ezen a hozzáálláson lehetett javítani.

A résztvevők többsége átélte valamilyen traumát gyerekkorában (akár bántalmazást, akár a családból való kiemelés, szülő halálát stb.). Ezek az életesemények növelik a kockázatát a depresszióknak, a különböző személyiségzavaroknak és az agresszív viselkedésnek. Nincs egyértelmű

válasz arra, hogy a trauma hatására kiből empatikus vagy bántalmazó személy. A rezilienciát a szakirodalom úgy definiálja, mint az egyén képességét arra, hogy sikeresen túljusson egy súlyos krízisen és megbirkózzon az ezzel járó stresszel (Rayman, Varga, 2015).

7. A csoportok bemutatása³⁰

Ebben a fejezetben kiemelek két csoportot bemutatás céljából. Az első csoportban hét fő vett részt. Az általuk elkövetett bűncselekmények között megjelent a lopás, rablás, garázdaság, zsarolás és testi sértés. Az iskolai végzettségüket tekintve elmondható, hogy a legmagasabb iskolai végzettség a 9. osztály volt. A családi háttérük szempontjából szinte mindegyikük csonka családban nőtt fel (hétből hat fogvatartottnak elváltak a szülei), valamint egyiküknek már saját gyermeke is volt. A tanulással és olvasással, valamint az általános kognitív készségekkel kapcsolatos hátrányaik tehát ebből a szocializációs háttérből eredeztethetőek és érthetőek meg.

Az ebben a csoportban részt vevő elítéltek erős egyéniségű, domináns személyiségű emberek voltak, ebből fakadóan gyakoriak voltak a hatalmi harcok, amelyek egymás szóbeli sértegetésében és fenyegetésében nyilvánultak meg.

A második csoportban hat fő vett részt, az egyik fogvatartott párhuzamosan járt mindkét csoportba. Ezt a csoportot a pszichológussal egyetértésben azért hoztuk létre, mert az első csoportban felmerült egy olyan probléma, amit csak úgy tudtunk megoldani, hogy az egyik elítéltet kiemeltük a társaságból. Mivel nem szerettem volna, hogy bárkit is hátrány érjen, a második csoportba olyan embereket válogattunk, akik alapvetően visszahúzódó, nehezen megnyíló személyiségek, így adva lehetőséget nekik arra, hogy ők is kifejezhessék gondolataikat.

Ebben a csoportban a jellemző bűncselekmények a nemi erőszak, rablás, zsarolás és csalás volt. Iskolázottság szempontjából hasonló volt az összetétel, mint az első csoportban. A tanuláshoz, olvasáshoz és a szellemi munkához való hozzáállásuk tehát elvileg hasonló alapokon nyugodott, mint az első csoport esetében.

A csoport fele valóban visszahúzódó volt, keveset és nehezen beszéltek a gondolataikról. Két fogvatartottnál azt figyeltem meg, hogy a

³⁰ Ezekről a tapasztalatokról az elmúlt években szakdolgozatokban, több cikkben, tanulmányban publikáltam, melyekben összefoglaltam tapasztalataimat (Csorba-Simon Eszter, 2013; 2014; 2015; 2017; 2019; 2021)

hetek teltével egyre magabiztosabbak lettek, és társaikkal szemben egyre bátrabbak. Ennek háttérében az állt, hogy ők ketten rendelkeztek a legnagyobb háttértudással, amivel hajlamosak voltak visszaélni a többiek hátrányára.

Szeretnék pár szót szólni a kiemelt fogvatartottról is. A kiemelés oka az volt, hogy az első csoportban többször nézeteltérés alakult ki közte és a társai között, ami addig fajult, hogy ő maga kérte, ne kelljen többé részt vennie a foglalkozásokon. Sajnos ez a probléma a második csoportban is felmerült. Egy alkalommal, amikor a fiatalember szállításban volt, a társai elmesélték, hogy az említett fogvatartott hajlamos a "vamzerkodásra"³¹ és a nagyotmondásra. Ennél fogva az általunk jóhiszeműen kiemelt elítélt minden társaságban ugyanabba a hibába esett, és saját magának köszönhetően vált újra és újra céltáblává.

Az alábbiakban csoportonkénti bontásban azt mutatom be, hogy mely művek, szövegek feldolgozását terveztem az egymást követő foglalkozásokra.

³¹ A börtönszlengben a besúgás megfelelője.

Felhasznált művek:

1. csoport	Lázár Ervin: A kék meg a sárga
Örkény István: Ki mit tud	Juhász Magda: De jó lenne
Petőfi Sándor: Az álom	Karinthy Frigyes: Találkozás egy fiatalemberrel
Tömörkény István: Vita a kutya miatt	Szabolcsi Erzsébet: Pozitív
Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret	József Attila: Én nem tudtam
Dalszövegek	Choli Daróczi József: Dal
	Jónás Tamás: Hallgatás helyett
	József Attila: A bűn
	Dalszövegek

A felsorolásból jól látható, hogy az első csoportnál a negyedik alkalom után dalszövegeket használtam fel a beszélgetések alapjául. Megjegyzendő, hogy ez a megoldás nem ismeretlen a magyar nyelv és irodalom tantárgy hazai pedagógiai gyakorlatában sem. Nem egy olyan magyartanárról tudunk, aki a mai fiatalokat azzal próbálja (sikerrel) rávenni az olvasásra és a szövegekről való gondolkodásra, beszélgetésre, hogy a kötelező olvasmányok mellett, versek gyanánt ismert, népszerű együttesek (pl. 30Y, Ágnes Vanilla, Ganxta Zollee, Hobo, Kispál és a Borz stb.) dalszövegeit is feldolgoztatja). Az elmúlt években a slam poetry műfaja is egyre népszerűbbé vált. A slam poetry egy élő, előadói költészeti forma, amelyben a költők saját írásaikat adják elő, gyakran dramatikus és érzelmes stílusban. Sajnos a saját munkámba nem sikerült beépíteni a módszert, a fiatalok nem lelkesedtek azért, hogy előadják az alkotásaikat. Ennek hátterében az állhat, hogy ugyan az együtt töltött hónapok alatt egyre bátrabbá és nyitottabbá váltak az érzéseik megosztásával kapcsolatban, azok előadása mégis túl intim lehetett számukra, mert leginkább engem kértek meg, hogy olvassam fel az alkotásaikat. Egy másik érv, amely a dalszövegekkel való munka helyénvalósága mellett szól, a fejlesztő irodalomterápia azon alapelve, miszerint a terápián résztvevőket mindig olyan tartalmakkal lehet sikeresen

megközelíteni és részvételre bírni, amelyek az ő aktuális adottságaikhoz, szellemi szintjükhöz, műveltségükhöz mértén már befogadhatóak, feldolgozhatóak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy hosszú távon le kell mondjunk az ízlésformálásról és az igényes olvasmányok olvasójává való nevelésről (Doll, 2011:21-22). A dalszövegek irodalomterápiás felhasználása egyre népszerűbbé vált azóta, hogy 2012-ben jómagam is efelé a forma felé fordultam. Király Hajnal és Berta Beáta irodalomterapeuták is kifejezetten dalszövegre épülő csoportokat tartottak, valamint én is szerveztem egy csak Hiperkarma szövegekre épülő online csoportot. A dalszövegekkel való munka szépen simul bele a 'poetry therapy' komplex jelentésébe és felhasználhatóságába (Béres, 2021). Nicholas Mazza Poetry Therapy című könyvében is több ponton ír a dalszövegek hasznosságáról, 3. fejezetében kiemeli például a rap-terápia integrálásának hasznosságát a gyakorlatba, „mivel megkönnyíti a kapcsolatot a kliens személyes dalszövegértelmezései és érzelmi állapota között, és segíti a problémamegoldást (Elligan, 2004 idézi Gonzalez & Hayes, 2009:16)” (Mazza, 2022:18-25).³²

A szövegek kiválasztásakor fontos irányadó elv volt az is, ami a művészetterápiás gyakorlat egyik alapja: elsősorban nem esztétikai, hanem terápiás értékeket közvetítünk. Ilyen értelemben a foglalkozásoknak legalább olyan jó alapot szolgáltathat egy rapszöveg, mint egy klasszikus szépirodalmi mű.

Részemről az a felismerés volt a dalszövegek előnyben részesítésének az oka, hogy hamar kiderült, a résztvevők nem értik a szépirodalmi művek mélyebb összefüggéseit, és korábbi tanulási tapasztalataikból, kudarcaikból fakadóan egyfajta ellenállást is tanúsítottak az ilyen művekkel szemben. Ezért a zenés irodalomterápia munkamódszeréből merítve, de nem a szó szoros értelmében vett zenés terápiával (Mező, 2003) kombináltam az elkezdett foglalkozást, és a felhasznált műveket is a résztvevőkhöz közelebb álló nyelvezetű és tematikájú dalszövegekre cseréltem. A zenei repertoárt (többnyire rap és

³² fordította Dr. habil. Béres Judit, Nicholas Mazza: Irodalomterápia: Elmélet és gyakorlat (megjelenés alatt)

cigányzene) a csoport határozta meg, ami nagyon jó alapot biztosított a beszélgetésekhez. Sikerült megteremteni egy olyan légkört, amiben a fiatal elítéltek meg tudtak és meg mertek nyílni, vállalva gondolataikat és korábbi élményeiket az olyan témákkal kapcsolatban, mint rasszizmus, előítélet, párkapcsolat, drogproblémák. Ez a módszer a későbbiekben a nevelő- és lakásotthonban élő kamaszokkal is jól működött (Csorba-Simon, 2019).

A második csoport, noha hasonló műveltségbeli és készségbeli adottságokkal bírt, mégis lehetővé tette a szépirodalmi szövegek, versek és rövidebb novellák feldolgozását. Ami rendkívül pozitív előrelépést jelentett, hogy a fogvatartottak elfogadták azt a felajánlást, hogy ők olvassák fel a műveket, így a foglalkozás még bensőségesebbé és személyesebbé vált. További nehezítő tényezőként merültek fel a különböző személyes ellentétek az fogvatartottak között, valamint a hatalmi küzdelmek. Így elsődleges célként azt tűztem ki, hogy a csoport tagjai megtanulják végighallgatni és elfogadni a másik véleményét, és merjék megosztani egymással a gondolataikat.

A továbbiakban szeretném részletesen bemutatni egy-egy foglalkozás tervét és megvalósult menetét, a csoport legtipikusabb reakcióit és az elhangzott gondolataikat, valamint az általam megállapított konklúziókat.

1. csoport

A foglalkozás kiindulópontjául választott szöveg Örkény István *Ki mit tud* című egypercese. Az első foglalkozásra könnyedebb témájú, humoros művet terveztem, hiszen ez számomra is új helyzet volt, és igyekeztem felmérni és megismerni a csoportot, illetve a humorral oldani szándékoztam a résztvevők kommunikációs gátlásait is. A beszélgetést az alábbi indító, irányadó kérdésekkel terveztem terelni, ösztönözni.

- Mi a véleményük a műben szereplő férjről?
- Van olyan tulajdonságuk, képességük, amiről a társaik nem tudnak?
- Önök szerint mennyi idő alatt lehet megismerni valakit?
- Mit tartanak fontosabbnak? A belső értékeket vagy a külsőségeket?
- Mi alapján döntenek el, hogy kivel barátkoznak?
- Az elhallgatás hazugságnak számít-e?

- Kinek a hibája, hogy nem derült fény erre a tudásra?
- Mennyire tartják megfelelőnek a kommunikációt a házaspár között?
- Miért nem beszélt a nő a tehetségéről?
- Mi a különbség az elhallgatás, a hazugság és a füllentés között?
- Hazudtak-e már, és ha igen, miért.

Az irodalomterápiás foglalkozások tervezésekor alapvető fontosságú, hogy a foglalkozásvezető megtervezze, milyen kérdéskörök mentén szeretne haladni, s noha a valóságban többnyire nem kerül sor minden eltervezett kérdés megbeszélésére, sokat segít a beszélgetés továbbblendítésében egy ilyen előre feljegyzett kérdéssor. Az alapcél természetesen nem az, hogy csak ezekről essen szó, hanem az, hogy a csoporttagok saját érdeklődésük, jellemző élethelyzetük és az életüket aktuálisan meghatározó problémák felől olvashassák a bevitt művet, és a mű üzenetéből azt fogadják be, ami az adott pillanatban leginkább nekik szól és hasznosítható. Meglehet tehát, és gyakori tapasztalat, hogy a foglalkozásból egészen másfajta beszélgetés kerekedik ki, mint amit a terapeuta végigvezetni szándékozott.

Noha volt előzetes beszélgetés a foglalkozásról és arról, hogy mit fogunk csinálni, sokaknak új volt a szituáció, és a kezdeti viselkedés is annak megfelelő volt: elutasító, passzív, érdektelen. Kis idő elteltével oldottabbá vált a hangulat, és a műhöz kapcsolódó – általam megírt – valamennyi irányadó kérdésre sor került. Abban mindannyian egyetértettek, hogy a belső értékek fontosabbak, hiszen bárki meg tudja játszani magát, olyannak feltüntetve magát, ami nem felel meg a valóságnak. Ezért tartják fontosnak, hogy nem az alapján ítélnék, amit először látnak valakiből, hanem igyekeznek meg- illetve kiismerni az illetőt. Az a kérdés, hogy ez mennyi időt vesz igénybe, már nem volt olyan egyértelmű. Egyesek szerint rögtön lehet látni valakin, hogy milyen ember is valójában (ez ellentmondásban állt azzal, amit korábban állítottak), mások szerint évek elteltével is okozhatnak egymásnak meglepetéseket az emberek – utalva ezzel a történetben szereplő házaspárra.

Az elhallgatás, a füllentés és a hazugság közötti különbségeket is nagyon finoman tudták árnyalni. Úgy gondolták, hogy míg az előbbi kettővel sokszor a másikat akarjuk megkímélni egy számára fájdalmas információtól, vagyis jót szeretnénk tenni neki, addig a hazugsággal saját

érdekeinket védjük, figyelmen kívül hagyva azt, hogy ezzel kit sértünk meg. Így a hazugságot elítélték, bár azt nem tagadták, hogy hazudták már számukra fontos személynek. A füllentést és az elhallgatást ezzel szemben elfogadhatónak tartották, olyan cselekvésnek, melyet akarva-akaratlanul, de mindenki elkövet.

A műben szereplő házaspár között kommunikáció kérdése elvezetett olyan témákhoz, mint a bizalom kérdése, a férfi-nő kapcsolat (különös tekintettel arra, kinek milyen "kötelezettsége" van, védekezés, cigány-magyar ellentétek). Ez azért is volt rendkívül érdekes, mert a csoport kétharmada roma származású, így én is nagyobb rálátást kaptam a cigány hagyományokra és szokásokra, illetve arra, milyen mértékben befolyásolja a gondolkodás módjukat az, hogy milyen környezetben nevelkedtek. Érdekes volt látni, hogy az eltérő kultúra milyen mértékben befolyásolja a véleményüket a nők jogairól, illetve a párkapcsolatról. Bár az is egyértelművé vált számomra, hogy e mögött a vélemény mögött nem tudásról, inkább egyfajta látott és hozott szokás továbbviteléről van szó. Azokra a kérdésekre, hogy adott szituációkban miért viselkednek úgy, ahogy, vagy miért gondolják, hogy a férfiaknak joga van szórakozni, míg a nőknél ez megvetendő, nem tudtak egyértelmű választ adni, nem tudták megindokolni. Ezt látták, így a helyes. Ahogy Pápainé Faragó Katalin is megfogalmazta, viselkedésünkért elsősorban az ember személyes környezete a felelős (Pápainé, 1984: 54). Az emberek gyakran tudattalanul viszik tovább a jó és rossz példákat, de nem ismerik a hagyományaik gyökerét és okait. Manapság egyre több szakirodalom foglalkozik a transzgenerációs hatásokkal, mint például Örökölt sors (Orvos-Tóth, 2019), Sorsunk rejtett mintázata (Tóth, 2017), A transzgenerációs trauma és terápiája (Bakó – Zana, 2020), Transzgenerációs történetek (Balogh et.al., 2021). Ezek a szülőktől kapott, örökölt, látott minták (viselkedési, gondolkodási). Ezek a minták generációról generációra öröklődnek, sokszor traumaként tovább gyűrűzve. Ahhoz, hogy megértsük önmagunkat, olykor a családi tudattalan mélyére kell ásunk. A nemzedékeken átívelő feldolgozatlan traumák észrevétlenül szövik át az életünk minden aspektusát. Felmenőink olyan lenyomatokat, mintákat hagytak ránk, melyek generációkon átívelő örökség formájában szállnak nemzedékről

nemzedékre. Előfordulhat, hogy a megmagyarázhatatlan fájdalom, amit éveken keresztül magunkkal cipelünk, voltaképpen nem a sajátunk, de rajtunk csapódik le, a saját terhünként jelenik meg. Személyes tapasztalatom, hogy a transzgenerációs történeteknek az irodalomterápiás csoportokon is nagy szerepük van, melyekre munkám során egyre jobban figyelek én is. Fodor Ákos Arc-Poétika című haikuja egy jó kiindulási alapot biztosított, hogy az örökségeinkről beszéljünk, szép ívet adva a külső és belső tulajdonságok, valamint a szülői minták feltérképezésének. A reakcióképzés vagy ellenazonosulás még nem jelenti a szabadságot, a felszabadulás csak tudatosítás által érhető el. Az önismereti munka és annak fejlesztése segíthet felismerni azokat a trigger pontokat, amik kapcsolatban vannak a transzgenerációs mintákkal. Ha felismerjük és szembe tudunk nézni az örökségünkkel, dönthetünk róla, továbbra is magunkkal szeretnénk-e cipelni vagy letesszük a terhet. Az irodalomterápia és a kreatív írás módszere jó alapot biztosít ahhoz, hogy a meglévő hiedelemrendszereket átkeretezzük és erősítsük az egyén biztonságérzetét. Egy csoportfolyamatban nagy szerepet kaphat a "nem vagyok egyedül" érzete és a csoport megtartó ereje, ezzel párhuzamosan pedig új megküzdési mechanizmusokat alakíthatunk ki.

Noha a résztvevők viszonylag aktívvá váltak, nehezen vonatkoztattak el a történet egyes – kitalált – részeitől, például van-e 15 méteres kígyó vagy sem. E mellett viszont elmondták saját tapasztalataikat, élményeiket a felmerült kérdésekkel kapcsolatban, bár azt kevésbé vették figyelembe, hogy ezzel olykor egymás szavába vágnak, megsértik, vagy nem hallgatják végig a másikat. Az itt tapasztaltakat figyelembe véve azt a célt tűztem ki magamnak, illetve a csoportnak, hogy a foglalkozás végére türelmesebbek legyenek egymással, odafigyeljenek egymásra és végig hallgassak azt, aki beszél.

A második alkalomra Petőfi Sándor Az álom című versét vittem be. Úgy gondoltam, hogy az álom témakör nagyon szabadságra biztathatja a résztvevőket, hiszen alapvetően az egy, a valóságtól elrugaszkodott állapot. Az orientáló kérdéseim az alábbiak voltak:

– Szoktak álmodni? Miről?

- Mit tesznek/tennének meg álmukban, amit ébren nem mernek? (Akár negatív, akár pozitív az adott cselekedet, tovább lehet vinni a témát abba az irányba, hogy miért nem teszik meg, mi tartja/tartotta vissza őket.)
- Mi a helyzet a rémálmokkal? Ki emlékszik a rémálmaira, mi volt az?
- Mi a különbség álom és álom között? (Itt beszélhetünk arról, hogy egy-egy álom jövőbeli vágyakat, célokat is jelenthet, pl.: az az álma, hogy lássa az Eiffel-tornyot.) Mit tehetünk azért, hogy elérjük az álmainkat? Milyen tulajdonságok kellene hozzá?

A második foglalkozás esetében ellentét alakult ki a fogházas és a börtönös fogvatartottak között, így mielőtt foglalkozni tudtunk volna az aznapi verssel, előbb ezen a konfliktuson kellett túllendülni. A beszélgetés során kiderült, hogy a fiúknak nincs konkrét jövőképük (vagyis akkor még nem igazán akartak beszélni róla), leginkább olyan általánosságokat fogalmaztak meg, hogy szeretnének egy biztos munkát, családot, házat. Hogy egy kicsit felkeltsem az érdeklődésüket, megkérdeztem tőlük, számukra milyen az álomnő: ismét megbizonyosodhattam róla, hogy mennyire eltérő elképzelésük van a férfi-női kapcsolatról. Az egyik fogvatartott leírása alapján az álomnő okos, szép és visszafogott életet él. Erre társa úgy reflektált, hogy ez tényleg álom, mert nincs olyan nő, aki ennek a három kitételnek megfeleljen. Ebből a kijelentésből további viták alakultak ki, majd a félreértések megbeszélése után a következőre jutottak (szinte valamennyi foglalkozáson felmerült ez a téma): a nőnek otthon van a helye, el kell végeznie a házimunkát és a gyereknevelést, és nem járhat el csak úgy, az esetleges megcsalás pedig megbocsáthatatlan. Ellenben, ha férfiről – vagyis róluk – van szó, akkor a megcsalás bőven belefér, és teljes szabadságban részesülnek. Többször tettem fel nekik provokatív kérdéseket, például, hogy ez a szemlélet valóban minden nőre vonatkozik-e, hogy minden nő rosszleletű-e, beleértve az édesanyjukat is. Ez vitát keltett, volt, aki szerint igen, minden nőre vonatkozik, valaki felháborodott, hogy az ő édesanyja természetesen kivétel – ebből szóváltás is lett. Úgy vettem észre, a kilenc hét alatt árnyaltabb lett a véleményük a kérdésben, mert a későbbiek folyamán hozzátették, hogy persze akadnak kivételek, például a jelenlévők. Azt is megfogalmazták az évek során más csoportokban is, hogy értékelik a munkámat és fontos nekik a

jelenlétem, de azt nem tudják elképzelni, hogy a saját barátnőjüknek, rokonuknak engedjék, hogy ilyen munkát végezzen.

Aznap hamarabb fejeztük be a foglalkozást, mert a csoport sokkal türelmetlenebb és dekoncentráltabb volt, mint korábban. Távozáskor az egyikük elmondta a véleményét, mi szerint ez „a beszélgetősi elég dedós” és sokkal jobb lenne, ha lenne valamilyen feladat. Ezt figyelembe véve a következő alkalomra egy szituációs játékot is vittem a novella mellé, így a foglalkozást fél óra játékra és fél óra beszélgetésre osztottuk fel. Második alkalomra a kilenc fő hétre csökkent: az egyik fiú munkát kapott, míg a másik úgy döntött, hogy nem szeretne többet jönni, mert nem érzi jól magát a csoportban (ezt a problémát a későbbiek folyamán részletezni fogom).

A következő alkalomra egy kevésbé ismert szerzőt és művét választottam, Tömörkény Istvántól a Vita a kutya miatt című novellát. Úgy gondoltam, az alkotás révén szóba kerülhetnek olyan tulajdonságaik, melyeknek talán nincsenek is tudatában, vagy korábbi életükben elrejtendőnek gondolták. Ilyen attitűdök lehetnek az empátikus készség, együttérzés, a másról való gondoskodás, a bizalom.

A beszélgetést ösztönző kérdéseim a következők voltak:

- Szeretik az állatokat?
- Mi a véleményük a bácsiról? Mi a véleményük a sérült katonáról?
- Mit gondolnak, miért bántanak az emberek olyanokat, akik nem tudnak védekezni?
- Gyenge az, aki nem tud védekezni?
- Miért változott meg a bácsi véleménye?
- Hogyan reagálnak, ha valaki jó szándékkal közeledik maguk felé?

A játék szóra egyhangú visszakozás volt a válasz. Miután elmagyaráztam a játék menetét, többen kedvet kaptak, bár így is volt olyan, aki kijelentette, hogy ő nem játszik – a végén azok között volt, akik ismétlést követeltek. A szituációs gyakorlat (Alibi) a következő volt: a csoport egy bűnesetben nyomoz, két embert hallgatnak ki, akik pár percet kapnak arra, hogy az adott időpontra tökéletes alibit találjanak ki. A többiek (az esküdtek) egy-

más után kikérdezik őket, igyekezve hibát találni, vagy ellentmondásba keverni őket. Ahogy láttam, nagyon élvezték a játékot, egy teljes bírósági tárgyalást eljátszottak, számomra meglepően teljes élethűséggel, és elég szigorú ítélkezéssel.

A kis játék után sokkal felszabadultabbak voltak, így a beszélgetés is gördülékenyebben zajlott. A történettel (Vita a kutya miatt) kapcsolatban szóba került az állatszeretet, a bizalom, hogy mi alapján ítélik meg az embereket. Többen mondták, hogy csak a szűk családi körükben bíznak meg, illetve, hogy senkiben, csak saját magukban. A megítéléssel kapcsolatban egyetértettek abban, hogy első benyomás alapján nem lehet eldönteni valakiről, milyen ember, hiszen megjátszhatja magát, így jobb, ha elővigyázatos az ember, ezzel megerősítve az első foglalkozáson elhangzottakat. Arra a kérdésre, hogy miért bántanak az emberek olyanokat, akik náluk gyengébbek, elsőre nem válaszoltak, csak mélyen hallgattak.

Ennek háttérében az állhatott, hogy lehetett már tapasztalatuk a témában, amire nem feltétlenül voltak büszkék. Idővel olyan gondolatokat fogalmaztak meg, hogy néhány esetben azért fordulhat elő, mert be kell illeszkedni egy társaságba, és valahogy bizonyítani kell a rátermettséget. A másik lehetőség az lehet, hogy valaki ettől érzi magát erősebbnek, bár hozzátették, hogy ez elég szánandó viselkedés, mert a gyengébb személy lehet nő is, és a nők fizikai bántalmazását egyöntetűen elítélték. Azzal kapcsolatban, hogy miért változhatott meg a bácsi viselkedése, újfent elbizonytalanodtak. Majd arra jutottak, hogy a társaság nyomása hatott rá: a többség elítélte, hogy durván bánt a kutyával, ezért hogy ne elkerülje a további nézeteltéréseket, inkább kedveskedett az állattal, ezzel eleget téve a többség akaratának.

Összességében ez a foglalkozás sikerült a legjobban a művekről való beszélgetés szempontjából, nyitottak és közlékenyek voltak.

A következő alkalomra Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret című rövid novelláját terveztem. Úgy gondoltam, a szeretet mint téma bármilyen emberi kapcsolatra levetíthető, így megfelelő beszélgetési alapot nyújthat.

Írányadó kérdéseim a következők voltak:

- Beszéljük át a hasonlatokat: milyen az országútra tévedt nyúl/milyen az oroszán stb.

- Ki melyik példával tud azonosulni? Elégedettek azzal?
- Melyik példával értenek egyet, és szerintük melyik nem vezet semmi jóra?
- A saját ismeretségi körükből tudnak olyan példát mondani, amivel nem értenek egyet?
- Mi a szeretet? Hogyan lehet kimutatni?
- Milyen szerepet kap az életükben a szeretet? Hogyan mutatják ki, ha valakit szeretnek?

Ez alkalommal is volt szituációs játék, amit ugyanolyan intenzitással vittek végig, mint korábban, de nagyon szét volt csúszva a csoport, nyugtalanok voltak, nehezen kezelhetőek, a téma sem igazán érdekelte őket. Az irodalmi szöveggel kapcsolatos ellenérzésük továbbra sem csökkent igazán, látva a passzivitást, megkértem őket, hogy emeljenek ki egy-egy hasonlatot, ami megfogta őket. Rá kellett jönnöm, hogy a szeretet kimutatása és az arról való beszélgetés a jelen környezetben számukra egyfajta tabu téma. Ennek oka az lehet, hogy ha kimutatják az érzelmeiket, azzal gyengének tűnhetnek, amit a börtönben nem engedhetnek meg maguknak. S bár indirekt módon válaszolgattak a kérdésekre, egyértelmű válaszokat nem adta. Mivel a passzivitás egyre nőtt, megkértem őket, hogy mindenki mondjon egy dalt, amit szeret. Azt gondoltam, hogy ha a hozzájuk közelebb álló zene és szöveg kerül megbeszélésre, talán sokkal nyitottabbak lesznek olyan témákkal kapcsolatban, amit a szépirodalmi szövegek interpretálásában elutasítanak. A zenés program meglehetősen felcsigázta őket, és az ezzel kapcsolatos előzetes reményeim részben megvalósultak, részben további problémákat szültek.

Az öt hét folyamán a kért számok a következők voltak:

Andris: Nem tudok én megjavulni	Tibbah feat. Tkyd: Város
Bittó Duó: Úgy fáj	Váradi Roma Café: Umbala
Killakikitt: Éjfél	Umba
Siska & Steve: Vérebek	Will.I.Am: feat. Eva Simmons:
Tibbah feat. Siska: Tiltott rap	This is love

Andris: Régen jártam ezen a tájon
Kamikaze: A bárányok nem
hallgatnak

Killakikitt: Legenda

Ogli G.: Börtön

Pere Slobodia

Pesti csibészek: Álmodtam az
éjjel

Rhyme Project: Földalatti beatek

Szegedi Ferenc: Fekete hajú
galambom

Tibbáh: Rekviem

TM Riddler: Gyűlölet

Animal Cannibals: Északon Délen

Caramel: Hat év után

Killakikitt: Üzenet

Nótár Mary: Jaj de cuki

Patty: Rossz irány

Tibbáh: Álom magyar gyerek

Andris: Nem sírok már én utánad

Coronita Mix: Tedd a napfényt be
a számba

Dögös Robi: Coronita after

Kis Grófó: Rázd meg a testedet

Hősök: Örült oldal álma

Nótár Mary: Húzza-húzza

Nótár Mary: Szép harangok

Tibbáh: Pulzus

Belga: Gyaloglás vége

Deego: Izgalmas dolgok

Kis Grófó: Tyi bori

Majka: Belehalok (paródia)

Paul Kalkbrenner: Sky and sand

Pere: Mercédeszem vezetem

Sub Bass Monster: Az alvilágnak
nincs romantikája

Ami első látásra egyértelműen kitűnik, hogy a kért dalok között elsősorban rap és cigányzene található, illetve néhány elektronikus és pop zene. Ami rögtön feltűnt az elítéltek viselkedésében, hogy meglepődtek azon, hogy ígéretemhez híven valóban elhoztam azokat a dalokat, amelyeket kértek, és a dalszövegeket is megkapták kinyomtatva. Kérdésemre, hogy miért lepődtek meg annyira, azt mondták, hogy korábban is ígértek nekik hasonlót, de nem lett belőle semmi. Így jó hangulatban kezdődött a foglalkozás, hiszen mindenki örült, mikor a saját zenéje következett, illetve megtalálta a dalszöveget a kiosztott papírokon. A probléma a zenei ízlésbeli különbségek áthidalásánál kezdődött. A csoport nagy része cigány származású. Közülük van, aki csak a cigányzenét szereti és hallgatja, és van, aki a rap számokat részesíti előnyben, más pedig mindkettőt meghallgatja, de csak mértékkel és csak egy-két általa kedvelt előadótól. Ahogy korábban írtam, a fő probléma az egymással szembeni tolerancia hiánya volt, és ez a zenehallgatásnál is kiütközött. A "rap-tábor" a cigányzenéknél háborgott, a romazene pártiak a rapszámoknál hóbörögtek. Idővel sikerült megértetni velük, illetve ráébreszteni őket, hogy itt mindenki egy egyéniség, nem kell mindenkinek ugyanazt szeretnie, de megtiszteljük a másikat azzal, hogy meghallgatjuk azt a dalt, amit választott. Ennek a konfliktusnak a csúcspontja az volt, amikor az egyik fogvatartottat ki kellett küldenem a foglalkozásról, mert bomlasztotta a csoport hangulatát, semmivel sem volt elégedett és a többiek is egyre ingerültebbek lettek miatta. A nyolc év alatt ritkán fordult elő az a megoldás, hogy valakit ki kellett küldenem a foglalkozásról a csoportkohézió érdekében. Többször előfordult, hogy a csoport után vagy a következő alkalom előtt személyesen, négyszemköz beszéltem meg a problémát az adott személlyel. Minden ilyen alkalom után az érintett bocsánatot kért és jelezte, hogy szeretne visszatérni a csoportba és folytatni a munkát, így azt gondolom, hogy ezeknek a szigorúbb fellépéseknek is megvolt a haszna és jelentősége a csoportdinamika kialakításában és fenntartásában.

Ezeket a nézeteltéréseket leszámítva, a zenés beszélgetésre sokkal jobban reagált a csoport. Főleg a rap szövegekből tudtam építőjelleget beszélgetést indítani, hiszen ezek sokszor társadalomkritikát fogalmaznak

meg, az alvilági életformáról szólnak, a résztvevők jelenlegi helyzetéről, vagy olyan dolgokról, amik közel állnak hozzájuk, mint például a graffiti. Az egyik legmegrendítőbb élményem ezekkel a foglalkozásokkal kapcsolatban az volt, amikor az egyik legproblémásabb fogvatartott hirtelen elhallgatott és magába zárkózott Paul Kalkbrenner Sky and sand című dalánál. Igyekeztem kideríteni, mi állhat ennek a hirtelen hangulatváltozásnak a háttérében. Először háraitotta a hozzá intézett kérdéseimet, végül elmondta, hogy eszébe jutott néhány emlék, amelyekről tudja, hogy soha többé nem lesz lehetősége átélni őket. Ez az érzés egyszerre volt számára elszomorító és nosztalgikus. A cigányzenék abból a szempontból voltak érdekesek, hogy sokszor roma nyelven is énekeltek, így alkalmam nyílt arra, hogy megkérjem őket, mondják el miről szól. De valamiért nehezen ment eleinte ez is. Talán zavarba jöttek, vagy nem bíztak annyira a tudásukban, hogy azt nyilvánossá tegyék, de csak többszöri kérésre voltak hajlandóak elmondani, mit jelentenek a cigány nyelven megírt sorok.

2. csoport

A második csoportnál ugyanazt az elvet követtem: az első foglalkozásra igyekeztem egy könnyedebb művet vinni. Így esett a választásom Lázár Ervin A kék meg a sárga című történetére. E választás abban is segített, hogy fel tudjam mérni a csoport képességeit.

A beszélgetést irányító kérdéseim az alábbiak voltak:

- Hogyan beszél egymással a két szín?
- Mit gondolnak, miért nem kedvelik egymást?
- Fontos az udvariasság? Miért? Kivel udvariasak?
- Mi a véleményük a tiszteletről? Önök kinek adják meg a tiszteletet?
- Két ellentétes ember működhet jól együtt? Egyetértenek azzal, hogy az ellentétek kiegészítik egymást.

Az első dolog, ami feltűnt, hogy az a fogvatartott, aki párhuzamosan járt mindkét csoportba, sokkal élénkebben, felszabadultabban viselkedett ebben a közösségben, mint az előzőben. Ennek oka azt hiszem az, hogy nincsen

olyan domináns egyéniség a második csoportban, akitől bármilyen értelemben is tartana. A beszélgetés során nagyon jól ráéreztek a tolerancia problémakörére, és gyorsan rátértünk a cigány-magyar ellentétekre, illetve, hogy a saját etnikai hovatartozásuk miatt milyen atrocitások érték őket – ez láthatóan bántóan hatott rájuk. Az ellentétekkel kapcsolatban egyikük elmesélte, hogy az egyik ismerőse skinhead, akivel komoly nézeteltérések után lett jó a kapcsolata, annak ellenére, hogy két merően eltérő (szub)kultúrát képviselnek. Elmondásuk alapján nem kell mindenben hasonlítani, legyen szó párkapcsolatról vagy barátságról, de kell lennie közös értékeknek és érdeklődési köröknek ahhoz, hogy két ember megértse egymást.

A tisztelet és az udvariasság kérdése elgondolkodtatta őket, többen is azon a véleményen voltak, hogy azzal illemtudóak, aki irányukba is megfelelően viselkedik, illetve úgy fogják fel, mint egy mankót, ami segít az életben és az előrébb jutásban. A mű kapcsán szóba került még a házasság, a gyerekek és a család témaköre. Határozottan kijelentették, hogy biztos háttérrel szeretnének, mielőtt családalapításra szánnák magukat. Ami még egyértelművé vált számomra az első alkalommal, többen is rendkívül motiválatlanok, leginkább csak sodródni, nincsenek terveik a jövőjével kapcsolatban.

A következő hétre egy kortárs alkotást vittem, Juhász Magda De jó lenne című versét. A mű segítségével a jó és a rossz kérdéskörét szerettem volna körbejárni, és kíváncsi voltam arra, hogy a résztvevők hogyan ítélik meg saját magukat ebből a szempontból.

Irányadó kérdéseim a következők voltak:

- Miről szól a vers?
- Mit jelent jónak lenni?
- Mit jelent az a mondat, hogy: „mert a jót itt nem szeretik?”
- Kik a farkasok és kik a bárányok?
- Mi a jobb: jónak vagy rossznak lenni? Miért?

Ezt a verset kivételesen nem én olvastam fel, hanem megzenésítve vittem el. Számomra meglepő módon élvezték a művet, noha korántsem az ő stílusukban szólt a dal. A kérdésre, hogy miről szól, nem várt választ kap-

tam. A résztvevők első benyomása az volt, hogy ez egy vallásos szöveg és Istenhez szól. Érdeklődésemre, hogy vallásos-e közülük valaki, nemleges választ kaptam. A második kérdésre nem tudtak egyértelmű választ adni. Úgy gondolják, hogy a jó és a rossz fogalma relatív, és nem a tettek határozzák meg, hogy ki milyen ember – kerülhet valaki bajba, követhet el hibákat, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy az illető rossz ember. Arra is rámutattak, hogy a jó vagy rossz cselekedet, illetve viselkedés nem jelenti mindenki számára ugyanazt. Ezt a fonalat tovább szöve szóba került a falusi és városi emberek viselkedése, mentalitása közötti különbség. Mindegyikük faluról származik, így határozottan a falusi életvitelt preferálják és az életüket is ott tudják elképzelni. Mivel a versben több állathoz is hasonlítják az embert, beszélgettünk arról, még milyen állatokkal szokták azonosítani az embert, illetve az emberi viselkedést. Megkérdeztem őket, hogy ha választhatnának, ők milyen állatok lennének: előkerült az oroszlán, a sas, a delfin, de azt már kevésbé tudták meghatározni, hogy miért választották pont ezeket az élőlényeket.

A következő foglalkozáson Karinthy Frigyes Találkozás egy fiatalemberrel című novelláját olvastam fel az elítélteknek. Ez egy hosszabb lélegzetvételű mű, de úgy gondoltam, a mondanivalója miatt hasznos lehet, és elgondolkodtatja a csoport tagjait. A felolvasás után többen is szóltak, hogy elsőre nem teljesen értik, hosszú volt, a csoport másik fele megértette, így kezdésnek értelmeztük a művet, és megkértem azokat, akik megértették a mondanivalót, hogy mondják el a többieknek a saját szavaikkal, számukra mit jelentett a történet. A felmerült kérdések a következők voltak:

Az orientáló kérdések az alábbiak voltak:

- Hogy látják magukat 10 év múlva?
- Mit mondanának 10 éves önmaguknak?
- Ki mi szeretne lenni? Milyen jövőképük van?

Ezen a foglalkozáson vált egyértelművé számomra, hogy az elítélt, aki miatt létrejött a csoport, és akit már említettem korábban, rendkívül megosztó személyiség. Hajlamos a nagyot mondásra, nehezen alkalmazkodik a börtönbeli léthez és nem akar azonosulni az elítélt

társaival, többnek szeretné mutatni magát és kitűnni közülük. Ezt a többiek is érzékelik, ebből adódik a legtöbb konfliktusa, és később ezért nem érzi magát jól a csoportokban. Tartottam tőle, hogy ebből a csoportból is ki akar lépni, de eddig kitart, úgy gondolom, valamiféle változás állt be az ebbéli gondolkodásmódjában.

Nem igazán tudták megfogalmazni, hogy hol fognak tartani 10 év múlva, mivel fognak foglalkozni, de többen mondták, hogy megpróbálnának beszélni kiskori énjükkel, bár nem fűztek hozzá sok reményt, hiszen mégis csak egy felnőtt próbálná kioktatni őket. Elmondták, hogy 10 évesen bár próbálták őket visszatartani a rossz dolgoktól, és attól, hogy bajba kerüljenek, nem igazán hallgattak ezekre az intésekre. Szóba került az is, milyenek voltak kisgyerekként, sok régi emlék és anekdota került elő, ami jó hangulatot teremtett. Többnyire vagy rendkívül rossz, vagy magának való gyermekként írták le magukat.

A jövőbeli tervekkel kapcsolatban érdekes volt, hogy hárman is megemlítették, hogy katonák, rendőrök szerettek volna lenni, de a körülményeket figyelembe véve ez már csak álom marad. Ezért olyan foglalkozások is előkerültek, mint szakács, asztalos, pincér. Megdöbbenett annak az elítéltnak a terve, aki a családi vállalkozást szeretné átvenni, és lányokat futtatna, valamint lovakat tartana. Itt ismét előkerült az a probléma, hogy milyen mértékben és mélyen gyökerezik az a szemléletmód, amit a közvetlen környezetüktől tanultak. Ezzel szemben olyan is van, aki azt tervezi, hogy szabadulása után csatlakozik az idegen légióhoz. Úgy vettem észre, rendkívüli módon vonzódik ehhez a foglalkozáshoz, férfiasnak és bátor dolognak tartja a háborúzást, harcolást. Ez az elítélt elég narcisztikus személyiség, elképzelhetőnek tartom azt is, hogy ezzel ki akart tűnni és lenyűgözni a hallgatóságát.

A negyedik alkalomra ismét egy kortárs verset vittem, Szabolcsi Erzsébettől a Pozitív című művet. Ezzel az alkotással az volt a célom, hogy megfogalmazzák a reménnyel és az újrakezdéssel kapcsolatos gondolataikat, félelmeiket, illetve, hogy a szabadulás utáni talpra állás nehézségeit, lehetőségeit megbeszéljük.

A beszélgetést elősegítő kérdések a következők voltak:

- Mit jelent számukra a pozitív?
- Miről szólhat a vers?
- Mikor, miért reménykedik az ember?
- Mit gondolnak az újrakezdésről?

A foglalkozás elején az egyik elítélt elmesélte, hogy szerelmi bánata van, és később kiderült, hogy ez rendkívüli mértékben befolyásolja a pillanatnyi gondolkodásmódját. Amikor megkérdeztem, hogy miről szólhat a vers, ő azt mondta, hogy a szerelem hiányáról szól, ez egy vágyakozó vers. Bár számomra meglepő volt ez a kijelentés, megkértem, hogy indokolja. Itt vitába került egyik társával, aki rámutatott arra – általam nem várt empátiával, hogy a saját életét vetíti ki a versre, és ez a vers a reményről szól, hogy mindig van egy újabb esély. Egy másik társuk közbevetette, hogy ez a börtönről is szólhat, a jelenlegi helyzetükről. Itt ismét véleményütközés történt az elítéltek között. Egyikük szerint a börtön ennél sokkal monotonabb, míg másikuk azon az állásponton volt, hogy itt is van reménykedés, hiszen másként nem igazán lehet túlélni az eltöltött hónapokat, éveket. A vitájukba nem szóltam közbe, végül is mindegyikük álláspontja igaz volt és helyt állt az érvelésük szempontjából. Azért is volt érdekes a párbeszédük, mert addig azt tapasztaltam, hogy nagyon jól kijönnek és többnyire egy véleményen voltak. Ezen kívül kellemes csalódás volt, hogy képesek voltak megfogalmazni a gondolataikat és azt szofisztikáltabban előadni, mint korábban tették. Kissé eltérve a témától ismét szóba került a vallás, majd az evolúció kérdésköre, és örömmel tapasztaltam, hogy rendkívül tájékozottak. Noha nem tudományos és szakszavakat használtak, és néha zavarukban hozzá tettek, hogy persze ez csak vicc (főleg mikor azt hitték, butaságot beszélnek), de tisztában vannak a folyamatokkal és a különböző elméletekkel.

Ezen a foglalkozáson is főszerepet kapott a nőideál témaköre, szóba kerültek az egyéjszakás kalandok és az ehhez fűződő személyes tapasztalatok. Elhangzott egy roppant találó horgász-halász hasonlat, miszerint a halász merít egy nagyot, de abba ki tudja mi kerül, míg a horgász a tökéletes példányra hajt. Kérdésemre, hogy ki minek tartja magát

azt a választ kaptam, hogy ez helyzettől függ, de inkább horgászok. Ebből azt szűrtem le, hogy szeretnek kérkedni a hódításaikkal, de mégis csak fontos számukra, hogy kiben bíznak meg. Majd beszélgettünk a bizalom és a féltékenység jelenségéről egy kapcsolatban. Eléggé megoszlottak a vélemények, de azzal zárták le a témát, hogy „Ha mi nem bízunk meg a nőben, ő hogyan bízjon meg bennünk?”.

Erre a foglalkozásra József Attila Én nem tudtam című versét választottam. Ezzel a művel arra szerettem őket rábírni, hogy átgondolják a börtönbe kerülésük okát, a bűncselekményt, amit elkövettek, és a következményeket, amik a bűnözésükből fakadtak.

Írányadó kérdéseim az alábbiak voltak:

- Mi a véleményük a versről?
- Mi a bűn?
- Mire gondoltak, mielőtt bünt követtek el?
- Próbálta valaki megvédeni/elrettenteni Önöket?
- Mit gondolnak a bűnről?

Rögtön az elején szóba került a büntudat és a lelkiismeret-furdalás közötti különbség, amit nagyon jól láttak és fogalmaztak meg. Szerintük büntudatot akkor érez az ember, ha tudatában van annak, hogy valakit megbántott, vagy ha rosszat tett, és azzal is tisztában vagyunk, hogy valahogy helyre kell hozni a problémát. Lelki-ismeretfurdalást pedig akkor érzünk, ha tudjuk, hogy nem úgy cselekedtünk, ahogy kellett volna, de nem tudunk ellene tenni, vagy úgy érezzük, magától is megoldódik. Ezután a művet versszakonként értelmeztük. A büntudat kérdése foglalkoztatta őket, és úgy gondolták, hogy a börtönben ez a fogalom nem létezik, a felelősséget elhárítják, és mindig a sértett a hibás. Megkérdeztem, hogy belegondoltak-e már abba, mit érezhetett, gondolhatott az, aki ellen bűncselekményt követtek el. Sokáig hallgattak és többnyire nem volt a válasz. Többen hangsúlyozták, hogy sosem éreztek büntudatot. Amit elkövettek, azért vállalták a felelősséget, sosem érezték úgy, hogy valamit visszacsinálnának. Itt került elő az a felfogás is, miszerint ok nélkül kerültek börtönbe, semmi

olyasmit nem követtek el, ami ezt indokolná. Úgy gondolom ennek háttérében egyfajta háritás és a valóság elutasítása állhat, hiszen, ha nem is gondolták végig, de érezhetik, hogy tetteikkel több embernek is csalódást okozhattak, és ennek mértékét, jelentőségét és következményeit nem könnyű feldolgozni. Válaszreakcióként tagadnak, vagy nem vesznek tudomást a problémáról. A büntettek kapcsán valahogy szóba kerültek a drogokkal kapcsolatos élmények, amikre a későbbiek folyamán többször is visszatértek – aznap valamiért kiemelkedő módon foglalkoztatta őket ez a téma. Mindegyikük kapcsolatba került valamilyen formán a tudatmódosító szerekkel, élményeiket egymást túllicitálva igyekeztek megosztani. Majd hozzátették, hogy nem volt jó döntés rászokni, és többnyire a társaság miatt próbálták ki a drogot. Bár azt is megjegyezték, hogy a marihuánát nem tartják feltétlenül drognak, és kifejtették véleményüket annak legalizálási lehetőségeiről.

A verssel kapcsolatban beszélgettünk ismét az álmokról, és arról, hogy miért írhatta ezt a verset József Attila. Egyikük szerint (akinek kedvenc költője József Attila) ez egyfajta bűnbánat, volt valamilyen bűne, amit nem mondhatott el senkinek, így hát elmondta mindenkinek, nem akart egyedül szenvedni. Egy társa a szenvedéssel kapcsolatban ennyit fűzött hozzá: „Én mindenkinek azt kívánom, hogy ne kerüljön ide.”

Erre a foglalkozásra Choli Daróczi József Dal című versét vittem. Ezt a verset azért választottam, mert az előző foglalkozáson szóba kerültek a cigány származású költők, és kiderült, hogy nem nagyon ismerik őket

Ez alkalommal nem fogalmaztam meg irányadó kérdéseket, mert arra voltam kíváncsi, mik lesznek az első reakciók, hogyan reagálnak a cigány költészetre. A beszélgetést azzal kezdtem, hogy röviden összefoglaltam a költőről, amit tudni lehetett. Nem igazán tetszett nekik, átlagosnak és régimódinak tartották. Ezen kívül úgy gondolták, hogy lehangoló, nem nagyon tudtak azonosulni a megfogalmazott szituációkkal. A beszélgetés során azért elismerték, hogy van benne némi pozitív gondolat is, hiszen azt fogalmazza meg, hogy milyen nehéz és sanyarú élete volt, de próbál rajta változtatni.

Érdekesnek tartottam ezt a fajta elutasítást, hiszen a jelenlévők közül mindenki cigány származásának vallotta magát. Úgy gondoltam, hogy a

származás miatt elfogultak lesznek és majd védeni, igazolni próbálják azokat a dolgokat, amelyek a költő megírt. Ám ennek az ellenkezője történt.

Az előző hét tervét tovább gondolva, ez alkalommal egy kortárs cigány költő művét választottam, Jónás Tamástól a Hallgatás helyett című verset.

A koncepcióm szintén ugyanaz volt, mint az előző alkalommal. Ám a reakciók most is hasonlóak voltak. Amit az elején észrevettek, hogy a vers egyfajta bemutatkozás, és látszik, hogy cigány az alkotó. Megkértem őket, hogy fejtsék ki ezen véleményüket, mert érdekesnek tartottam a kijelentésüket, noha bennem nem merült fel hasonló gondolat a mű olvasása közben. Ám nem tudták meghatározni a kijelentést, azzal érveltek, hogy ez érezhető. Hozzá tették, hogy a költő flegmának és nemtörődömnek tűnik, és nem is értik, miért írt verset, ha nem akarja, hogy olvassák. Úgy éreztem, a vers túl modern számukra, és nem feltétlenül értik az utalásokat és összefüggéseket, szó szerint próbálják értelmezni a költő által megfogalmazott gondolatokat. Visszatérve a bemutatkozó versre tett említésre, megkérdeztem őket, hogyan mutatnák be saját magukat. Itt újabb problémába ütköztem, ugyanis rá kellett jönnöm, ez megint egy olyan direkt kérdés és téma, amiről nem akarnak vagy nem tudnak beszélni, nem tudják megfogalmazni a saját magukról kialakított képüket. Egyikük el is mondta, hogy ő nem biztos abban, hogy ismeri önmagát, ezért nem is tudná leírni, hogy milyen ember. Úgy gondolom, az ilyen mértékű önkép-zavar állhat azon deviációk (mint alkoholizmus, drogfogyasztás, bűnözés) hátterében, melyek miatt az elítéltek többsége börtönbe kerülhetett. Thomas Hobbes szerint a bűnözés hátterében a tudatlanság áll (Pápainé, 1984: 54).

Egy magyar tanulmány (Joubert et al, 1999:240) eredményei alátámasztják azt a meggyőződést, hogy a fiatalkori bűnözés kialakulásának mérsékléséhez – az egyik fontos tényezőként – emelni kellene a fiatalok és különösképpen a roma fiatalok iskolázottsági színvonalát. Az iskolázottság mértékének emelkedésével, szinte azonos arányban nő az egyén munkavállalási esélye, ezáltal a megélhetésének biztonsága, tervezhetősége. Másképpen fogalmazva: az iskolai végzettség mértéke magába foglalja a kulturális, egészségügyi, szociális és életmódbeli ismereteket, az egyéni és társadalmi érdekérvényesítő képességet, továbbá a szeretetteljes családi

környezet kialakításának képességét is. A másik fontos tényező a kiegyensúlyozott családi légkörben való nevelkedés. Mindezek összességében növelik a fiatalok bűnözés elkerülhetőségének esélyét.

Úgy gondolom ugyanilyen fontos lenne a fiatalokban kialakítani az egészséges önképet. Hiszen, ha tudatában vagyunk saját értékeinknek, nem keressük a külső megerősítéseket, amik sok esetben tévútra vezethetnek (N. Kollár-Szabó, 2004:35).

Az utolsó előtti alkalomra ismét József Attilától választottam egy verset, mégpedig A bűn című alkotását. Ez a foglalkozás egy kicsit rendhagyó volt abból a szempontból, hogy a verset az egyik elítélt választotta.

Írányadó kérdéseket nem fogalmaztam meg magamnak, mert a vers témáját tekintve a bűnről és a vallásosságról felmerült kérdések már szóba kerültek. Így arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a fogvatartott miért ezt a művet választotta, illetve, hogy társai mit szoltak a választásához. Kimerítő elemzést kaptam arról, hogy a költő miért írta ezt a verset, de az elítélt elmondása alapján ezeket egy életrajzi könyvben olvasta. Arra a kérdésre, hogy szerinte miért keletkezhetett a vers, nem igazán tudott válaszolni. Az már szóba került, hogy egyikük sem vallásos, mégis többször kapott központi szerepet a vallás maga, ez most sem volt másként. Megkérdeztem tőlük, szerintük miért lehet fontos a vallás. A kérdéshez rendkívül kritikusan és objektíven álltak hozzá, mikor azt mondták, hogy a vallás leveszi az emberek válláról a felelősséget, ad egyfajta biztonságot és megnyugvást, ami segít beletörődni a megváltoztathatatlanba. Ezt egészítették ki azzal, hogy a gyónással is feloldozást szeretnének az emberek, bár szerintük nem a pap vagy a lelkész adja a felmentést. De az emberek számára fontos a külső megerősítés, így végső esetben az egyházra támaszkodnak.

Beszélgetést indítottam arról, hogy ha ők maguk nem vallásosak, nem gyónnak, akkor kitől kapnak feloldozást olyan esetben, mikor érzik, hogy rosszat cselekedtek. A válasz egyszerű és elgondolkodtató volt: saját maguktól. Elsősorban azt tartották fontosnak, hogy az ember meg tudja bocsátani önmagának, illetve adott esetben annak, aki ellene követett el valamit.

Az utolsó alkalommal jutalomként és egy kis pihenésként kötetlen zenehallgatást terveztem. Az első két dal után nézeteltérés tört ki két elítélt között, ami odáig fajult, hogy egyikük kikéretőzött a foglalkozásról. Érdekes módon két visszahúzódó társuk próbálta békíteni a vitázókat, amit azért tartottam nagy előre lépésnek, mert egyikük valóban nem beszélt sokat, és úgy éreztem, ez a véleménynyilvánítás rendkívüli fejlődés nála. A pszichiáterrel való beszélgetés során arra jutottunk, hogy ezzel a vitával az utolsó alkalom miatti feszültségeket igyekezhetek levezetni, noha ezzel a foglalkozás hangulatát is megpecsételték, amiért később elnézést kértek

8. A csoportok munkájának összegzése

Általános felfogásban a klasszikus biblioterápia szépirodalmi szövegeket használ, és az irodalomterapeutának nem szabad alá-fölé rendelt helyzetbe kerülni, óvakodnia kell a pedagógiai helyzet kialakításától is. Ám a börtön egy sajátos környezet, így ezeket a szabályokat újra kellett értelmezniem. Komplex irodalomterápiát alkalmaztam, mely nagyobb szabadságot adott a csoport tagjainak, kiléptünk a direktív pedagógiai szituációból, valamint sokkal nagyobb teret kapott a szabad önkifejezés, mivel expresszív művészetterápiás anyagként értelmeztük a szöveget.

Az egyik nehezítő tényező, hogy a befogadók nagy része nincs olyan szinten nyelvi kompetenciáik, családi szocializációjuk szempontjából, hogy egy összetett művet értelmezni tudjon. Major Ágnes (2022) hátrányos helyzetű roma lányokkal foglalkozott, és hasonló problémákkal szembesült, nagy hangsúlyt fektetett az anyanyelvi kompetencia fejlesztésére (Major, 2022:18).

Egy olyan szövegtől, amit nem ért, még frusztráltabb és elutasítóbb lesz az egyén. A célom az volt, hogy felkeltssem az érdeklődésüket, gondolkodásra bírjam őket és valamiféle konfliktuskezelési és probléma megoldási mintát lássanak. Ezért tértem át a zenére és dalszövegekre az első csoportnál, bízva abban, hogy a hozzájuk közelebb álló stílussal, témákkal ők is elfogadóbbak, nyitottabbak lesznek. A másik nehézség a pedagógusi státusz elkerülésével volt. Sok elítélt viselkedési zavarral küzd – dekoncentrált, hiperaktív, kevésbé tud alkalmazkodni. Ehhez hozzáadódik, hogy az intézetben hozzászoktak ahhoz, hogy beosztják a napjukat, parancsokat és utasításokat hajtanak végre. Bár igyekeztem őket felnőttként kezelni, de erre úgy reagáltak, mint a kisgyerekek – próbálkoztak, meddig mehetnek el, feszegették a határokat. Így annak érdekében, hogy a csoportkohézió megmaradjon, sokszor kénytelen voltam pedagógusként egyfajta szigorral fellépni.

A klinikai és a nem klinikai terepen tartott irodalomterápia és művészetterápia esetében egyformán problémaként szokott felmerülni, hogy elég hosszú-e a terápiás rezsim, illetve a néhány hét vagy egy-két hónapos

foglalkozás után az eredeti környezetbe visszatérve vajon mennyire lesz megőrizhető az elért változás. Noha kilenc hét nem elég hosszú idő arra, hogy egy fiatalos addig berögzült viselkedését, gondolkodásmódját befolyásolni tudjuk, úgy gondolom némi előrelépést sikerült elérnem abból, amit kitűztem céloknak. Erre abból merek következtetni, hogy többször egymásra szóltak, hallgassák végig egymást, illetve a számokat. Valamint a foglalkozások végére egymást is sokkal ritkábban ugratták, piszkálták. A legnagyobb egyéni fejlődést talán annál az elítéltnél vettem észre, aki a rap számok világa felé húzott, így a cigány- és egyéb zenéknél általában ő volt a legproblémásabb, türelmetlenebb. Az utolsó alkalmakon már többnyire csendben végighallgatott minden dalt és sokkal kevesebb kritikus megjegyzést tett. További érdekes megfigyelésem volt, hogy egy idegen nyelvű dal is mekkora hatással tudott lenni rájuk. A Sky and sand című szám alatt teljes volt a csend. És bár nem tudták miről szól (később kérésükre lefordítottam), az alábbi érzéseket fogalmazták meg: megnyugodtak, kikapcsoltak.

Több fronton is meg kellett küzdenem velük: nehezítő faktor volt már maga az, hogy nő vagyok. Nem illetem abba a képbe, amit a nőkről gondoltak, így nehéz volt elérnem, hogy tiszteljenek, hallgassanak rám. Többször előfordult, hogy az általam feltett kérdésre a mellettem ülő pszichológusra nézve válaszoltak. Ezen kívül, bár igyekeztem felnőttként kezelni őket, néha elkerülhetetlen volt, hogy egyfajta tanár-diák felállást alakítsak ki, főleg, amikor a viselkedésük és magatartásuk a kisiskolás szintet kezdte elérni és kezdtek kezelhetetlenné válni.

Korábban utaltam arra, hogy az egyik résztvevő kilépett a csoportból, mert nem érezte jól magát a társaságban, keveset beszélt, gúnyolták. Ahogy már említettem, ebből kifolyólag gondoltunk arra, hogy szervezünk egy olyan csoportot, ahová a visszahúzódóbb, zárkózottabb fiatalokat hívjuk, így adva esélyt arra, hogy kibontakozhassanak. A második csoport sokkal fogékonyabb volt a versekre, novellákra, kérdéseimre azt is elvállalták, hogy ők maguk olvassák fel a kiválasztott műveket, melyeket előre megkapnak. Az elítélt, aki miatt a csoport megalakult, ebben a társaságban sem érezte jól magát, és innen is ki akart lépni. Személyiségéből adódóan hajlamos a nagyotmondásra és a túlzásokra, ami a csoport többi tagjában visszatetszést

kelt, így keverve saját magát különböző nézeteltérésekbe. Bár tartottam tőle, hogy ebből a csoportból is ki fog lépni, részt vett az összes foglalkozáson, és visszafogottabban viselkedett, így úgy gondolom, a személyes kapcsolatai is javulhattak. A másik érdekesség, hogy az elítéltnél, aki mindkét csoportot párhuzamosan látogatta, rendkívül figyelemre méltó az a változás, ami a viselkedésében mutatkozott meg attól függően, hogy melyik foglalkozáson volt. Azt vettem észre, hogy a második csoportban sokkal inkább ő volt a csoport hangja, mint az elsőben, felszabadultabban és természetesebben, bátrabban beszélt az érzéseiről és a gondolatairól. Neki van a legtöbb érzeke az irodalomhoz, ő maga is ír verseket, melyeket volt szerencsém elolvasni. Nagy áttörésnek éreztem a napot, hiszen nem mindenkinek mutatjuk meg verseinket, gondolatainkat, így igyekeztem tiszteletben tartani a felém irányuló bizalmát.

Az egyik legnehezebbnek tűnő feladat számomra az volt, hogy megtaláljam velük a közös hangot. Ezt nehezítette, hogy magázódnom kellett. Ám némi humorral és közös érdeklődési pontokkal (ismertem azokat az együtteseket, előadókat, illetve érdeklődtem azok után, akiket példának hoztak) sikerült elérnem, hogy nyitottabban álljanak hozzám, valamint az általam közvetíteni kívánt értékekhez. A felém irányuló bizalmat sikerült azzal erősítenem, hogy a nekik tett ígéreteimet a körülményekhez képest igyekeztem betartani, valamint én is tartottam magam a csoporttitok szabályhoz. Tehát a foglalkozások alatt elhangzott információkat én sem adtam tovább a börtön személyzetének – amitől az elején tartottak. Szerencsére a nevelők is úgy álltak hozzám, hogy nem kérdőjelezték meg a titoktartás fontosságát, pusztán afelől érdeklődtek, hogy minden rendben volt-e. Ugyanakkor néhány alkalommal, amikor feszültség volt két fogvatartott között, esetleg fenyegetés hangzott el, azt fontosnak tartottam jelezni a tiszteknek, megelőzve az esetleges fizikai konfrontációkat.

A tapasztalatom az, hogy a résztvevők élvezték a foglalkozásokat, és ha nem is direkt módon, de sikerült formálni a viselkedésüket és pozitív irányba terelni őket. Azzal, hogy megismerik egymás akár zenei, akár irodalmi ízlését, az ezekkel kapcsolatos véleményét, nyitottabbá válhatnak a világra és az új dolgokra, és az új nézőpontok több választási lehetőséget is biztosíthatnak nekik a későbbiekben.

9. A művészetterápiás módszerek megítélése a rendszeren belül

2022. április 20-án a Váltó-Sáv Alapítvány³³ felkért, hogy tartsak workshopot egy szakmai rendezvényükön. Az alapítvány egy országosan működő civil szervezet, melynek célja és feladata a fogvatartottak és a szabadultak társadalmi és munkaerő-piaci beilleszkedésének támogatása, azaz a büntető eljárásban terheltnek minősülők megkeresése, gondozása, képzése, mentálhigiénés ellátása, reszocializációja/ (re)integrációja/ rehabilitációja, illetve családi kapcsolataik erősítése, a családok komplex rehabilitációs/reintegrációs feladatainak ellátása. Ezt a munkát kiemelten fontosnak tartom. Több kutatás, köztük Biró Emese tanulmánya is kimutatta, hogy a családnak hangsúlyozottan fontos szerepe van a sikeres reintegrációban (Biró, 2015). A rendezvény célja Az UNLOCKED című nemzetközi együttműködésben megvalósuló projekt, valamint az IO1 szellemi termék (Lindner, Mészáros, 2021) bemutatása volt. A workshopok keretein belül a stresszkezelésről, szabadulásra felkészítésről, illetve az irodalom- és művészetterápiás módszerekről tartunk rövid bemutatókat a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak, reintegrációs tiszteknek és pártfogóknak. A rendezvény elején pedig a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Juhász Ferenc alezredes tartott előadást a művészetterápiás programok lehetősége és jelentősége a reintegrációs munkában a büntetés-végrehajtás szemszögéből. A börtönök oktatási, egyházi és civil szervezetek közreműködésével alkalmazott tevékenységei szorosan kapcsolódnak a mindennapi gyakorlatokhoz, céljuk a feszültségoldás, a személyiségfejlesztés és az önmegismerés, emellett csökkentik a börtön izoláló hatását is (Miklósi, 2016). Legnagyobb meglepetésemre és öröömre külön kiemelte az irodalomterápiát mint lehetőséget, illetve annak fejlesztő hatásait. Ugyan örömteli volt, hogy elméletben rendszer szinten támogatják a művészetterápiás programokat, a workshopon a résztvevőkkel beszélgetve árnyaltabbá vált az, hogy a valóságban ezt hogyan tudják megvalósítani a rengeteg adminisztrációs munka mellett.

³³ <https://www.valtosav.hu/index.html>

A Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet munkatársával, Koncz Katalin bv. őrnaggyal, a Baranya Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézet vezető reintegrációs tisztjével, református lelkésszel készítettem interjút. 2012-ben Koncz őrnagy támogatásával tudtam elindítani a csoportjaimat a börtönben, melyek egészen 2019 decemberéig folyamatosan működtek. A megszűnés oka magának a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetének a felszámolása volt. Koncz őrnagy elmondta, hogy az országban fiatalkorúaknak egyedül az általam tartott irodalomterápiás projekt futott. De jelenleg sajnos a rendszer nem engedi, hogy annyiféle külsős program legyen, mint régen.

„Sajnos ez nem az a rendszer, ahol a módszertant könnyű átadni. Jelenleg a drogambulanciáról járnak be, a Kőrösi Márkék próbálkoznak színházi darabbal. Nekem ez nagy szívfájdalom. Egyrészt az, hogy a Fiatalkorúak Intézetét megszüntették, egyik pillanatról a másikra. Másrészt bezárult a kör, nincs idő és energia programokra. Annyi a feladat és az adminisztráció, hogy tényleg nehéz lenne összeegyeztetni. Régen is gond volt. Én felvállaltam a kísérést³⁴, de ez már akkor is plusz munka volt, de nekem ez egy fontos része volt a reintegrációnak. Más nézeteket vall a rendszer meg a kollégák. Több lett a feladat, kevesebb az ember. De bármilyen művészeti csoportnak lenne helye a börtönben, mert addig sem egyéb dolgokon pörögnek a fogvatartottak, illetve az adminisztrációs feladatok mellett azért rólunk sok terhet levesznek ezek a lehetőségek.”

Érdekelt, hogy ők, mint reintegrációs tisztek miket tapasztaltak a külsős programszervezőkkel kapcsolatban:

„Ha nem lett volna pozitív, megszüntettem volna őket. Ha már reintegrációról beszélünk, nem csak annak kéne történnie, hogy bezárjuk őket, hanem impulzusokat adunk, kurzusokat biztosítunk számukra, hogy elkezdjük feltölteni azokat a hiányokat, amiket otthon nem kapott meg. Szinte ösztönlényekként voltak ott. Nem volt minta vagy morál. A probléma ott kezdődött, hogy az a célcsoport, akik oda bekerültek, lehet, hogy írni-olvasni se tudtak megfelelően. Nem az, hogy verset olvastak volna életükben! Így már a csoportok összeállítása sem volt egyszerű. Amit figyelembe vettünk, hogy a magatartás

³⁴ Az intézeten belül külsős személy csak bv.-n belül dolgozó kíséretével közlekedhetett.

lehetővé tegye a csoportmunkát, és büntársak nem lehettek a letartóztatottak között. Én úgy gondolom, hogy az irodalom senkinek sem árt. Mindenki mást lát meg az olvasottakban, hallottakban. Az önismeretüket mindenképpen közelebb hozta, még ha ennek nem is voltak tudatában. Már egy új vers megismerése is közelebb juttatta őket ehhez.

Ebben a világban már az is nagy előrelépés, hogy önmagát és az érzéseit felmeri vállalni. Mindenki erősnek kell legyen, nincs itt mellébeszélés. Megtanította nekik azt, hogy szólhat E/1-ben a börtönben is. És nyilván tőled is függött, hogy hogyan nyúltál hozzájuk, hogy téged hogy fogadtak el.”

Koncz őrnagy megerősített abban, hogy a személyem fontos részét képezte annak, hogy a fiúk kitartóan látogatták a foglalkozásokat. A bv-n belül a fogvatartottak kaphatnak jutalmat, amiket beszámítanak az ítéletükbe, és akár kedvezményt is szerezhhetnek (Börtön Kisokos, 2022). Arról, hogy milyen jutalmat kap, a bv. osztályvezető vagy a parancsnok dönthet, ugyanakkor az irodalomterápiás csoportok nem tartoztak bele ebbe a körbe.

„Hozzád nem azért mentek, hogy dicséretet kapjanak, hanem sokkal mélyebben érintette meg őket a személyiséged és a módszer is, amit te hoztál. Ráéreztek az izére. Kialakult az a belső motiváció, ami sokkal fontosabb, mint egy dicséret.

Legyél büszke magadra, mert ezt kevesen érték el.

Mindig mesélték a történéseket. Bár nem mindig értették. De a passzív részvétel is részvétel. Feltételezem, hogy ők is érintve voltak a helyzetben. Ha nem lett volna fontos számukra, akkor biztos, hogy nem mentek volna. Hiába erőltettük volna, olyan is lett volna a csoport. De hát erre te is emlékszel, megküzdöttél velük.

Fiataikorúak, élettapasztalattal nem nagyon rendelkeznek, más kultúrából jövő, iskolázatlan szülői háttérrel... nem nagyon volt honnan építkezniük. A hozott anyagból szerintem te kihoztad a legtöbbet. Őket rá kell vezetni arra, hogyan értse meg a dolgokat.”

10. Esettanulmányok

Szeretnék kiemelni egy fogvatartottat, akivel 2017 és 2019 között dolgoztam együtt. A fiatalember 18 évesen került be kábítószerbirtoklás és rablás miatt. Korábban lakásotthonban és javítóintézetben is volt. Viselkedését tekintve harsány, amolyan osztály bohóca típus, aki szeret a figyelem középpontjában lenni. Több hónapos küzdelem kellett – és csoportról való kiküldés, mire elérkezett az áttörés, és ténylegesen jelen tudott lenni a közösségben anélkül, hogy rombolja a csoportkohéziót. Ugyan folyamatosan feszegette a határokat, mindvégig éreztem rajta, hogy szeretne a csoporthoz tartozni és szeretné, ha befogadnánk. Tovább igazán jó megfigyelései voltak, melyekkel sokat tett hozzá a csoport munkájához. Egyetlen téma volt, ami rendszeresen kizökkentette, mégpedig az anya témakör. Ezeken az alkalmakon hárított, viccelődött, volt, hogy ő maga kérte, hogy visszamehessen a zárkájába. Egy alkalommal azt javasoltam neki, hogy próbálja meg kiírni magából a témával kapcsolatos érzéseit. Nem kell megmutatnia senkinek, szét is tépheti, ne a végeredményre koncentráljon, csak magára a folyamatra és az érzéseire.

A gyógyító írás fogalmát James Pennebaker (Pennebaker, 2018) szociálpszichológus vezette be, aki hosszasan kutatta ezt a témát. Tapasztalatai szerint az írásnak gyógyító ereje van és segíthet a negatív élmények és érzések feldolgozásában. Az írásos feladatok kidolgozásában sokat segített Nicholas Mazza munkássága is, valamint az általa kialakított RES modell (Mazza, 2022:18-25).

A fogvatartott esetében a saját szöveg létrehozására helyeztem a hangsúlyt, bár nem tudtam, mennyire lesz hatásos ez a fajta külső nyomás. Hetekig nem is történt semmi, így arra a következtetésre jutottam, hogy vagy nem szeretné megosztani a feladattal kapcsolatos érzéseit, vagy nem tudott/akart vele foglalkozni.

Egy alkalommal azonban egy összehajtogatott kockás lappal a kezében érkezett a foglalkozásra, amit még a kezdés előtt átadott nekem. Annyit fűzött hozzá, hogy ezt írta a javaslatomra, szeretné, ha foglalkoznánk vele, de ő nem akarja felolvasni.

Az aznapra vonatkozó terveimet ez teljes mértékben felül írta, és felolvastam a fogvatartott által írt szöveget, amit az egyszerűbb elemzés érdekében itt is közzé teszek:

Kedves Édesanya, ezek a sorok
neked szólnak,
Ha időben kapcsolok,
megmentettelek volna.
Boldog anyák napját kívánok neked
idelentről,
Remélem vigyázol rám odafentről!

A helyes útra tereltél és ott tartottál,
Nem hallgattam rád és ezt úgy
bánom már.
Te voltál ki szeretett minden
hibámmal együtt,
Akivel a suliba is együtt mentünk.

Te voltál ki mellettem volt, ha volt
valami bajom,
Sose mondtad, "Oldd meg te kis
majom"!
Mindig a legjobbat akartad, de nem
láttam meg,
Reménykedek abban, hogy egyszer
még bocsátsz meg.

Soha nem fújja el a szél a szívemből
a hamut,
Az egész világ tudja, hogy szeretem
anyut.

Te voltál, ki mellettem volt
Te voltál, ki mindentől óvott
Te vagy, kinek hiánya fáj
Az életem nem lesz ugyanaz már

Tíz éve már, hogy csak cipelem a
sorsomat,
Mikor kisüt a nap, sem látom meg a
dolgokat.
Hogy mik azok a dolgok, mik
boldoggá tesznek?
Nincs olyan, mert elmentél, ó világ
cseszd meg!

Tíz éve már csak a sötétség vesz
körüli,
Nem tehetek róla, szívem semminek
sem örül.
Mikor kisüt a nap, vagy épp beborul
az ég,
Mindig abban reménykedek, hogy
hazatér.

Te voltál, ki mellettem volt
Te voltál, ki mindentől óvott
Te vagy, kinek hiánya fáj
Az életem nem lesz ugyanaz már

Fiam, eljutott hozzám az üzeneted,
Nem kell attól félned, hogy
szeretlek-e.
Nem félttem anyu, egy percet sem
attól,
Szereteted az utam végéig kitartott.
De miért mentél el, miért nem
mondtad el nekem,
Hogy mi az a bánt? Helyre tettem
volna neked.
Túl kicsi voltál fiam, nem érthetted,
Vannak dolgok, amik egyszerűen
érthetetlenek.
Nagyon hiányzol mindenkinek, csak
árukl el nekem,
Vissza jössz-e hozzánk és fogod-e a
kezem?
Válaszolnék kisfiam, de mennem
kell,
Találkozunk fent a mennyekben.

Ahogy olvasható, ebben a versben meg tudta fogalmazni azt a dühöt, szomorúságot, magányt, amit az édesanyja elvesztése okozott neki, illetve az is látható, hogy sajnos a gyászfolyamatban elakadásba került. A veszteséggel való megküzdés magába foglalja a veszteség megtörténtének

való értelemadást, valamint annak beépítését az életbe. A saját narratíva létrehozása pedig segítheti a gyászfeldolgozást. A fogvatartott évekig magába fojtotta a gyással kapcsolatos negatív érzéseit, ami érzelmi izolációhoz és a feldolgozatlan gyászhoz vezetett (James, Friedman, 2011). Az, hogy a fogvatartott ezeket az érzéseket, emlékeket nyíltan felvállalta a csoportban, már önmagában elképesztő előrelépés volt – ebben a környezetben a gyengeség bárminemű kimutatása hátrányt jelent. Ami engem, mint csoportvezetőt még inkább meglepett, az a csoport reakciója volt. A vers felolvasása után 1,5-2 perc néma csend következett – nem a kínos, vontatott csend, hanem a megtartó erővel rendelkező. Majd némi torokköszörülés után minden csoporttag megosztotta a saját élményét az édesanyjával vagy gyászélményével kapcsolatban. Sok szempontból felszabadító erejű alkalom volt ez, a jelenlévő csoporttagokat is összekovácsolta. Az a fogvatartott, aki megosztotta velünk ezt az élményt, a továbbiakban már könnyedebben beszélt édesanyjáról, illetve a kellemes emlékeket is többször megosztotta, amikor valamilyen szöveg kapcsán szóba került az anya téma. Néhány évvel később a fiatalember külön felvette velem a kapcsolatot afelől érdeklődve, hogy nekem megvan-e még ez a verse, mert sajnos az ő eredeti példánya elveszett.

Megkérdeztem Koncz Katit is, ő tudott-e erről az írásról:

„Szerintem előbb én láttam, hogy jó-e, és utána adta oda neked. Ha már itt tartunk, tényleg elkezdtek verseket írni. És én is próbáltam ösztönözni őket, sose mondtam neki, hogy nyelvtanilag vagy bármilyen szempontból rossz. De nagyon nagy szó volt ez. Én felém nyilván megnyíltak, nagyon sokat beszélgettem velük, de egyébként ez a fajta megnyílás, pláne csoportban, egyáltalán nem volt jellemző. A gyász téma egyébként is nehéz, ez a célcsoport még kevésbé tudja kezelni és feldolgozni a halál témát. A példamutatást a mai napig fontosnak tartom. Másképp nem működik. És hálásak is ezért.”

Néhány gondolat erejéig visszatérnék a dalszövegek terápiás felhasználására. A dalszöveg terápiás hatása az emberi érzelmekre és hangulatra egyaránt hatással lehet. A zene és a szöveg kombinációja erős hatást gyakorolhat a hallgatóra, és segíthet az érzelmek kifejezésében és

feldolgozásában. Segíthetnek a stressz és szorongás csökkentésében, a depresszióval való küzdelemben, az önértékelés javításában és a pozitív gondolkodás megerősítésében. Ha egy dal szövege a pozitív érzelmeket és gondolatokat hordozza, akkor annak hallgatásával fokozhatja a boldogság érzését és az általános jólétet.

A dalszövegek terápiás hatása azonban nem csak az érzelmi állapotokra korlátozódik. A szövegek akár tanító, motiváló vagy inspiráló céllal is szolgálhatnak, amelyek segíthetnek az élet különböző területein, például a munkában, a sportban vagy a tanulásban. Dalszövegek segítségével az emberek könnyebben tudnak azonosulni és kifejezni érzelmeiket. Egy-egy szám szövege gyakran tükrözheti az énekes vagy a szövegíró érzelmi állapotát vagy életélményeit, ami segít azonosulni a hallgatóknak saját érzelmeikkel. Továbbá lehetőséget adnak arra, hogy az olvasó/hallgató azonosuljon a benne foglalt történetekkel, problémákkal vagy életérzésekkel (Mazza, 2022). Ezáltal segíthetnek abban, hogy az egyének kezelhetőbbnek érezzék saját élethelyzetüket.

Az éneklés és a dalok írása is terápiás hatással bírhat, mivel segíthet az érzelmeik kifejezésében és felismerésében, valamint az alkotás örömeiben és az önkifejezésben.

A következő szövegek nem saját szerzemények, ám saját alkotások. A feladat ezekben az esetekben az volt, hogy a darabokra vágott dalszövegek részletekből kellett egy saját művet létrehozni. Ahogy korábban említettem, a legtöbb csoporttagnak problémát okozott a írás, helyesírás – sokszor kértek elnézést emiatt, vagy próbálták kikerülni a feladatok elvégzését. Ezzel a játékos megoldással csökkent az abbéli frusztrációjuk, hogy tökéletes-e a nyelvtanilag a szövegük, és a sikerélményük is sokkal mélyebb és őszintébb volt.

Első szöveg:

Szakítasz vagy nem?
Én szeretlek téged bébi,
de már túl sokat mutat a mérleg,
túl sokszor kezdtük már újra,
Inkább elmegyek én, mielőtt te dobsz el.

Szakítasz vagy nem?
Szerettelek téged, de tényleg,
Szakítasz vagy nem, mondd meg bátran,
nem lesz már semmi a régi.
Megfakult a múltam, Te vele együtt kopsz el
Szakítasz vagy nem, mondd meg bátran,
Már egyedül voltam a bajban
De becsapott, nem igaz
Mindig én voltam a hibás, én voltam a rossz
Hétfvégén szárnyalok, hétköznap meg darabokra hullok
Ezért az életem nem hasonlít a tiédhez,
szakítasz vagy nem?

Ez a szöveg egy fájdalmas szakítási dilemmát mutat be, amely tele van érzelmi feszültséggel és belső vívódással. Sok fogvatartott próbálja fenntartani a kapcsolatot partnerével a börtönön kívül. Ez gyakran levelezés, telefonhívások vagy ritkán engedélyezett látogatások révén történik. Ezek a kapcsolatok azonban gyakran próbatétel elé kerülnek, mivel a hosszú távú elzártág megviselheti a partnerek közötti köteléket. Ahogy Biró (2015:75) is megfogalmazza tanulmányában, társas kapcsolatoknak fontos szerepe van a börtönben eltöltött időszakban mutatott viselkedésben és a szabadulás utáni reintegrációban is. Ugyanakkor a látogatások, levelezések nemcsak pozitív, hanem negatív vagy semleges hatást is gyakorolhatnak a fogvatartottak magatartására és a reintegráció eredményességére, a látogatások időzítésétől, gyakoriságától, a látogatásokon szerzett tapasztalatoktól függően. Negatív hatást gyakorolhat például, ha a fogvatartottat a börtönbüntetés elején látogatják, később viszont a látogatások, levelek elmaradnak, más hangnemet ütnek meg. Ehhez hozzátartozik az eltérő időérzékelés. A családtag, rokon, házastárs, barátnő élete megy tovább, míg a fogvatartott napjai nagyjából ugyanolyan egységekből állnak, melynek strukturálása sokszor nehézséget jelent. (Korinek, 2010:76). Általánosságban az is elmondható, hogy a szerelem, szerelmi bánat témája különösen népszerű volt a fogvatartottak körében. Ennek oka lehet egyrészt életkori sajátosság, valamint az is, hogy ehhez a

kérdéshez fiatalok ellenére is könnyen tudtak kapcsolódni, hiszen mindegyiküknek volt már valamilyen tapasztalata.

Az alábbiakban elemezhetjük a szöveg kulcselemeit:

Kettősség és bizonytalanság: A refrén ("Szakítasz vagy nem?") visszatérő kérdése az érzelmi bizonytalanságot és a kételkedést fejezi ki. A kérdés ismétlése rámutat arra, hogy a beszélő nem tudja, hogyan áll a kapcsolatuk, és fél attól, hogy a másik fél elhagyja őt.

Érzelmi kifáradás: A sorok ("túl sokat mutat a mérleg", "túl sokszor kezdtük már újra") azt sugallják, hogy a kapcsolat már sok kihíváson ment keresztül, és a beszélő érzelmileg kimerült. A "mérleg" említése metaforikusan utal arra, hogy a kapcsolat már túl sokat nyomott a latban, és nehezen kezelhetővé vált.

Önsajnálát és belső konfliktus: A "Mindig én voltam a hibás, én voltam a rossz" sor az önsajnálatra és az önhibáztatásra utal. A beszélő úgy érzi, hogy mindig őt hibáztatják, ami további feszültséget generál a kapcsolatban.

Szétesés és kettősség: A hétfvégéken "szárnyalás" és a hétköznapiakon "darabokra hullás" ellentéte a kapcsolat szétesését és az egyensúly hiányát jelképezi. Ez a kettősség azt mutatja, hogy a beszélő életében jelen van a boldogság és a fájdalom is, de nem egyensúlyban.

Kopás és elmúlás: A "Mégfakult a múltam, Te velem együtt kopsz el" sor a kapcsolat lassú elhalványulását és az elmúlást szimbolizálja. A beszélő múltja és a partnerhez fűződő érzelmek is elhalványultak, és már nem találja a régi érzelmi kötődést.

Összességében a szöveg egy összetett, fájdalmas érzelmi állapotot tükröz, ahol a beszélő megpróbálja feldolgozni a kapcsolat végét, és próbálja megérteni, hogy mi lenne a helyes döntés: folytatni vagy elengedni. Az érzelmek kettőssége, a bizonytalanság és a belső konfliktus határozza meg a hangulatot, amely mélyen átjárja a szöveget.

Érdekes volt megfigyelni, hogy a szöveg átbeszélésének az elején a csoporttag azt állította, hogy ez 'csak' egy szöveg, szerinte jó rap szám lenne. Ám további irányított kérdésekkel (Szakítottak-e már vele? Ő szakított-e már? Akkor milyen érzések voltak benne, hogy emlékszik vissza? Szerinte lehet-e jól szakítani, véget vetni párkapcsolatnak, barátságnak?) felszínre kerültek azok a saját élmények, melyek a szöveget

ihlették. A csoporttag megosztotta, hogy amikor bekerült, volt barátnője, de ahogy telt az idő, megkopott a kapcsolattartás, pedig a lány megígérte, hogy kitart mellette. A foglalkozás fennmaradó idejében megkértem, hogy próbálja magát a lány helyébe képzelni, és igyekezzen megfogalmazni azokat az érzéseket, amik eközben felszínre kerülnek. Ezzel a mentelizációs gyakorlattal (Fonagy, 2011) sikerült elérni, hogy a csoporttagban csökkenjen a frusztráció, és valamennyire sikerült feldolgoznia azt az elhagyottság érzést is, ami a kapcsolat megszűnése miatt alakult ki benne.

Második szöveg:

Lelki mese

Ezüstpapírban édes jövő

ismerd meg a világot, de ne letöltött tételekből!

Nézd a fotókon a tökéletes életük

Mitől vagyok ember, ha nem hibázom

A pohár aljára nézve a múltat visszahozom

Szevasz Magány! Bevallom nem hiányoztál

Minden percben változik a lelkem.

Olyan messzire szállt a testem

Nyisd ki, ülj le és mesélj

Már sehova se rohanok

Jobb lenne tagadnom amit érzek, de kamuzni nem szoktam

Ottragadtam egy százszor visszajátszott pillanatban

Enyém a világ, érzem nincs előttem korlát

Az élet sokszor borsot tör az orrom alá

Nem vagyok tökéletes, de megtettem mindent mi tőlem tellett

Ne félj, a fájdalom úgy is majd szabadon enged!

A "Lelki mese" című szöveg lírai, introspektív gondolatok sorozatából áll, amelyben az emberi lélek komplexitása, az önismeret, az élet kihívásai és a belső változások kerülnek a középpontba. Az alábbiakban részletesen elemzem a szöveg főbb elemeit és témáit.

1. Dualitás és Kontrasztok

- Ezüstpapírban édes jövő: Az ezüstpapír metaforája a jövőt csillogónak, de talán felszínesnek is mutatja, mintha a valóság egy cukormázba lenne csomagolva. Ez az édes jövő azonban nem biztos, hogy mély és tartalmas, ami felveti a kérdést, hogy a látszat és a valóság között hol található az igazság.
- "ismerd meg a világot, de ne letöltött tételekből!": Ez a sor arra figyelmeztet, hogy az életet nem könyvek vagy mások élményei alapján kell megismerni, hanem saját tapasztalatokon keresztül. A felszínes tudás helyett a mély, személyes élmények fontosságát hangsúlyozza.

2. Önreflexió és Belső Változás

- "Minden percben változik a lelkem": A lélek állandó változása a belső fejlődés és az érzelmi hullámzások kifejeződése. Ez a gondolat azt sugallja, hogy az emberi lélek soha nem statikus, hanem folyamatosan alakul, ahogy új élmények és gondolatok hatnak rá.
- "Jobb lenne tagadnom amit érzek, de kamuzni nem szoktam": Az őszinteség fontossága, még akkor is, ha az érzések fájdalmasak vagy nehéz kimondani őket. Az önmagunkkal való szembenézés bátorságot igényel, és a fájdalom felvállalása elengedhetetlen a valódi önismerethez.

3. Az Idő és Emlékek

- "Ottragadtam egy százszor visszajátszott pillanatban": Ez a sor az emlékekkel való foglalkozásra, a múltba való beleragadásra utal. A visszatérő emlékek megakadályozhatják a továbblépést, mintha az ember egyetlen pillanatban rekedt volna meg.
- "A pohár aljára nézve a múltat visszahozom": Az alkohol, mint eszköz a múltidézéshez, egyfajta menekülést vagy időutazást biztosít, ahol az ember újra élheti a régi élményeket, bár ezek lehet, hogy csak illúziók.

4. Életfilozófia és Kihívások

- "Az élet sokszor borsot tör az orrom alá": Az élet nehézségei, kihívásai és azok elfogadása, mint a személyes növekedés része. Ez a sor arra utal, hogy bár az élet nem könnyű, ezek a nehézségek szükségesek az emberi fejlődéshez.

- "Nem vagyok tökéletes, de megtettem mindent mi tőlem tellett": Az emberi tökéletlenség elfogadása, de egyúttal az erőfeszítések elismerése is. Az önfogadás és a megbékélés gondolata jelenik meg itt, ahol a tökéletlenség nem akadály, hanem egy létezési forma.

5. Szabadság és Megbékélés

- "Ne félj, a fájdalom úgy is majd szabadon enged!": A fájdalom, mint a belső szabadság elérésének eszköze. A fájdalom általában valami, amitől az ember fél vagy menekül, de ebben az esetben egyfajta megtisztulásként, szabadulásként jelenik meg, amely végül felszabadít.

A szöveg mélyen személyes, filozofikus hangvételű, és az emberi lélek komplexitására, a belső harcokra és a megküzdésre összpontosít. A metaforák és képek gazdagítják a mondanivalót, és a szerző egyéni perspektíváján keresztül betekintést nyújt az önreflexió, az önismeret és az életfilozófia különböző aspektusaiba. A szöveg egyszerre szól a múltban való ragadás nehézségeiről és a jövő felé való nyitás lehetőségéről, mindezt egy sajátos, lírai hangon közvetítve. Olyan egzisztenciális kérdéseket feszeget, mint a szabadság és a felelősség, az elidegenedés, az autenticitás.

Az egzisztencialista pszichológia alaptétele szerint a létezés nagy kérdései minden embert egyaránt érintenek, csoportvezetőt és csoporttagot egyaránt. A terápiás folyamatban ezek a kérdések, ha nem is expliciten, de impliciten mindenképpen benne vannak (Yalom, 2017). A legspecifikusabbnak vélt problémáink a leguniverzálisabbak is. Yalom az élet négy nagy kérdéskörét a halált, az élet értelmét, a szabadságot és az elszigeteltséget tekinti. Ezek azok a kérdések, amelyek mindannyiunkat érintenek.

Az irodalmi művek gyakran olyan mélyreható egzisztenciális kérdéseket, nehéz helyzeteket és traumákat ábrázolnak, amelyek az emberi lét alapvető részét képezik, és amelyek elkerülhetetlenül hatással vannak az életünkre, akár tudatosan szembenézünk velük, akár nem. Ezek a kérdések és problémák univerzálisak, az emberi tapasztalat alapját képezik, és az irodalom egyedülálló módon képes megjeleníteni és feltárni őket. Az egzisztenciális irodalom gyakran mutatja be, hogy a trauma, legyen az háború, személyes veszteség, vagy belső válság, hogyan képes megrendíteni az egyén világképét, és arra kényszeríti, hogy szembenézzon az élet

mélyebb, sokszor kellemetlen kérdéseivel. Az ilyen traumák gyakran felnyitják az egyén szemét a létezés alapvető bizonytalanságára és az élet véges természetére, amelyeket a hétköznapi életben talán figyelmen kívül hagyunk.

Az irodalom tehát nemcsak ábrázolja ezeket a nehéz helyzeteket és kérdéseket, hanem eszközként is szolgál az olvasó számára, hogy mélyebben megértse az emberi létezés ezen aspektusait, és szembenézzon azzal, amit gyakran elkerül vagy figyelmen kívül hagy a mindennapi élet során. Az ilyen művek olvasása segíthet abban, hogy az olvasó is tudatosabban tekintsen saját életére, és elgondolkodjon az élet alapvető kérdésein.

Ezeokról az egzisztenciális elvekről Mazza (2022: 198) is ír, ő úgy fogalmazza meg, hogy „A jelenlét segít megérteni és ráhangolódni a személy tapasztalatainak teljesebb tartományaira.... Megtanulsz együtt élni a szorongásaiddal”.³⁵

Megkérdeztem három dalszövegíró, Lukovich András gitárost, zeneszerzőt, Egle Károly Kendét tanárt, amatőr zenészt és Gyöngyösi Attilát énekest, dalszerzőt azzal kapcsolatban, hogy mit gondolnak a dalszövegek irodalomterápiás felhasználásáról, illetve terápiás hatásukról. Egyiküknek sincs közelebbi kapcsolata az irodalomterápiával, így teljesen objektíven tudtak véleményt alkotni az általam feltett kérdésekkel kapcsolatban. Az interjú teljes szövege a mellékeltben találhatóak.

Mindhárman pozitívan értékelték, hogy dalszövegekkel dolgoztam a fiatalokkal. András szerint „*ez egy korszerű dolog. Régen jártam már gimnáziumba, és foglalkoztam azzal, hogy most milyen kötelezők vannak, de az én emlékeim szerint anno nagyon elavult volt a felhozatal. Ehhez képest, hogy ha valami korszerűbb dologgal is lehet foglalkozni, akkor az feltételezhetően motiválóan tud hatni bárki számára*”. Kende véleménye az, hogy „*teljesen megállja a helyét. A laikus énem az azt tudja erre mondani, hogy számomra egy-két vers csak annyiban különbözik egy-egy*

³⁵ fordította Dr. habil. Béres Judit, Nicholas Mazza: Irodalomterápia: Elmélet és gyakorlat (megjelenés alatt)

dalszövegtől, hogy nincsen benne refrén, meg hogy nehezebben felvihető zenére”, és Attilának is a korábbiakkal rezonált a véleménye: „nem rossz ötlet. Nyilvánvalóan ez a szövegtől meg a célcsoporttól is függ. A dalszöveg az, amit látnak maguk körül, vagy amivé szeretne válni. Rátalál önmagára. Ha magamból indulok ki, én is szeretem, ha megérint valami és magam találok rá. Ami valahogy én vagyok.

A terápiás hatásról a következőket nyilatkozták:

András: Igen, amikor az ember zenét hallgat, és ha éppen eltalálja egy dal, akkor tud az lenni. Amikor az ember azt érzi, hogy „Ó, ez rólam szól”, és nyilván ez a lényege. Emlékszem, még anno egy 21 névre keresztelt formációval írtam egy dalszöveget, és egyszer egy srác azt mondta nekem, hogy ez a dal róla szól, és hogy most halt meg a nagymamája, és hogy ez mennyire eltalálta. Fogalmam sincs, hogy miben volt, mert nem erről szólt ez a dalszöveg, de ha neki ez így volt jó, vagy így segített, akkor az nekem már bőven jó. Hacsak nem értelmezik halálosan félre a dolgokat, akkor az jó, ha megtalálsz benne magadat, vagy azt, ami segít neked.

Kende: Biztosan.

Attila: Természetesen. Miért ne lehetne? Teljesen más hallgatva, mint olvasva. Az ember, amikor rádöbben arra, hogy a dalszövegnek van egy zöngéje is, akkor miért ne lehetne versként tekinteni rá? Egy dalszöveg jóval egyszerűbb szerkezetileg, mint egy vers. Nem fontos, hogy valami túl progresszív legyen ahhoz, hogy valakit megérintsen.

Persze. Nekem is van olyan, ami megnyugtat, ami lázba hoz, amitől rombolnék. De mindegyik én vagyok.

Mindhárman megfogalmazták, hogy vannak olyan szövegek, melyek rájuk is mély hatást gyakoroltak az életük különböző pontjain, és amelyek átsegítették őket élethelyzeteken.

Kíváncsi voltam arra is, hogy amikor dalszöveget írnak, a saját értelmezésükön túl gondolkodnak-e azon, hogy a befogadóban milyen benyomást tesznek az alkotásaik,

András: Igen, nyilván beszélgettünk ilyesmiről. Az egyébként szerintem egy érdekes műhelytitok – már ha mesélhetek ilyesmit - hogy ezek a szövegek mind nagyjából 5-10 perc alatt születtek meg. Valahogy úgy kell elképzelni, hogy csak játszottuk a készülő dal zenéjét, Viktor leült a sarokba, majd

egyszer csak felállt három oldalnyi szöveggel, és azt mondta, hogy akkor mehetünk. Személy szerint azt nagyon csíptem, hogy ha már leírt valamit, akkor úgy volt vele, hogy az úgy marad. Nem volt utólagos korrekció, vagy hogy ez a szó vagy az a szó nem jó. Ez annál szabadabb művészet, illetve az elég nagy szerencsénk volt, hogy Viktor - szerintem rendkívül jó szövegeket ír, és ahogy azt az imént is említettem, mindezt játszani könnyedséggel. Személy szerint azt kifejezetten szerettem, hogy soha nem a klasszikus rap vonalon mozgott ez a zenekar, hogy hű bejött az élet, meg a fegyverek, meg a pénz meg ilyenek, hanem sokkal árnyaltabb szövegeink születtek az évek során.

Kende: Mindenképpen. Emiatt én sokszor elgondolkodok, hogy hogy is kellene. A konkrét példám erre az lenne, hogy nagyon szeretem az Alvin és a mókusokat, tők jó szövegeik vannak, és én az ő dalszövegírásukat tudom a legjobban megbecsülni magyar téren. Nem az elvont, igazán irodalmi megfogalmazások vannak bennük, nem ködösítenek, hanem tényleg konkrétan beszélnek dolgokról. Írtam már olyan dalszöveget is, ahol én elég konkrétan beszéltem, és a múltkor például írtam egy olyan szöveget, ami számomra sokat jelent, viszont az egész egy nagy ködösítés. Valószínűleg másnak csak egy újabb jólcsengő mondatokkal teletűzdelt dalszöveg, holott nekem konkrét jelentése van, konkrét eseményhez tudom kötni a költői képeket.

Attila: Megmondom őszintén, sosem foglalkoztam ezzel. Ha valakit megérint, akkor ugyanaz foglalkoztatja, mint engem. Ha emiatt eljön koncertre, az még jobb.

Az általam megkérdezett zenészek ugyan teljesen más stílusú zenét játszanak, más szubkultúrát képviselnek, de örömmel konstatáltam, hogy mindhárman egyetértenek abban, hogy a dalszövegek nagy erővel bírnak és legalább olyan hatékonyan lehet őket terápiás céllal alkalmazni, mint a szép-irodalmi szövegeket.

11. Interjúk

Két volt fogvatartottal sikerült felvennem a kapcsolatot, hogy interjút készítsék velük. A hipotézisem az volt, hogy több év távlatából is vannak olyan élményeik, amik beépültek, és amiket hasznosítani tudnak jelenlegi életükben is.

Róbert jelenleg 23 éves, targoncásként dolgozik, esti tagozaton tanul, hogy befejezze a középiskolai tanulmányait (a börtön elvégezte a 10. és 11. osztályt). 2017 és 2019 között járt irodalomterápiás csoportba.

Szabolcs 25 éves, külföldön dolgozik vendéglátásban, 3 gyermeke van (nem él együtt az édesanyákkal. 2014-2015 és 2016-2018 között járt a csoportba (előzetben és jogerősben).

A két csoporttag ugyan egy időszakban egyszerre volt fogvatartott, nem jártak közös csoportba – ennek oka, hogy abban az időszakban több csoport is futott párhuzamosan. A teljes interjúk a mellékletben olvashatóak.

Róbert a nevelő ajánlására kezdett a csoportba járni, míg Szabolcs motivációja az idő jobb eltöltése volt. Mindketten megfogalmazták, hogy a csoportban eltöltött idő hatására javult a kapcsolatuk a többi fogvatartottal, jobban megbíztak egymásban. Egyaránt fejlődött a kommunikációs képességük, megtanulták jobban és bátrabban kifejezni az érzéseiket, gondolataikat. Ehhez hozzájárult az a biztonságos, megtartó légkör, amit sikerült kialakítani egy ilyen speciális környezetben. Ennek mibenlétét a következőképpen fogalmazták meg:

- Róbert: Hát nagyon jó volt, hogy emberszámba vettél minket, meg hogy láttuk, hogy nem félsz vagy szorongsz miattunk. Úgy beszéltél velünk, mintha nem is bent lennénk.

Másnál éreztétek, hogy szorong és fél tőletek?

- Róbert: Jaja, volt olyan csoportvezető, ami meg se mert szólalni, és nem tudott mit kezdeni a faszágainkkal. Te meg vagy beszálltál a poénkodásba vagy húztál egy határt, hogy na eddig tartott, és akkor ez most egy csoport, dolgozzunk. Meg hát te is meséltél magadról sok mindent.

Ez segített abban, hogy te is megnyíljatok?

- Róbert: Persze, láttuk, hogy megbízható vagy, meg hogy nem vamerkods.

- Szabolcs: Nekem van egy jó emberismerő formám, én azt hittem először, hogy... hát látszott rajtad, hogy nem vagy hülye, de azt hittem, hogy te is olyan vagy mint a többi. Beképzelt, csak a munkáját végzi, csak egy szám vagyunk. Csak az, hogy előrébb jusson a tanulmányaiban. Lehetett rajtuk látni, hogy amit megtanultak az iskolában, azokat gyakorolja, megfigyelést tartottak. Nálad nem ezt láttam. Te is belevitted a lényegét, meg vezetted szépen a csoportot, de nem lehetett érzékelni.

Menet közben hogyan változott a véleményetek?

- Szabolcs: Én kellemesen csalódtam benned. Úgy beszélgettünk, mint most. Bármiről lehet dumálni, a terhességtől a Holdig. Te úgy vitted ezt a csoportot, hogy ki tudad alakítani azt a baráti környezetet. Megbízunk benned.

A csoportokon mindig igyekeztem az „itt és most”-ra (Yalom, 2020, p. 227.) koncentrálni, sosem faggattam a tagokat a múltjukról vagy a bekerülésük körülményeiről. Rájuk bíztam a megosztásaik gyorsaságát és mélységét. Továbbá elsődleges szempontom volt az előítéletmentesség, hiszen az én szerepem nem a további megbélyegzés volt, hanem a rekreáció, az önismertük fejlesztése és a reintegráció segítése. Többször felmerült kritikaként, hogy az én személyem befolyásolja a terápiás munkát, hiszen azon múlik az eredményessége, hogy szeretnek-e engem vagy sem. Mindkét fiatalember elismerte, hogy ha nem én tartottam volna a foglalkozásokat, valószínűleg nem jártak volna ilyen sokáig. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy ha az egyén a civil életben választ pszichológust, segítő szakembert, a szimpátia kérdés legalább ennyire fontos a páciens és a segítő között. Ezért egyáltalán nem tartom hátránynak, hogy a fogvatartottak- ha minimálisan is -, érzelmileg kötődtek a személyemhez.

Mindkét résztvevő szorongva, visszahúzódóan érkezett a csoportba, de hangulatnak köszönhetően hamar feloldódtak, segített nekik a rendszeresség és a hosszútávú folyamat. Mindketten kiemelték, hogy sokat jelentett nekik az, hogy természetesen viselkedtem közöttük, „emberszámba” vettem őket.

Róbert egy csoportba járt azzal a társával, aki édesanyjának írta a verset. Ez az alkalom neki is maradandó maradt, meglepte a társa megnyílása, nem így ismerte korábban. A téma később a szinten és a zárkákban is többször előfordult, a csoporton elhangzott témákat sokszor átbeszélték azokkal a társaikkal, akik nem jártak a foglalkozásra – ezt az élményt mindketten megosztották.

Saját elmondásuk szerint, ha az intézetben nem találkoznak a módszerrel, valószínűleg önszántukból sose választanának egy ilyen csoportot, ám a tapasztalataik után, ha úgy alakulna az életük, szívesen csatlakoznának újra egy irodalomterápiás foglalkozáshoz, immár szabad emberként.

12. Összegzés

Az eredményeim azt igazolják, hogy van létjogosultsága az irodalomterápia gyakorlati beültetésének a büntetés-végrehajtásba, különösen a fiataloknál, akiknél még valamivel könnyebb átformálni a személyiséget. Az általam és a szakirodalom által megfogalmazott célok közül sok megvalósult (a tolerancia és empátia kiépítése, az érdeklődés felkeltése, a kommunikáció fejlesztése stb.), melyeket a következőkben láttam megvalósulni:

Önbizalom erősítése: A csoporttagoknak a csoport szükségük megerősítésére, fejlesztésére. A visszajelzések (mind az alkalmak utáni szóbeli visszajelzés, mind az interjúk) alapján igen fontos szempont volt számukra a csoport többi tagjától és a csoportvezetőtől kapott pozitív visszajelzés saját viselkedésükkel, értékeikkel kapcsolatban. Hiszen sok esetben ilyen fajta megerősítést korábban sem a családjuktól, sem nevelőiktől nem kaptak.

Önismeret, önkifejezés, szociális kompetenciák: Az évek alatt kiemelkedő figyelmet fordítottam a szociális készségek fejlesztésére, ami magába foglalta az asszertív kommunikációt, a vitakultúra kialakítását, egymás türelemmel és megértéssel való végig hallgatását. Ebben látványos, a börtön személyzete által is megerősített fejlődést értem el több, nehezen kezelhető fogvatartott esetében is. Erre jó példa az az alkalom, amikor a fogvatartott megosztotta az édesanyjáról írt verset, melyet a társai értő odafigyeléssel és empátiával fogadtak. Ezen kívül többször megtapasztalható attitűd változás volt, hogy a csoport tagjai egymásra szóltak, ha valaki közbebeszél egy-egy gondolatmegosztás alatt.

Kommunikáció, a szövegekkel való kapcsolat és személyes narratíva előhívása: A szövegekre a csoportok elején vonakodva tekintettek, de az idő elteltével sikerült előhívni a személyes hangjukat, a kommunikációs képességük fejlődött, ahogy a szókincsük is. E mögött egyrészt a folyamatos, kritizálás nélküli információátadás volt részemről (rendszeresen erősítettem őket abban, hogy ha egy szót vagy kifejezést nem értenek, nyugodtan és bátran kérdezzenek vissza), másrészt annak a tudatosítása

bennük, hogy nincs rossz válasz. Minden gondolat és érzés, ami belőlük fakad, annak van helye és érdemes a megosztásra.

A volt fogvatartottakkal készített interjúk tanúsága szerint a csoporttagok mindannyian szívesen vettek részt a folyamatban – még ha az elején külső nyomásra is érkeztek, kialakult bennük a csoporthoz tartozás vágya, motiválta őket, hogy egymást és magukat jobban megismerhessék. A terápiás tényezők közül jelentősnek érezték, hogy egy elfogadó közösséghez tartozhattak, ahol lehetett beszélni bármilyen problémáról, kérdésről, és elfogadással találkoztak.

Az a törekvésem, hogy népszerűsítsem az olvasást, nem valósult meg maradéktalanul, hiszen sokuknál először a funkcionális analfabétizmus problémáját kell megoldani, ami egy sokkal összetettebb feladat. Ezt egy irodalomterápiás foglalkozás keretében nehéz megoldani. Ám ha a program során a résztvevő kellő motiváltságra tesz szert, felmerülhet az igénye arra, hogy e téren is fejlessze önmagát, vagy külső segítséget kérjen fejlődéséhez. Kérdéses pont, hogy a foglalkozások során megismert új szemléletmódok milyen mértékben és milyen időtávon keresztül hatnak a résztvevők személyiségére, számos tényezőtől függ. Ezek közé tartozik a foglalkozás típusa, a résztvevők egyéni jellemzői, valamint a megszerzett tudás és tapasztalatok integrálása a mindennapi életbe. Ahogy Csalay András (1987) és Feldman (2017) is megfogalmazta, a változáshoz szükséges a résztvevők fejlődni akarása és nyitottsága is az újdonságok felé.

Igyekeztem elérni, hogy a foglalkozások mélyebb, reflektív munkára ösztönözzék a résztvevőket, és lehetőséget biztosítsanak a saját élmények és tapasztalatok feldolgozására, ezzel tartósabb hatásra törekedve. Szintén e hatást erősítendő, az alkalmak interaktívak voltak, és gyakorlati módszereket kínáltak az új szemléletmódok alkalmazására, jobban segítve a résztvevők személyiségváltozásait. Az aktív részvétel és a gyakorlatba való átültetés kulcsfontosságú lehet a tartós hatások elérésében.

Fontos az időtáv kérdése:

Azonnali hatásokat gyakran tapasztalhatunk közvetlenül a foglalkozások után, különösen, ha a résztvevők lelkesedéssel és új felismerésekkel távoznak. Ez viszonylag sűrűn megtörtént, ezek az új hatások a zárkába is

elkísérték a fogvatartottakat, amiket részben a zárkatársakkal is meg tudtak osztani.

Az új szokások kialakítása és megszilárdítása általában több hét vagy hónap folyamatos gyakorlást igényel. A foglalkozások során megismert szemléletmódok gyakran ebben az időszakban válnak részévé a személyiségnek. Ezek a változások azoknál a csoporttagoknál voltak megfigyelhetők, akik nagyobb megszakítás nélkül tudtak legalább fél éven keresztül részt venni a foglalkozásokon.

Feldman (2017) könyve az érzelmek kialakulásának és fenntartásának neurobiológiai alapjaival foglalkozik, segít megérteni, hogyan befolyásolhatják a hosszú távú érzelmi és kognitív változások a személyiséget és a viselkedést. Feldman könyvének központi tézise, hogy az érzelmek nem alapvető, univerzális reakciók, hanem az agy által létrehozott konstrukciók. Az agy az érzékszervi információkat, a múltbéli tapasztalatokat és a kontextust kombinálva hozza létre az érzelmi élményt. Ez azt jelenti, hogy az érzelmek nem egy adott inger automatikus következményei, hanem aktív, agyi folyamatok eredményei. Hangsúlyozza a prediktív kódolás elméletét, amely szerint az agy folyamatosan előrejelzéseket készít a beérkező információkról és ezek alapján cselekszik. Az érzelmek ebben a folyamatban nem csupán válaszreakciók, hanem a jövőbeli események valószínűségeit előre jelző mechanizmusok, amelyeket az agy használ a hatékonyabb működés érdekében. A könyv egyik jelentős része arra összpontosít, hogy a nyelv és a kultúra hogyan alakítja az érzelmek megélését. A szerző azt állítja, hogy a nyelv határozza meg, hogyan kategorizáljuk és értelmezzük az érzelmi élményeinket. Ezért különböző kultúrák eltérő érzelmi élményeket és kategóriákat hozhatnak létre. A disszertációmban vizsgált célcsoportnál több ponton megfigyelhető volt, hogy a nyelvi hátrány (szókincs hiányossága) mennyire megnehezíti az érzéseikhez való hozzáférésüket, hiszen voltak azokra szavaik. Viszont a szerző logikáját követve másik kultúrába, mikroközösségbe való bekerülés, a szókincs fejlesztése, az új ingerek fejlesztik azt a tudást, amivel közelebb kerülhetünk érzelmi világunkhoz.

Azok az új perspektívák, amelyek sikeresen beépülnek a résztvevők életébe és személyiségébe, akár évekig is tarthatnak. Azonban, ha az új

szemléletmódokat nem támogatják további tapasztalatok vagy nem gyakorolják tudatosan, a hatásuk idővel elhalványulhat. Úgy gondolom, hogy jelenleg ez a legnagyobb rizikófaktora a büntetés-végrehajtásban végzett fejlesztő foglalkozásoknak. Egyrészt sajnos kevés olyan kezdeményezés van, ami a fogvatartottak szabadulása után is bevonná ezekben a programokba. Másrészt szabadulásuk után a volt fogvatartottak immár szabad életükre koncentrálnak, ám megérne egy országos felmérést a bv. intézetekben, hogy lenne-e igény hasonló indítványra.

Az irodalomterápia segítséget nyújthat az olvasónak, hogy a tudatos szférába hozza eltemetett érzelmeit és élményeit, lehetőséget ad arra, hogy képzeletben kísérletezzen különböző viselkedési módokkal, valamint növelheti a személy tudatosságát és szociális érzékenységét, de csupán a kezdő lökést adhatja meg ebben a speciális környezetben. A további viselkedési mechanizmusok azon múlnak, hogy az egyén mennyire került tisztába saját értékeivel, valamint, hogy mennyire tudatosult benne a változtatás lehetősége és az arra irányuló vágy. Ezen új értékek megerősítésére szolgálhatna egy felvevő csoport létrehozása, ahová visszajárhatnának azok, akik erre igényt tartanak. A csoport funkciója az lenne, hogy az elítéltek szabadulásuk után is részt vehessenek olyan foglalkozásokon, ahol segítséget kapnának önfejlesztésükhöz, illetve egy alternatív és a pozitív változásban megerősítő elfoglaltságot biztosítana számukra. Továbbá pozitív visszajelzést kapnának arra nézve, hogy gyökeresen próbálják meg átalakítani életüket és addigi felfogásukat. E terv megvalósítását a pszichológus és a nevelők támogatják, ám nehezíti a véghez vitelét az a tény, hogy a fogva-tartottak az ország minden pontjából érkeznek Pécsre, szabadulásuk után pedig elhagyják a várost és vonzaskörzetét. Ezért országos szinten kellene együttműködést kialakítani a büntetés-végrehajtási intézetek, a könyvtár és az irodalomterápiás foglalkozások vezetői között, így biztosítva a szabadult elítéltek fejlődésének nyomon követését.

Úgy gondolom, az irodalomterápiának, mint sok más művészet- és szocioterápiának, nagyon fontos szerepe lehetne a börtönök világában is, ahogy jól érzékelhető az ilyen szolgáltatásokra való igény más, speciális élethelyzetben lévő egyéneket gondozó intézmények, például szociális

otthonok részéről is. Ugyanakkor anyagi keret nem feltétlenül biztosított rá – vagyis a szakember önkéntesként ingyen dolgozhat. Nyilvánvalóan ezen is változtatni kellene annak érdekében, hogy több elhivatott szakember vállalja ezt a munkát, s nemcsak gyakorlat vagy önkéntes munka keretében, hanem hosszútávra tervezve.

Terveim között szerepel, hogy az irodalomterápiás foglalkozásokat büntetés-végrehajtási intézetben a továbbiakban is folytathassam, valamint továbbfejlesszem. Hosszú távú célom, hogy a módszer lehetőségeit kiterjesztve a szabadulásuk után is segíthessem az érintetteket. Erre egy jó példa a reintegrációs őrizetben végzett foglalkoztatás. Ez az a pont, ahol találkozhatnak a büntetés-végrehajtási törvényben is megfogalmazott célkitűzések az irodalomterápiás célokkal, és a két terület a saját módszertanának ötvözésével segítheti a társadalomból kihullott egyének visszailleszkedését (Kiss, 2022). Ezeket a tapasztalatokat szeretném felhasználni ahhoz, hogy az irodalomterápia mint kurrens nevelő-fejlesztő gyakorlat általánosan elfogadottá és elismertté válhasson nemcsak a könyvtárakban, hanem a büntetés-végrehajtásban is.

Felhasznált irodalom:

Monográfiák, tanulmányok

- ANDREWS, D. A. – BONTA, James (2010): *The Psychology of Criminal Conduct*. New Providence: LexisNexis Group
- AUER Eszter (2022): *Biblioterápiás szemlélet lehetőségei a közoktatásban projektmódszerrel: Preventív, nőitéma-fókuszú traumamegelőző program a közoktatásban*. Pécs: PTE BTK. Disszertáció.
- BÁBOSIK ISTVÁN (2004). *Nevelélmélet. Nevelés az Európai Unióban*. Budapest: Osiris Kiadó.
- BARTOS Éva (1989): *A biblioterápia lehetőségei az alkoholisták komplex gyógyítási folyamatában*. Disszertáció
- BARTOS Éva (1989): *Olvasókönyv a biblioterápiáról*. Budapest: OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
- BÉRES Judit (2017): *Azért olvasok, hogy éljek. Az olvasásnépszerűsítéstől az irodalomterápiáig*. Pécs: Kronosz Kiadó.
- BÉRES Judit (2022): *Élet a sorok között: Irodalomterápiás gyakorlatok mindenkinek*. Budapest: Libri.
- BOLDIZSÁR Ildikó (2010): *Meseterápia*. Budapest: Magvető Kiadó,
- BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrud, SÁRI László (2002): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: a posztstrukturalizmustól a posztkolonialitásig: szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó.
- BOURDIEU, Pierre (2000): *Férfiuralom*. Budapest: Napvilág Kiadó
- BRUNER, J. (2001). *A gondolkodás két formája*; In. László, J. – Thomka, B. (szerk.): *Narratívák V*. Budapest: Kijárat.
- DOLL, Beth, DOLL, Carol (2011): *Fiatalok biblioterápiája: Könyvtárosok és mentálhigiénés szakemberek együttműködése*. Budapest: Könyvtári Intézet.
- DUPCSIK Csaba (2009): *A magyarországi cigányság története: Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890-2008*. Budapest: Osiris
- COCKCROFT, Eva - Weber Pitman, John – Cockcroft, James (1998): *Toward a People's Art - The Contemporary Mural Movement*. Albuquerque: University of New Mexico Press

- CSAPÓ Edit [szerk.] (1985): Hátrányos helyzetű olvasók könyvtári ellátása. Budapest: OSZK KMK.
- CSERTI CSAPÓ Tibor (2011): A cigány népesség a társadalmi-gazdasági térszerkezetben. Pécs: PTE BTK Oktatókutató Központ, Virágmandula Kft.
- CSERTI CSAPÓ Tibor, ORSÓS Anna, VARGA Aranka (2013): A cigányság kommunikációs szokásai, médiahasználattal kapcsolatos attitűdjei és a „Z” generáció – tanulmány. PTE: Pécs
- CSORBA-SIMON Eszter (2012): Olvasási szokások és könyvtárhasználat két magyarországi börtönben. Pécs, 2012. Szakdolgozat
- CSORBA-SIMON Eszter (2014): Mit tehet a könyvtáros a reszocializálásért? Biblioterápia női elítéltekkel a Baranya Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben. PTE FEEK: Szakdolgozat
- CSORBA-SIMON Eszter (2013): Biblioterápia – A könyvtár(os) lehetőségei a börtönben. 31. OTDK. 2. helyezés. Eger.
- CSORBA-SIMON Eszter (2016): Biblioterápia a férfiak tükrében. PTE FEEK: Szakdolgozat
- EÖRSI János, JELENCSICS Zsuzsanna, KÁDÁR András Kristóf (2002): Kettős mérce: Börtönviszonyok Magyarországon. Budapest: Magyar Helsinki Bizottság.
- ERIKSEN, Thomas (2006). H.: Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálintropológiába. Gondolat Kiadó: Budapest.
- FELDMAN BARRETT, Lisa (2017): How Emotions Are Made: The Secret Life of the Brain. Boston: Mariner Books.
- FONAGY, Peter; Allen, Jon G.; Bateman, Anthony W. (2011): Mentalizáció a klinikai gyakorlatban. Budapest: Oriold és társai.
- FORRAY R. Katalin, Hegedüs T. András (2001): Cigány tanulók az általános iskolában. In: Andor Mihály (szerk.): Romák és oktatás. Pécs: Iskolakultúra.
- FOUCAULT, Michel (1990): Felügyelet és büntetés. Budapest: Gondolat Kiadó.
- FÜREDI János, SZÓNYI Gábor (szerk.) (2008): A pszichoterápia tankönyve. Bp.: Medicina.
- FÜZFA Balázs (2016). Élményközpontú irodalomtanítás a harmadik évezredben. In Füzfa B. (szerk.), Élményközpontú irodalomtanítás:

- Kreativitás, produktivitás, kultúrakezelés a digitális korban. Szombathely: Savaria University Press.
- GEREBEN Ferenc, Katsányi Sándor, Nagy Attila (1980): Olvasásismeret: (Olvasásszociológia, olvasáslélektan, olvasáspedagógia). Budapest: Tankönyvkiadó.
- GEREVICH József (2005): Lány a szekrényben – Patográfiai és klinikai esettanulmányok. Budapest: Osiris Kiadó.
- HADAS Miklós (2003): A modern férfi születése. Budapest: Helikon Kiadó.
- IRWIN, John (1998): A férfiak felszabadítása. [s. n.]: Rational Island Publishers.
- JAKOBOVITS Kitti (2021): Irodalomterápia – A könyvespolcod pszichológus szemmel. Budapest: Kulcslyuk Kiadó.
- JENEY Éva (2012): Nyitott könyv. Irodalom, terápia, elmélet. Budapest: Balasasi Kiadó
- JONES, Mark (2023): Creative Roots. Cardiff: Arts Council of Wales
- KAMARÁS István (2007). Az irodalmi mű befogadása: szociológiai és szociálpszichológiai megközelítés. Nagydoktori Disszertáció. Pannon Egyetem BTK Antropológiai és Etika Tanszék: Gondolat Kiadó
- KATONA Krisztina, LÁSZLÓ Eszter (2014): The Color-Space Association of Pécs and the method of mural painting „Art is the game of adults, game is the art of children”. Kézikönyv. Pécs: Moral Mural Egyesület.
- KATONA Krisztina et al. (2015): A forrás magam vagyok, Tapasztalatok börtönben való személyiség- és közösségfejlesztő munkáról. Pécs: Módszertani kiadvány
- KATONA Krisztina (2016): A közösségi művészetek és a Murál Morál Módszer mint a személyiség- és közösségfejlesztés eszközei. In: Ifjúság szakmai Kalendárium Szemelvények az ifjúságügy mindennapjaiból. Budapest: Nemzeti Együttműködési Alap
- KÉRI Katalin (2001): Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- KORBAI Hajnal: Lotilko szárnyai (2015): Terápiás történetek és mesék traumát átélt gyerekeknek. Budapest: L'Harmattan: Mosoly Alapítvány.

- KORBAI Hajnal, DAVIS, Nancy, SIMMS, Laura (2010): Az aranytök: Terápiás történetek és mesék traumát átélt gyerekeknek. Budapest: L'Harmattan: Mosoly Alapítvány.
- JAMES, J. W., FRIEDMAN, R. (2011): Gyógyulás a gyászból. Budapest: Zafír Press.
- KORINEK László (szerk.) (2010): A börtön kultúrája – kultúra a börtönben. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- KOVÁCS Zsolt (szerk.) (2010): Büntetés-végrehajtás ellenőrzésének projektje. In: Beszámoló az állampolgári jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről. Országgyűlési Biztos Hivatala: Budapest.
- KOVÁCS Zsuzsanna (2019): A megküzdés szerepe a börtönadaptációban. Budapest, Disszertáció
- MAJOR Ágnes (2022): "Sors, vagy aminek nevezned": Irodalomterápia cigány/roma/hátrányos helyzetű lányoknak. Szakdolgozat
- MÉSZÁROS István et al. (1999): Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Budapest: Osiris Kiadó.
- MÉRŐ László: Az érzelmek logikája. Budapest: Tericum Kiadó, 2022.
- N. KOLLÁR Katalin, SZABÓ Éva (2017): Pedagógusok pszichológiai kézikönyve I. Budapest: Osiris
- NAGY Attila (1991): Keresik életük értelmét? Olvasás, könyvtár, szocializáció. Budapest: OSZK KMK.
- NAGY Attila (2001): Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – Kritikus gondolkodás: Szócikkmásolástól a paródiáirásig. Budapest: Osiris Kiadó.
- NAGY Attila (1994): Az olvasásra nevelés és pedagógusképzés. Budapest: OSZK.
- ORSÓS Anna (2024): Beás nemzetiség. p. 54-115. In: Borbély Anna, Bartha Csilla: Többszervezés Magyarországon: Szociolingvisztikai vizsgálatok nemzetiségekről. Budapest: HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont.
- PÁL László (1976): Nevelés a büntetés-végrehajtásban: Kriminológiai tanulmány. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- PAP András László (2019): Rendészet és sokszínűség. Pécs: Dialóg Campus.

- PAPP-ZIPERNOVSZKY Orsolya (2012): A személyiségkoherencia és az esztétikai válasz összefüggései: A művészetbefogadás pszichoanalitikus és narratív pszichológiai vizsgálata. Pécs: PTE BTK. Disszertáció
- PENNEBAKER, James W., EVANS, John F. (2018): Gyógyító írás. Ha fáj a történeted. Budapest: Kulcslyuk
- PETHŐNÉ NAGY Csilla (2005): Módszertani kézikönyv: Az irodalomkönyv 9-12. és az irodalomtankönyv a szakközépiskolák számára 9-15. című tankönyvcsaládhoz. Budapest: Korona Kiadó
- PETRES CSIZMADIA Gabriella (2014): Személyes (az) irodalom. Pozsony-Nyitra: Kalligram - KFE
- PÓCZIK Szilveszter (2003): Cigány integrációs problémák. Budapest: Kölcsey Intézet.
- RICOEUR, Paul (1999): Válogatott irodalomelméleti tanulmányok. Budapest: Osiris.
- ROGERS, Carl (1973): Encounter Groups. New York: Pelican Books.
- STEKLÁCS János (2005): Funkcionális analfabetizmus a hipotézisek, tények és számok tükrében. Budapest: Akadémiai Kiadó
- VOKÓ György (2006): Európai büntetés-végrehajtási jog. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- YALOM, Irvin D. (2017). A terápia ajándéka. Műhelytitkok. Budapest: Park.
- YALOM, Irvin D. (2006). Egzisztenciális pszichoterápia. Budapest: Animula Kiadó
- YALOM, Irvin D., LESZCZ, Moly (2020): A csoportpszichoterápia elmélete és gyakorlata, Budapest: Park Kiadó

Folyóiratcikkek, szaktanulmányok:

- ABIDIN, Nur Syazwanie; SHAIFUDDIN, Norshila; SAMAN, Wan Satirah: Systematic Literature Review of the Bibliotherapy Practices in Public Libraries in Supporting Communities' Mental Health and Wellbeing. In: Public Library Quarterly. 2023. 42. évf. 2. sz. p. 124-140.
- BÁRSONY János: A „cigánybűnözés” hazugságának konstrukciójáról. In: Magyar rendészet. 2014. 14. évf. 3. sz. p. 15-27.

- BARTOS Éva: Biblioterápia a könyvtárosi munkában. In: Könyvtári Figyelő. 1987. 33. évf. 5. sz. p. 563-567.
- BARTOS Éva: A könyvtár szerepe a társadalmi beilleszkedési zavarok leküzdésében. In: Könyvtáros, 1987. 8. sz. p. 476-479.
- BATÁRI Gyula: Biblioterápia Magyarországon a XIX. században. In.: Orvosi Könyvtáros, 1981. 3. sz. p. 253-257.
- BEÉLY Gábor: A könyvtár jövője – a jövő könyvtára. In.: Iskolakultúra 2000/4. sz. p. 51-56.
- BENCZIK Vilmos: Az olvasás alkonya? In.: Fordulópont. I. évf., 1999/2-3. sz. p. 5-12.
- BÉRES Judit, CSORBA-SIMON Eszter: Fejlesztő biblioterápia fiatalokú fogvatartottakkal. In.: Könyvtári Figyelő, 2013. 59. évf. 2. sz. p. 251-268.
- BÉRES Judit, CSORBA-SIMON Eszter: Biblioterápia nőknek. In.: Könyvtári Figyelő, 2015. 61. évf. 2. sz. p. 178-195.
- BÉRES Judit (2016). Egy személyközpontú biblioterápia felé. Helikon Irodalomtudományi Szemle, 62. évf. 2. sz. p. 259 – 268.
- BÉRES Judit (2024): Személyközpontú irodalomterápia. Kézirat
- BERNÁT Anikó (2014): Leszakadóban: a romák társadalmi helyzete a mai Magyarországon. In: Társadalmi riport 2014. Budapest: TARKI Social Research Institute. p. 246-264.
- BILLINGTON, Josie: 'Reading for Life': Prison Reading Groups in Practice and Theory. In: Critical Survey. 2011. 23. évf. 3. sz. p. 67-85.
- BIRO Emese: A fogvatartottak családi kapcsolatainak szerepe a bűnelkövetésben, a börtönműködésben és a reintegrációban. In: Albert Fruzsina (szerk.): Életkeretek a börtönön innen és túl Szubjektív reszocializációs esélyek. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2015. p. 73-112.
- BUDA Béla: A pszichoterápia modelljei és hatásmechanizmusai. In.: Pszichoterápia. Budapest: Gondolat Kiadó, 1981. p. 18-34.
- CSALAY András: Mit tehet a könyvtár a deviáns és kallódó fiatalokért? In: Könyvtáros, 1987. 8. sz. p. 472-476.
- CSORBA-SIMON Eszter: Biblioterápia: A könyvtár(os) lehetőségei a börtönben. In. Tudásmenedzsment, 2013. 14. évf. Különszám. p. 72-85.

CSORBA-SIMON Eszter: Bibliotherapy with prisoners? In.: Library (r)evolution: Promoting sustainable information practices The 22nd international BOBCATSSS symposium. 2014. p. 266-270.

CSORBA-SIMON Eszter: Biblioteraphy with women prisoners. In.: Minaříková Pavla; Strouhal Lukáš (szerk.): Design, Innovation, Participation, BOBCATSSS 2015: Proceedings & Abstracts. 2015. p. 178-183.

CSORBA-SIMON Eszter: Biblioterápiás csoportok a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetében és a szigetvári lakásotthonban. In.: Horváth Ágnes, Nagy Ádám, Szeifer Csaba (szerk.): Iuvenis - Ifjúság szakmai Konferencia. Kecskemét: Iuvenis Ifjúság szakmai Műhely, 2017. p. 209-218.

CSORBA-SIMON Eszter: Szárnyat adó szövegek – az irodalomterápia hatása a gyermekotthonban élő kamaszokra. In.: Könyvtári Figyelő, 2019. 65. évf. 3. sz. p. 400-406.

CSORBA-SIMON Eszter: Óperencián innen és túl: A mesék és versek szerepe zárt intézményekben. In: Haffner Tamás (szerk.): Népmese Pont Pécs, a kultúra városában. Magyar Népmese Szakmai Nap 2019. Pécs: Pécsi Kulturális Központ, p. 14-24.

CSORBA-SIMON Eszter: A szöveg ereje – az irodalomterápia hatása a fiatalok elítéltekre és a lakásotthonokban élő kamaszokra. In: Bordás Sándor, Eötvös József Főiskola (szerk.): MÓDSZEREK, MŰVEK, TEÓRIÁK: A X. Tantárgy-pedagógiai Nemzetközi Tudományos Konferencia előadásai: Értekezések, tudományos dolgozatok (27.). Baja: Eötvös József Főiskolai Kiadó, 2019. p. 91-102.

CSORBA-SIMON Eszter: Önismereti munka a falak mögött – Az irodalom szerepe zárt intézményben. In: TUDÁSMENEDZSMENT. 2021. 22. évf. 2. sz. p. 120-131.

DANIS Ildikó, FARKAS Mária, John OATES (2011): Fejlődés a gyermekkorban: Hogyan is gondolkod(j)unk róla? In: A koragyermekkorai fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. p. 24-66.

DENNY, Meagan: Norway's Prison System: Investigating Recidivism and Reintegration. In: Bridges: A Journal of Student Research. 2016. 10. sz. p. 20-37.

- FEITH Ádám: Cigány bűnelkövetők, „cigánybűnözés” a magyar kriminológiai irodalomban. In: *Ars Boni*. 2012. (arsboni.hu)
- FEKETE Judit Diána – HEROLD Róbert (2020): Az irodalmi művek olvasásának jelentősége, mentalizációra gyakorolt hatása és potenciális terápiás lehetőségei. *Psychiatria Hungarica*, 35 (3): 389–396.
- FORRAY R. Katalin: A cigányság képének változásai a harmincéves *Educatio®*-ban. In: *Educatio*, 2021. 30. évf. 3. sz. p. 419-427.
- FURMAN, Rich, DILL, Leonté: Poetry therapy, men and masculinities. In: *The Arts in Psychotherapy*. 2012. 39. sz. p. 102-106.
- GOSZTONYI Enikő: Letéti könyvtári ellátás a börtön könyvtárában. In.: *Könyvtári kis híradó*. 2007. 12. évf. 1/2. (45-46.) sz. p. 10.
- HERÉDI Rebeka: Az olvasás (újra)pozicionálása? Az olvasás jellemzői régen és ma: információ- és élményszerzés, elmélyülés, internet. In: *Új pedagógiai szemle*, 2023. 73. évf. 1-2. sz. p. 109-117.
- HOLLAND, Norman N.: Tranzaktív beszámoló a tranzaktív irodalomtudományról. In: *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 1990. 2-3. sz. p. 250-251.
- HORVÁTH Zsuzsanna (2009): 9. évfolyamos tanulók tanulási problémái a szakképző iskolákban. In: *Új Pedagógiai Szemle*. 2000. 50. évf. 10. sz. p. 3-19.
- HUNYADI Zsuzsanna: A közművelődés lehetőségei a társadalmi felzárkóztatásban. In: *Szín*. 2011. 16. évf. 3. sz. p. 4-20.
- HUSZTI Ágnes: A könyvtárak szerepe az olvasóvá nevelés megalapozásában. In.: *Könyv és nevelés*, 2018. 83. sz. p. 7-26.
- JOUBERT Kálmán – VAVRÓ István - BODZSÁR Éva: A fiatalok elítéltek biodemográfiai vizsgálata. In: *Statisztikai Szemle*. 199. 77. évf. 4. sz. p. 225-241.
- KEREZSI Klára, GOSZTONYI Márton, POLÁK, Attila: A roma és nem roma együttélés konfliktusai, kriminális vonatkozásai. In: *Belügyi Szemle*, 2014. 67. évf. 7-8. sz., p. 5-52
- KISS Anna: Az irodalomterápia szerepe a büntetés-végrehajtásban. In: *Ügyészek lapja*, 2022. 29. évf. 1-2. sz. p. 129-136.
- KÖRNYEI László: „Könyvtár az iskolában, iskola a könyvtárban” In.: *Könyv és Nevelés* III. évf. 2001/3. sz. p. 7-9.

- MIKLÓSI Márta: A büntetés-végrehajtási szervezet reintegrációs tevékenységeinek új rendszere. In: Iskolakultúra, 2016. 26. évf. 3. sz. p. 48-62.
- NAGY Attila: Élményközpontú irodalomtanítás - a biblioterápia. In: Helikon, 2016. 62. évf. 2. sz. p. 249-258.
- NYÍRÓ Gizella: Könyvtári órák művészet- és biblioterápiás módszerekkel. In.: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 8. sz. p. 38-40.
- ORSÓS Anna (2018): A cigányság nyelvi csoportjai – szociolingvisztikai megközelítésben. In: Alapismeretek a cigány, roma közösségekről. Budapest: Magyar Cserkészszövetség. p. 69-86.
- PAPP-ZIPERNOVSZKY Orsolya: A pszichoanalitikus befogadás-elméletek empirikus vizsgálata az irodalom és a film területén. In: Imágó Budapest. 2011. 22. évf. 1. sz. p. 41-50.
- PETRES CSIZMADIA Gabriella: Élményszerű szövegértés, szövegértelmezés és szövegalkotás. In: Anyanyelv-pedagógia, 2013. 6. évf. 1. sz.
- PÓCZIK Szilveszter: Szegénység, bűnözés, megélhetési bűnözés. In: Polgári Szemle. 2009. 5. évf. 2. sz.
- RAYMAN Julianna, VARGA Aranka: Reziliencia és inklúzió. In: Romológia. 2015. 3. évf. 10. sz. p. 10-28.
- REZSŐFI Johanna: Biblioterápia felnőtt férfi elítéltekkel. In: Börtönügyi Szemle. 2018. 37. évf. 2. sz. p. 67-88.
- SÓRON Ildikó: Kincs, ami van. A biblioterápia mint szolgáltatásbővítés az Országos Idegennyelvű Könyvtárban. In.: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2012. 21. évf. 3. sz. p. 16-21.
- STEKLÁCS János (2001): Fiatal felnőttek alap- és funkcionális írott nyelvi képességeinek vizsgálata és fejlesztése. In: Új Pedagógiai Szemle. 51. évf. 7-8. sz. p. 190-197.
- STEKLÁCS János - SZABÓ Ildikó - SZINGER Veronika: Olvasási nehézségekkel küzdő tizenévesek tanítása Európában (ADORE-jelentés). In: Képzés és gyakorlat, 2010. 8. évf. 3-4. sz. p. 159-166.
- UTOLSÓK AZ EGYENLŐK KÖZÖTT – Sérülékeny csoportok törvény előtti egyenlősége a büntető igazságszolgáltatásban (2014), Magyar Helsinki Bizottság, Budapest.

UZOEZI Emasealu, Helen: Attitude of Inmates towards the Prison Library: A Predictor of Psychological Wellbeing. In: Brazilian Journal of Information Science. 2019. 13. évf. 2. sz. p. 78-91.

V.GILBERT Edit: Az olvasmányélmény megosztásának szerepe a csoportos biblioterápiában. In: Literatura 2011. 4. sz. p. 403-411.

VÁMOS Ágnes (2015): Közösségi tanulás – akciókutatás. in: magiszter Romániai magyar Pedagógusok szövetsége. 2015 tavasz p. 46-61.

ZANK Ildikó (2020): Az akciókutatás értelmezése a pedagógiai gyakorlatban és a tanárképzésben. In: Autonómia és felelősség. 2020. 5. évf. 1-4. sz. p. 55-70.

Internetes források:

An Update to the Future of California Corrections (2016):
<https://www.cdcr.ca.gov/wp-content/uploads/2019/12/an-update-to-the-future-of-california-corrections-january-2016-1.pdf> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

AMBERG Eszter: Könyvtárak a peremhelyzetben élők szolgálatában. Börtönkönyvtárak 2006–2010. In.: Könyvtári Figyelő. 2012. 2. sz.
<http://ki.oszk.hu/kf/2012/06/konyvtarak-a-peremhelyzetben-elok-szolgalataban-bortonkonyvtarak-2006%E2%80%932010/> (letöltés ideje: 2024.08.10.)

A Nemzeti Kulturális Alap könyvtári szakmai kollégium meghívásos pályázati felhívása
http://www2.nka.hu/pages/archivum/palyazati_felhivasok/2012-elott/konyvtari/2011/konyvtari_m110905.html (letöltés ideje: 2024.07.20.)

BARTOS Éva: Konceptió a hátrányos helyzetűek könyvtári ellátására. In.: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2004. 8. sz.
<http://ki.oszk.hu/3k/2012/10/koncepcio-a-hatranynos-helyzetuek-konyvtari-ellatasara/> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

Behavior: Poetry Therapy. 1972. 03.13.
<http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,903355-1,00.html>
(letöltés ideje: 2024.08.20.)

BÉRES Judit: MAGAMAT ÍROM ÉS OLVASOM: Közösségtalálás, érzelmi támasz és érzékenyítés a gyerekek és fiatalok biblioterápiájában.

<https://igyic.hu/esszektanulmanyok/magamat-irom-es-olvasom.html>

(letöltés ideje: 2024.07.20.)

Börtön Kisokos. Magyar Helsinki Bizottság : Budapest, 2022.

https://helsinki.hu/wp-content/uploads/2021/07/Borton-kisokos_220909.pdf

(letöltés ideje: 2024.02.20.)

BREWSTER, Liz: Medicine for the soul. In: Public Library Journal. [2008].
p. 6-11.

<http://www.cilip.org.uk/filedownloadslibrary/groups/plg/plj232brewster.pdf>

(letöltés ideje: 2024.02.20.)

BUCKLEY, Annie (2015): Collective Evolution, Inside and Out: CSUSB
Community-based Art. [https://www.e-](https://www.e-flux.com/education/features/58187/collective-evolution-inside-and-out-csusb-community-based-art)

[flux.com/education/features/58187/collective-evolution-inside-and-out-](https://www.e-flux.com/education/features/58187/collective-evolution-inside-and-out-csusb-community-based-art)

[csusb-community-based-art](https://www.e-flux.com/education/features/58187/collective-evolution-inside-and-out-csusb-community-based-art) (letöltés ideje: 2024.08.20.)

CARRABS, Antonetta (2021): La poesia salvifica. In: Copertina. 4. sz.

[https://www.poetrytherapy.it/i-numeri-della-rivista/numero-004/la-poesia-](https://www.poetrytherapy.it/i-numeri-della-rivista/numero-004/la-poesia-salvifica?fbclid=IwAR1oqR_u1MVIXR8jXjjHs4twRkBarcFTiZD6xgbPfw)

[salvifica?fbclid=IwAR1oqR_u1MVIXR8jXjjHs4twRkBarcFTiZD6xgbPfw](https://www.poetrytherapy.it/i-numeri-della-rivista/numero-004/la-poesia-salvifica?fbclid=IwAR1oqR_u1MVIXR8jXjjHs4twRkBarcFTiZD6xgbPfw)

[ibMok3siDqblz1nH0](https://www.poetrytherapy.it/i-numeri-della-rivista/numero-004/la-poesia-salvifica?fbclid=IwAR1oqR_u1MVIXR8jXjjHs4twRkBarcFTiZD6xgbPfw) (letöltés ideje: 2024.08.20.)

Changing Lives Through Literature <http://ctl.umassd.edu/home-flash.cfm>

Clarke, Alan (2020): RESEARCH INTO THE IMPACT OF ARTS IN
EUROPEAN PRISONS. [https://www.epea.org/wp-](https://www.epea.org/wp-content/uploads/Research-Into-The-Impact-Of-Arts-In-European-Prisons-by-Dr-Alan-Clarke.pdf)

[content/uploads/Research-Into-The-Impact-Of-Arts-In-European-Prisons-](https://www.epea.org/wp-content/uploads/Research-Into-The-Impact-Of-Arts-In-European-Prisons-by-Dr-Alan-Clarke.pdf)

[by-Dr-Alan-Clarke.pdf](https://www.epea.org/wp-content/uploads/Research-Into-The-Impact-Of-Arts-In-European-Prisons-by-Dr-Alan-Clarke.pdf) (letöltés ideje: 2024.08.20.)

Európai Börtön szabályokról szóló R/87/3. számú Európa Tanács ajánlása

(EBSZ) In: ALEKU Mónika – CSORDÁS Sándor – PACSEK József: A

fogvatartottak foglalkoztatásának és programlehetőségeinek jelenlegi
helyzete. (letöltés ideje: 2024.08.20.) p. 65-77.

[http://epa.oszk.hu/02700/02705/00065/pdf/EPA02705_bortonugyi_szemle_](http://epa.oszk.hu/02700/02705/00065/pdf/EPA02705_bortonugyi_szemle_2006_1_065-078.pdf)

[2006_1_065-078.pdf](http://epa.oszk.hu/02700/02705/00065/pdf/EPA02705_bortonugyi_szemle_2006_1_065-078.pdf) (letöltés ideje: 2024.08.20.)

FARKAS Margit: Hiperaktivitás és figyelemzavar.

[http://fejlesztok.hu/hasznos-olvasmanyok/18-fejlesztok/74-hiperaktivitas-es-](http://fejlesztok.hu/hasznos-olvasmanyok/18-fejlesztok/74-hiperaktivitas-es-figyelemzavar.html)

[figyelemzavar.html](http://fejlesztok.hu/hasznos-olvasmanyok/18-fejlesztok/74-hiperaktivitas-es-figyelemzavar.html) (letöltés ideje: 2024.02.15.)

Fogvatartotti Statisztikák. In: Börtönstatisztikai Szemle, 2020. p. 24

https://bv.gov.hu/sites/default/files/Bortonstatisztikai_Szemle_2020.pdf

(letöltés ideje: 2024.08.15.)

HIDVÉGI B. Attila: A népszámláláskor eltűnt több mint 100 ezer cigány
<https://www.romnet.hu/hirek/2023/10/06/a-nepszamlalaskor-eltunt-tobb-mint-100-ezer-cigany> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

Human Rights Committee, Concluding observations on the sixth periodic report of Hungary, CCPR/C/HUN/CO/6, 9 May 2018, 15.
<https://www.ohchr.org/en/documents/concluding-observations/ccprchunco6-human-rights-committee-concluding-observations-sixth> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

KIDD, Susannah Laramee (2019): Learning from the Process: Promising Practices from Mural Arts' Work in Communities.
https://www.muralarts.org/wp-content/uploads/2021/01/Promising-Practices-122220_pages.pdf (letöltés ideje: 2024.08.20.)

KISS Judit: A regényhősök mint cinkosok.
<http://www.kronika.ro/index.php?action=open&res=23085> (letöltés ideje: 2024.02.16.)

KOVÁCS Zsuzsanna: Egzisztenciális szemléletű biblioterápia fogvatartottakkal. Magyar Irodalomterápiás Társaság, 2011.
<http://www.irodalomterapia.hu/publikaciok/yalom.pdf> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

LEDVINOVÁ, Jitka: A börtönkönyvtárak helye a nyugati világban és Csehországban. 2.rész. In: Ctenár. 57. roc. 2005. 2.no. 64-65.p.
[http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/\[in=ref1.in\]/?05/232*51412](http://w3.oszk.hu/manscr/wwwi32.exe/[in=ref1.in]/?05/232*51412) (letöltés ideje: 2024.02.20.)

LINDNER Lídia, MÉSZÁROS Mercedes: Different Ways of Using Art Therapy with Marginalized, Vulnerable Social Groups (Studies /analyses - Best practice guidelines / report). <https://www.unlocked.hu/assets/io1.pdf> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

Magyar Irodalomterápiás Társaság <http://www.irodalomterapia.hu/> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

NAGY Attila: Az olvasás mint kiváltság? : Adatok és töprengés a Nagy Könyv akció ürügyén. In.: Magyar Tudomány, 2006/9. 1113. o.
<http://www.matud.iif.hu/06sze/10.html> (letöltés ideje: 2024.02.20.)

NAGY Attila: Észak-Európa vagy Balkán? – Tájékozódási irányok olvasáskultúránk számára a PISA 2006 ürügyén. In.: Könyvtári Figyelő.

2008. 2. sz. <http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/eszak-europa-vagy-balkan-tajekozodasi-iranyok-olvasaskulturank-szamara-a-pisa-2006-urugyen/>

(letöltés ideje: 2024.08.20.)

NÉMETH Zsolt (2023): A gyermekek és fiatalok kriminológiája. In: BARABÁS A. Tünde (szerk.): Kriminológia ma (e-kiadvány, MeRSZ.hu) https://mersz.hu/dokumentum/m1130km_74/#m1130km_71 (letöltés

ideje: 2024.08.20.)

MEZŐ Tibor: Zenés biblioterápia. Művészetterápiás Világkongresszus, 2003. http://harmoniaker.hu/eloadas_zenes_biblioterapia_I.htm (letöltés

ideje: 2024.08.20.)

Murál Morál Mező <http://magyar.muralmoral.hu/> (letöltés ideje: 2024.08.20.)

Murál Morál Mező válogatás 2011 <http://www.youtube.com/watch?v=umh2aek8bDc> (letöltés ideje:

2024.01.20.)

NÉMETH László (szerk.): Szocioterapeuta képzés : Elméleti szemináriumhoz szöveggyűjtemény. [Budapest] : Magyar Művészet- és Szocioterápiás Közösségépítő Egyesület, 2003. <http://hu.scribd.com/doc/35175612/MMSZKE-szoveggy-2003> (letöltés

ideje: 2024.02.08.)

Pécsi falfestés – Így is lehet! : Fliegaufer Gergely szakmai blogja. <http://bvpszichologiahirek.blogspot.com/2008/09/pcsi-falfests-gy-is-lehet.html> (letöltés ideje: 2024.02.08.)

SCOTT, Robert: Using Critical Pedagogy to Connect Prison Education and Prison Abolitionism. In: St. Louis University Public Law Review. 2014, Vol. 33 Issue 2, p401-414.

<http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=e46ecb2f-1521-4ace-9520-bbd96ce28480%40sdc-v-sessmgr05>(letöltés ideje:

2024.08.20.)

SKALICZKI Judit: A könyvtári terület stratégiai céljai 2003 - 2007 között.

In.: Kapcsolat, 2003. XII. évf. 4. sz. <http://www.ektf.hu/~tovarij/honlap/oktatas/startegia.htm> (letöltés ideje

2024.01.07.)

- SKALICZKI Judit: Portál program – Könyvtárfejlesztési stratégia, 2008-2013. 2008. 1. sz. <http://ki.oszk.hu/3k/2010/12/portal-program-konyvtarfejlesztesi-strategia-2008-2013/> (letöltés ideje 2024.01.07.)
- SÓRON Ildikó: A művészetterápiák könyvtári alkalmazásának új lehetőségei. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2009. 18. évf. 6. sz. p. 21-32. <http://ki.oszk.hu/3k/2010/12/a-muveszetterapiak-konyvtari-alkalmazasanak-uj-lehetosegei/> (letöltés ideje 2024.01.07.)
- V.GILBERT Edit: Biblioterápia. Olvasmányélmények előhívása érintett laikusokból. [elektronikus tananyag] A kompetencia-alapú pedagógusképzés regionális szervezeti, tartalmi és módszertani fejlesztése, TÁMOP 412-08/1/B-2009-0003. Pécs: PTE BTK, 2011. <http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/biblioterapia/index.html> (letöltés ideje 2024.08.07.)
- VARSÁNYI Gyula: Börtönben a könyvtár népszerű. In: Népszabadság. 2006. január <http://www.nol.hu/archivum/archiv-391738> (letöltés ideje 2024.08.07.)
- WAXLER, Robert P.: Changing Lives through Literature. In: PMLA, Vol. 123, No. 3 (May, 2008), p. 678-683. <https://www.jstor.org/stable/25501887?seq=1> (letöltés ideje 2024.08.07.)
- Zöld-Híd Alapítvány <http://www.zold-hid.hu/> (letöltés ideje 2024.08.07.)
- V. GILBERT Edit: Biblioterápia. Olvasmányélmények előhívása érintett laikusokból. (A TÁMOP 4.1.2.-08/1B pályázat keretében készített digitális tananyag) <http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok.html>, <http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/biblioterapia/start.html>,
- Activation of reading's experience of involved laymen. In: 2nd World Congress of Arts Therapies. 2012. CD-ROM. (letöltés ideje 2024.08.07.)

Mellékletek:

Felhasznált művek:

1. Örkény István: Ki mit tud. In: Válogatott egyperces novellák.

KI MIT TUD

Bárd Elek harmincnyolc éves bankpénztáros nála tíz évvel fiatalabb feleségével (szül. Ulrich Nóra mozgásművésznővel), valamint két gimnazista fiával egy verőfényes tavaszi délelőttön kísértelt az Állatkertbe, ahová azonban nem sikerült bejutniuk, mert a kaput óriási tömeg vette körül, azon belül pedig rendőrautók, tűzoltókocsik és mentők akadályozták meg a továbbjutást. A körülállóktól megtudták, hogy a hullók házából kiszabadult egy tizenöt méter hosszúságú kobra, mely jelenleg a pénztárfülke előtt tekereg.

- Bocsánat - mondogatta Bárd Elekné, miközben átfurakodott a sokaságon, és egyenesen odalépett a szörnyeteghez. Halkan és behízsgőően dudorászni kezdett, aztán megsimogatta a vérszomjas hulló fejét, és belépett az Állatkert kapuján.

A kígyó engedelmesen követte, be a kapun, át a pázsiton, el az oroszlánok és tigrisek zárkái előtt, vissza a saját ketrecébe, melyet a mozgásművész gondosan rázárt, majd lassú léptekkel visszasétált övéihez.

- Hát ezt hogy Bárd Elek harmincnyolc éves bankpénztáros nála tíz évvel fiatalabb feleségével (szül. Ulrich Nóra mozgásművésznővel), valamint két gimnazista fiával egy verőfényes tavaszi délelőttön csináltad? - kérdezte a férje, az elámult tömeg közepén.

- Nekem ez semmi - mondta szerényen Bárdné. - Vizsgázott, okleveles kígyóbüvölő is vagyok.

- És ezt miért nem mondtad meg soha? - kérdezte a férje, Bárd Elek bankpénztáros.

- Mert sosem kérdezted - mondta a felesége, és fiait kézen fogva, férje kíséretében elindult a főkapu felé.

2. Petőfi Sándor: Az álom...

Az álom

A természetnek legszebb adománya.
Megnyílik ekkor vágyink tartománya,
Mit nem lelünk meg ébren a világon.

Álmában a szegény

Nem fázik és nem éhezik,

Bibor ruhába öltözik,

S jár szép szobák lágy szőnyegén.

Álmában a király

Nem büntet, nem kegyelmez, nem bírál...

Nyugalmat élvez.

Álmában az ifju elmegy kedveséhez,

Kiért epeszti tiltott szerelem,

S ott olvad égő kebelén. -
Álmaimban én
Rabnemzetek bilincsét tördelem!

(Szalkszentmárton, 1846. március 10. előtt)

3. Tömörkény István: Vita a kutya miatt

A kisvendéglő berendezéséhez tartozik, hogy a vendéglő kutyája szaladgál az asztalok alatt, kapar az ajtón, ha a kocsmába akar menni, akkor kinyitják neki, továbbá a macskák mosakodnak az ablakpárkányon a napfényben, s ha ki akarnak menni a konyhába, a kutyához mennek, és mondják neki macskanyelven, hogy kaparja meg a konyhaajtót.

A kutya ezúttal még nem volt ehetnék, nem kíváncszott a konyhába, hanem az asztalok lába között sétált. A fejét fölfektette a vendégek térdére, az ismerősökre a két lábát is föltette, s a szemükbe tekintvén, mondta nekik kutyanyelven, csak úgy nézéssel:

- No, adjon Isten sógor, hát hogy van kend?

Bejön egy öreg bácsi a csendes, napfényes délutánon, valami ideges ember lehet, mert ahogy széjjelt tekint, már bosszankodik is azon, hogy minek ide ez a kutya-macska állatsereglet? A kutya valószínűleg nem érti ezt a beszédet, mert odamegy hozzá, és a térdére teszi a fejét. A bácsi megharagszik, s elrúgja a kutyát. Szokatlan üdvözlés ez a kutyának, nem szokta meg az ilyesmit, előbb nagyot kiált, és úgy szalad el.

A kutya nyikkantására az asztaloknál ülő emberek közül többen az ideges bácsira néznek, és korholás van a tekintetükben. A bácsi fészkelődik, és a maga védelmére azt mondja:

- Más vendéglőben ki van írva a falra, hogy kutyák bevitele tilos. Hátha máshol még a vendég se viheti be a kutyáját, akkor mért tart itt a vendéglős maga kutyát a szobában? Tartsa az udvarán, ha már kedve van a kutyatartáshoz.

Egy ember a falhoz támasztott mankók mellől csendesen szól:

- Azért mégse köllött volna mögrúgni a kutyát. Lőhet avval beszélni. Lőhet annak azt mondani, hogy csiba. Mögérti.

A bácsi visszabeszél, mondván:

- De kérem, ha magának így nekimegy a kutya, aztán a piszkos lábait fölrakja a ruhájára, hát... - ránt egyet a vállán.

Az ember nézi:

- Nem piszkos annak a lába.

- Nem? - kérdezi a bácsi. - A sáros lába.

Az ember megint mondja:

- Nincsen most sár.

A bácsi apránként földühösödik.

- Hát akkor poros, az ördög bújjék bele.

Az ember szól:

- Akkor a maga lábába is belebújhatna az ördög, a maga cipője is poros.
Mög ha sár van, akkor az ember talpa éppen olyan sáros, mint a kutyáé.
Nincsen abban szömélyválogatás.

A bácsi hallgat egy kicsit, de sehogy sincsen kedvére ez a rendreutasítás.
Rágja a szivarját, s utóbb csak kifakad:

- Ha magára úgy rátehénkedett volna ez a kutya, mint énrám, maga is csak elrúgta volna. Vagy nem?

Az ember csendesen mosolyog.

- Nem nagyon rúgdalózhatok, mert nem alkalmasak hozzá a lábak. Mert mind a kettőre ráhibázott a srápnél.

A bácsi jobban odanéz, látja a béna lábakat, kissé megrestelli magát. Azt mondja békülékenyen:

- Nono, kérem, azt nem tudtam. Csak úgy gondoltam, hogy egészséges lábbal...

A béna honvéd mondja:

- Akkor sem. Tudja uram, ha maga is úgy köszönhetné az életét egy hadikutyának, mint ahogy az enyimet én köszönhetöm, magának is másforma vélekedése volna a kutyákrul.

Az emberek bólintanak, hogy az így van. A bácsi megilletődve néz körül a kutya után. Szól neki:

- Gyere ide, kutyuska, kedves kutyuskám... Hozzanak már egy feketekávét, mert cukrot akarok adni a kutyának.

A kutyaügy ezzel a lovagiasság ismert szabályai szerint elintéződött.

4. Somlyó György: Mese arról, ki hogyan szeret

Van, aki azt hiszi, tehet, amit akar, hisz szeretik.

Van, aki azt hiszi, tehet, amit akar, hiszen szeret.

Van, aki úgy érzi, minden tetteire vigyáznia kell, éppen mert szeret.

Van, aki úgy érzi, minden tetteire vigyáznia kell, éppen mert szeretik.

Van, akinek számára a szerelem határos a gyűlölettel.

Van, akinek számára a szerelem határos a szeretettel.

De van olyan is, aki a szerelmet összetéveszti a szeretettel, s nem érti, hogy mások feleletül a gyűlölettel tévesztik össze a szerelmet.

Van, aki úgy szeret, mint az országútra tévedt nyúl, amely a fénycsóvák csapdájába esett.

Van, aki úgy, mint az oroszlán, amely széttépi azt, amit szeret.

Van, aki úgy szeret, mint a pilóta a várost, amelyre bombáit ledobja.
 Van, aki úgy, mint a radar, amely a repülők útját vezeti a levegőben.
 Van, aki békésen szeret, mint a kecske, amely hagyja, hogy megszopja az éhező kisgyereket.
 Van, aki vakon, mint a másikat alaktalanságába nyelő amőba.
 Van, aki esztelenül, mint az éjszakai lepke a lángot.
 Van, aki bölcsen, mint a medve a téli álmot.
 Van, aki önmagát szereti másban, s van, aki önmagában azt a másikat, akivé maga is válik általa.

5. Dalszövegek³⁶

- Váradi Roma Café – Umbala umba
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/32910/varadi-roma-cafe/umbala-umba-egyveleg-zeneszoveg.html>
- Will.i.am feat Eva Simmons - This Is Love
<http://www.azlyrics.com/lyrics/william/thisislove.html>
- Nem tudok én megjavulni (ismeretlen előadó)
 Nem tudok én megjavulni, józan ember lenni
 Nem tudok én úgy mint mások éjjel haza menni
 Éjfél után azt az utcát százszor végig járom
 Oda van temetve az én józanságom

 Attól a jó úr Istentől csupán egyet kérek
 Küldje hozzám azt a kislányt, mikor kikísérnek
 Hajtsa oda szőke fejét koporsómra sírva
 Legyek én is boldog legalább a sírban
- Killakititt – Éjfél <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/68505/killakikitt/ejfel-zeneszoveg.html>
- Tibbah feat Siska - Tiltott Rap
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/35676/fur-tibor-tibbah/rekviem-zeneszoveg.html>
- Tibbah – Város <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/55536/fur-tibor-tibbah/varos-km-t-kyd-zeneszoveg.html>
- [Tibbah]
 Lassan a napfény átvált, elindul a downtempo
 Elkezd felettünk sötétedni a nagy freskó
 Halk robbanások, mint hóban a szánkó
 Forró baszik a prolikkal az álommanó
 Párkányok lábánál széles pásztoroló

³⁶ A dalszövegek terjedelme miatt az előadót és dalcímet személtetés gyanánt mutatok be, melyek forrását megadom, valamint néhány művet teljes hosszában tüntettem fel.

Érezni az éj szagát, mi álomban oldódó
Van, aki párnára, van, aki parkban a padjára
Van, aki ébred és elhúz a műszakjába
Minden kép kába, épp elfér e perifériában
Ma éjjel sem fog teljesülni senki álma
Éjszakai bárók, neon reklám mottója
Van, aki dőzsöl, van, aki a kukát túrja
Megtelik gyorsan a kopott kurvák korzója
Pár részeg tántorgó az apróját számolja
Van, aki csendben az életét kioltja
És van, aki nem teszi, mert már átgondolta

[T-kyd]

Vérvörös szemek, mikor kihunynak a sárga fények
A falig ér a csend, de én a falakon túl élek
A lélek tiszta, mint az óceán, de törékeny
Az éjszaka előbb-utóbb felrobban, mint a porcelán
A fényed szórd le rám, ma enyém ez a város
Szívem tiszta, amit sár mos, nem vagy sármos, de ez itt nem káros
Én meg a szenvedély, tiéd a nap, enyém az éj
Nem kell az engedély, csak élj, tőlem ne félj
Én meg a város haver, mint én és a holdvilág
Két finom mákvirág, míg Nicole Kidman másvilág
Míg fáradt melós este fejét hajtja párnára
Én eladom a lelkem, ördög ird a számlámra
Az álmom engedem, hogy a lelkemben hazaússzon
Mi akkor indulunk, mikor te már a hazaúton
A város megszült, de nem enged, ez a börtönöm
Gyönyörű lányok, arcuk ragyog, szívük rohad már
Ha a tükörbe néznek látják, ahogy rohan már az élet
Az a kurva élet, álmodod vagy éled?
Minden utca olyan ismerős, de sose látott téged
Mint a kimondatlan szavak, amik sose érnek véget
36ezer emberrel élek, mégis magány éget
Én és a város, mint egy ócska kurva test
De néha zöld a gyógyszer, néha kék, akár az este...

[Tibbah]

Utolsó expressz elsüvít, mint a flex
A resti előtt a földön hűvös lesz az est
Sötét sikátorban körbe jár egy parázs
Már érkezik a varázs, íze szúr, mint a darázs
Üres parkolóban gazdát cserél egy táska
A tartalmának értéke vagy 10 család álma
Szánalmas járőr grátiszba veszi a szexet
Cserébe nem basztatja majd a kéj részleget
Apró kis részletek, a város fenyéget
Mindenki a máséból akar majszolni egy szeletet
Könnyen fogalmazott kispolgári imák
A pohár aljára tapadt igazság morzsák

Valahol a szerelem tölti be a meleg szobát
Van, aki bámulja és elégíti perverz hajlamát
Van, aki kóstolja a bűn édes zamatát
Van, akit elvisznek, így bánja már a mannát

- Tom Boxer & Morena feat. J Warner - Deep In Love

6. Dalszövegek

- Ogli G: Börtön

Nyílik a tátika a faszom ki van má, egy újabb nap kezdődik, osztják a reggelit

Egy újabb nap kezdődik, osztják a reggelit.

Kimegyünk a WC-re és irkálunk a falra,

három igaz testvér egymásnak válaszolgat.

Olvasom a faxot, mely nem szólhatna másról,

kiváncsi vagy miről? Csakis a bulizásról,

mert buli van fogdán a falakon át is.

Nem számít, hogy szét bobnak akárhová is.

Rakjanak minket, mert megoldunk mindent.

Faxolunk, vagy ordítunk, mert idebent ez így megy.

De ne térjünk el a bulitól, mert ma csak ez számít.

Kristófnak a névnapja van, de hol vannak a gádzsik?

Tiszta szívből kívánom, hogy érezzed jól magad.

Nem számít, hogy köztünk vannak a kibaszott nagy falak.

Ez oldalon vaaa, nagy az összetartás,

a jó gyerekek között megy a kiabálás.

A férfi házban lakni nem is olyan vészes.

Feltaláljuk magunkat, rákényszerít az élet.

Hallod ezt a dalt, te ne vond meg a vállad,

mert bekerülhetsz bármikor az előzetes házba.

Refrén:

Börtön, börtön,

hol a büntetésem töltöm,

akármilyen hihetetlen itt van ez földön.

Férfiak vagyunk és férfiházban lakunk.

Körülményekre mi kibaszottul szarunk.

Felmerült a kérdés, hogy hogy kerültünk ide.

Lekapcsolták a desztók a bünszervezetet.

Rendőrségi fogdán ébresztettek másnap.

Kivittek vagy tizen házkutatásra,

nem volt otthon semmi, de szét szedték a lakást.

Keresett vagy két napja, de nem talált a család.

Ott hagytam egy cetlit a konyha asztalon:

Fölkaptak a desztók, baszhatom.

Még fel sem fogtam testvér, azon kaptam magam

oltogat az előadó: hiába is tagadsz.

Faggatott a rendőr, de én nem mondtam semmit.

Oltogattuk egymást röviden csak ennyi.

Nem szarozott sokat tünés a picsába.
 Olvasd el jogaidat és húzzál a zárkádba.
 Kattant a bilincs, elvezettek szépen.
 Csoszogtam a zárka felé, hogy ezt én nem értem.
 Intéztem egy lázadást, mert nem volt séta soha.
 Átbasztak a Venyigébe, hol megtörtént a csoda.
 Testi kényszer, kiabálta a marha.
 Kicsavarták a karomat és felbasztak a falra.
 Azt mondta itt ő főnök, menősködött veréb,
 még nem tudta, hogy ezért leszakitom a fejét.
 Így teltek a napok megismertek a rabok.
 Kamáztak,, mert levágták, hogy nem rossz gyerek vagyok.
 Párhuzamosan tárgyalások folytak,
 827 nap múlva szépen szabadultam.
 És a hab a tortán, hogy szétrúgták a bordám,
 de nem lett volna így most nem volna e nótám.
 Refrén

- Ryme Project: Földalatti beatek
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/18706/rhyme-project/foldalatti-beatek-zeneszoveg.html>
- TM & Riddler: Gyűlölet
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/28537/riddler/gyulolet-feat-tm-zeneszoveg.html>
- KAMIKAZE: A bárányok nem hallgatnak
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/10708/kamikaze/a-baranyok-nem-hallgatnak-zeneszoveg.html>
- Tibbah km. Rydu – Rekviem
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/35676/fur-tibor-tibbah/rekviem-zeneszoveg.html>
- Killakikitt: Legenda
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/60945/killakikitt/legenda-zeneszoveg.html>

7. Dalszövegek

- Animal Cannibals: Északon Délen
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/45795/animal-cannibals/eszakon-delen-zeneszoveg.html>
- Caramel: Hat év után
 Ez az életről szól ez a dal,
 Ez az életről szól ez a dal.
 Mikor hat év után a
 börtönből kijöttél,
 Nem az várt kinnt amiben
 felnőttél.
 Anyád már nem olyan
 boldog mint rég,
 Hiszen évekig nem látta
 szép gyermekét.

Szegény az utca, szegény
most minden,
Sok családnál kenyér
sincsen.

Várják a postást, hogy
jöjjön a segély,
Az asztalon végre legyen
egy kis kenyér.
Mikor a tehetetlenség
nagyon fáj,
Nem tudod, hogy mit
csinálj,
Jönnek a haverok,
oltogatnak téged
Velük méssz, hogy legyen
egy kis pénzed.

Mert a családnak enni
kell,
Nincs mese, menni kell.
Meló nincs, de ha lenne
sem kapnál,
Mert barnább vagy az
átlagnál.

Arra figyelj testvér, hogy
ne vigyenek el,
S a hibáidat ne kövesd el
még egyszer.
Ha nem figyelsz, a fiatal
életed rácsok közt élheted.
Én odafigyelek, hogy el ne
vigyenek.
Mikor a játékép előtt ülsz
és vársz,
A fekete nyolcason úszik a
ház.

- Killakikitt: Üzenet

<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/68525/killakikitt/uzenet---zeneszoveg.html>

- Nótár Mary: Jaj de cuki <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/72333/notar-mary/jaj-de-cuki-zeneszoveg.html>

- Tibbah: Álom Magyargyerek

<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/37795/fur-tibor-tibbah/alom-zeneszoveg.html>

Repülnek az aranyak,
mennek az évek,
Észre sem vetted, de
elhagytak téged.

A gyerekedet más ember
neveli fel,
Te meg csak nézed, hogy
veszíted el.
A családot amire oly
büszke voltál,
Nem vagy a fiadnak apja,

Hol voltál
Amikor mást hívott a te
fiad apjának,
Hol voltál, hol jártál.
Amikor kellettél volna a
családnak
Hol jártál.

Arra figyelj testvér, hogy
ne vigyenek el,
S a hibáidat ne kövesd el
még egyszer.
Ha nem figyelsz, a fiatal
életed rácsok közt élheted.
Arra figyelj testvér, hogy
ne vigyenek el,
S a hibáidat ne kövesd el
még egyszer.
Ha nem figyelsz, a fiatal
életed rácsok közt élheted.
Én odafigyelek, hogy el ne
vigyenek.
Én odafigyelek, hogy el ne
vigyenek.

8. Dalszövegek

- Anima Sound System: Tedd a napfényt be a számba
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/56102/anima-sound-system/tedd-a-napfenyt-be-a-szamba-zeneszoveg.html>
- Kis Grófo: Rázd meg a testedet
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/74055/kis-grofo/razd-meg-a-testedet-zeneszoveg.html>
- Hősök: Örült oldal álma
[http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/23713/hosok/orult-oldal-almazeneszoveg.html](http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/23713/hosok/orult-oldal-alma-zeneszoveg.html)
- Nótár Mary: Húzza-húzza <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/72328/notar-mary/huzza-huzza-zeneszoveg.html>
- Nótár Mary: Szép harangok
Kis falumba szól a harang,
Esküvőre hívatnak.
Robiéknál nagy lagzi lesz,
Két napig is mulatnak.

Refr. (2x):
Szép harangok, harangok,
Csak Nekünk szóljatok!
Mondjátok el a világnak,
Hogy Ők milyen boldogok!
Jaj, de szép ez a menyasszony,
A vőlegényhez való.
Ó, a földön párjuk nincsen,
Nem is láttam hasonlót.

Refr. (2x):
Szép harangok, harangok,
Csak Nekünk szóljatok!
- Tibbah: Pulzus <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/43828/fur-tibor-tibbah/pulzus-km-diggieman-b-kozep-nomagrof-zeneszoveg.html>

Mondjátok el a világnak,
Hogy Ők milyen boldogok!

Pezsgővel koccintsatok,
Áldás legyen Rajtatok.
Azt kívánom, hogy a gólya,
Vendég legyen Nálatok.

Szép harangok, harangok,
Csak Nekünk szóljatok!
Mondjátok el a világnak,
Hogy Ők milyen boldogok!

Refr. (2x):
Szép harangok, harangok,
Csak Nekünk szóljatok!
Mondjátok el a világnak,
Hogy Ők milyen boldogok!

9. Dalszövegek

- Belga: Gyaloglás vége <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/4351/belga/gyaloglas-vege-zeneszoveg.html>
- Deego: Izgalmas dolgok <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/9318/deego/izgalmas-dolgok-zeneszoveg.html>
- Paul & Fritz Kalkbrenner -
Sky and Sand lyrics
In the nighttime
When the world is at it's
rest
You will find me
In the place I know the
best
Dancin', shoutin'
Flyin' to the moon
You don't have to worry
'Cause I'll be come back
soon

And we build up castles
In the sky and in the sand
Design our own world
Ain't nobody understand
I found myself alive
In the palm of your hand
As long as we are flyin'
All this world ain't got no
end
All this world ain't got no
end

In the daytime
You will find me by your
- Sub Bass Monster: Az alvilágnak nincs romantikája
<http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/3192/sub-bass-monster/az-alvilagnak-nincs-romantikaja-zeneszoveg.html>

side
Tryin' to do my best
And tryin' to make things
right
When it all turns wrong
There's no fault but mine
But it won't hit hard
'Cause you let me shine

And we build up castles
In the sky and in the sand
Design our own world
Ain't nobody understand
I found myself alive
In the palm of your hand
As long as we are flyin'
All this world ain't got no
end
[2x]

And we build up castles
In the sky and in the sand
Design our own world
Ain't nobody understand
I found myself alive
In the palm of your hand
As long as we are flyin'
This world ain't got no end

Lázár Ervin: A kék meg a sárga

Egyszer két festékpötty – egy kék meg egy sárga – egymás mellé esett a papírra. Egészen közel, a szélük összeért.

– Nem menne kicsit távolabb? – mondta ingerülten a Kék.

– Menjen maga – válaszolta a Sárga –, s különben is, talán köszönne!

Ezzel hátat is fordított volna, mert a Kéket parasztos színnek tartotta – csak hát ez a festékpöttyöknél nehéz ügy, mert sem odébb menni, sem hátat fordítani nemigen tudnak.

– Még hogy én köszönjek?! Egy Sárgának! – morgott fitymállóan a Kék, és bizonyára lebiggyesztette volna a szája szélét, ha lett volna neki.

– Talán csak nem azt akarja mondani, hogy nekem kellene előre köszönnöm?

– De azt. Ha nem látná, én a Kék vagyok!

– Engedje meg, hogy föl kacagjak – mondta gúnyosan a Sárga –, hiszen maga a legközönségesebb szín a világon, nem is lehet egy napon említeni velem... és legyen szíves, ne könyököljön az oldalamba.

– Először is maga könyököl az én oldalamba, másodszor pedig én színezem az eget, a tengert, a vizeket, a legszebb virágok kékek, és az emberi szemek közül is a kékek a legszebbek. Képzelsen el egy sárga szemű embert... br... vagy sárga vizet! Egyáltalán, hogy mer megszólalni mellettem!

– Mindig tudtam, hogy nagyon közönséges, de hogy ennyire! Mégiscsak túlzás! Még hogy a kék virágok a legszebbek! Látott már maga kankalint? Meg őszi erdőt? Maga túl mohó. Beszínezi az egész eget meg a tengert, csupa kék mindenütt. Unalmas. Én mértéktartó vagyok, sohasem válok unalmassá... Kérem, ez mégiscsak disznóság, most már egészen belém mászik... Árnyalatokban rejtőzöm, kis foltokban jelenek meg. S egyébként is, ha nem tudná, én az Okker családból származom.

– Okker?! Erre vág fel! Az is egy család? Az én őseim sokkal előkelőbbek, például sohasem lenne közülük senki olyan tolakodó, mint maga! Tudja meg, hogy én Ultramarin vagyok.

– Hah! – kezdte a replikát egy színészi felkiáltással a Sárga, akkor különben már rég összefolyt a két festékpötty, de nem volt ideje befejezni a mondatot, mert a kisfiú, akinek az ecsetjéről lehullottak, meglátta őket, és így szólt:

– Nicsak, milyen szép zöld pötty!

10. Juhász Magda: De jó lenne...

De jó lenne jónak lenni,
mindig, mindig csak szeretni,
lelkem szállna, mint a lepke,
olyan könnyű, lenge lenne.

De jó lenne jónak lenni,
csak a szépet észrevenni,
nem félni, és nem remegni,
mindig, mindig csak szeretni.

De jó lenne jónak lenni,
a nagy Istent megkeresni,
a lábához kuporodni,

és az Igét befogadni.

De jó lenne... de nem lehet.
Farkasok közt nem élhet meg,
aki bárány, aki balga,
megrohanja azt a farka.

Megrohanják, leteperik,
mert a jót itt nem szeretik.
Lelkünk fáradt, szívünk remeg,
nincs közöttünk aki szeret?

Gyilkosságok, fegyver, átok
miért sújtja a világot?
Hisz` szeretni könnyebb lenne,

lelkünk szállna, mint a lepke.

eltemetni, elfeledni.

De jó lenne jónak lenni,
egymás kezét megkeresni,
és a gonoszt mindörökre

De jó lenne jónak lenni...

Budapest, 2007.

Zene: Kávészünet: De jó lenne

http://www.youtube.com/watch?v=J1Fm2cWfOtQ&list=FL6GiLsv23BNIP6T02IBeVdw&index=7&feature=plpp_video

11. Karinthy Frigyes: Találkozás egy fiatalemberrel

Jókedvű voltam, sok mindent elfelejtettem, körülményesen meggyújtottam a szivarom, és nekivágtunk az Andrássy útnak. Én szép és drága feleségem mosolygott rám a fátyol alól, én szép kedvesem, aki, íme, szeretett, és megengedte, hogy szeressem.

A fiatalemberrel a Duna-parton találkoztam, hat óra felé. Elment mellettünk, már alkonyodott akkor, nem vettem észre. Már húsz lépésnyire lehetett, mikor hátulról megpillantottam. Egyszerre elhallgattam, és zavart nyugtalanság fogott el. A karcsú derék egy rakodóhajó háttéréből vált ki élesen, de mégis, azt hiszem, a lépéseiről ismertem rá. Kicsit kopottak a ruhák. A kezében széles füzetet vitt. Tizennyolc vagy csak tizenhét éves talán... még haboztam, nem mertem elhinni... el akartam fordulni, de egyszerre éles nyilallás vonaglott át a szívemen, és utána oly heves dobogás fogta el, hogy meg kellett álljak. Egy mozdulatát láttam meg, amint a kezét felemelte, és maga elé tartotta, ó jaj, rettenetes, ez volt a kéz, még a vágást is megismertem rajta, amit a tornateremben...

A feleségem csodálkozva nézett rám, és én hebegve mondtam:

- Kérlek... várj rám... beszélnem kell ezzel a fiatalemberrel...

És otthagytam őt és előresiettem. Nemsokára aztán meglássítottam a lépteimet. Már alkonyodott. A fiatalember nem fordult meg. Tudta, hogy mögötte vagyok. Nyugodtan ment tovább, egy hajókötélkőnél nyugodtan megállt, és a csendes Duna felé fordult s nézett át, messze a hegyek felé. Borzasztó zavarban voltam, a torkom köszörültem. Melléje álltam, hogy észrevétessem magam. Lopva a száját néztem, mely fiatalabb és keskenyebb volt még, mint az enyém. A szeme nagyobb és világosabb. Ó, ő volt az. És a füzet a kezében, a régi füzet... amit a szekrényem fenekére tettem és elfelejtettem... Nehéz, szorongó izgalom volt ez.

- Hát... nem látsz?... - mondtam végre halkán.

- De igen - mondta, de nem fordult felém.

Zavartan hallgattam. Aztán elszégyelltem magam. Nevetséges. Egy tizennyolc éves fiatalember! A találkozás különös, de fel kell találjam magam. Elfogulatlan leszek. Örüljön, hogy alkalma volt meglátni engem.

- Azonnal megismertelek - mondtam hangosan -, amint elmentél mellett.

- Tudom - mondta.

- Hát mért nem jöttél oda? Nem vagy kíváncsi rám?

Nem felelt. Ideges lettem.

- Jó, tudom, milyen tartózkodó és gőgös vagy. De látod, ennek semmi értelme... Hidd el, rájöttem, hogy semmi értelme... Majd elmagyarázom neked... Magad is belátod majd, hogy nem maradhattam tartózkodó és gőgös... De hát miért nem nézel rám... Nézd, bajuszom van... Huszonhat éves vagyok... De furcsa vagy. Haragszol rám?

Nem felelt. A szája keserűen összehúzódott.

- Eh!... - mondtam. - Ez a nagyszerű hallgatás! Jó, jó, emlékszem már... Hát aztán? Örökké nem csinálhatja azt az ember. Né, még talán szemrehányásokat teszel. Ugyan kérlek, a nagy hallgatásod nem olyan nagy dolog... Nem látom, hogy sokat használt neked... A ruhád nagyon szánalmas, édes fiam. És sovány vagy. Már engedj meg, nem tudnék ilyen ruhát felvenni... Na, mi az! Sírj egy kicsit, kapsz egy krajcárt!

Most nézett rám először. Keményen rám nézett, a szemembe. Aztán megint elfordult.

- Sokat beszélsz - mondta szárazan.

Megsértődtem.

- Ó! Ugyan! Nagyon tökéletesnek képzeled magad. Igenis, beszélek, mert tanítani akarlak... érted? Végre, idősebb vagyok nálad... és én azóta sokat láttam... és sokat tapasztaltam... te gyerek vagy... mit tudod te...

Egyszerre elcsuklott a hangom, lehorgasztottam a fejem, és egészen halkán és zavartan mosolyogtam, és halkán és zavartan felemeltem a kezem, és zavartan mosolyogva suttoztam:

- ...Hát mit tegyek?... hát azt nem lehetett, ahogy te gondoltad. Hidd el, kérlek, nem lehetett... én próbáltam... de igazán nem lehetett...

Most felém fordult. Elgömbült szájjal, gyűlölettel nézett rám.

- Hol a repülőgép? - kérdezte rekedten.

Zavartan dadogtam:

- Hát... mit tegyek... feltalálták... Farman... a Wright-testvérek... nem voltam ott... De hidd el, ők is elég jól csinálták... egész jó, aránylag... lehet vele repülni...

- Látom - mondta gúnyosan. Aztán megint rám nézett. - Hol az Északi-sark?

Lesütöttem a szemem:

- Valami Peary elérte... Kérlek, hát nem volt időm... te tévedtél... nem lehet mindent... én akkor az egyetemre jártam...

- Úgy - mondta.

Aztán:

- Hol a büszke és szabad Magyarország?

- Kérlek alássan... igazán furcsa vagy... dolgozunk rajta... én is... de az nem megy olyan hamar... az embernek élni is kell.

Hadarni kezdtem:

- De látod... azért én igyekeztem... hogy legyen valami abból... amit neked, megígértem... írtam ám. Elég jó dolgokat írtam... Nézd meg csak kérlek a kirakatokat... a nevem ismerik... jónevű vagyok... ahogy te akartad... és az emberek eléggé tisztelnek... És látod, könyveket is írtam... ahogy te elgondoltad... nézd csak... itt van egy... elég jó...

Idegesen kapkodtam ki a zsebemből egyik könyvemet, amiben humoros rajzok és novellák vannak, és mutattam neki.

- Nézd csak... elég jó...

Egyetlen pillantást vetett csak a könyvre, nem nyúlt utána.

- Igen, láttam már - mondta kurtán. - Elég jó.

Kinyújtotta a karját az alkonyodó láthatár, az elgörbülő hegyek felé.

- Hol a nagy szimfónia, a rettenetes színjáték a szürke láthatárról és a gögös istenekről, akik ott lüktetnek és vonaglanak a láthatár mögött?

Elpirultam.

- Hát, kérlek... azt nem lehetett... Azt nem lehet három felvonásban megcsinálni... Te tévedtél... A szürke láthatárt nem tudja eljátszani egy színész... aztán rájöttem, hogy ez nem is a megfelelő műfaj... és nem is tudnék elkészülni vele... Hanem írtam erről egy csinos szonettet... egy előkelő revü hozta... és tetszett... és azóta jobban fizetnek...

Nem felelt. Komor hallgatásba merült, tekintete eltűnt a távolban. Akartam még mondani valamit, megmagyarázni, hogy milyen fiatal ő... de homályosan emlékeztem rá, hogy ilyenkor, mikor így néz, nem lehet őt zavarni. Egyszerre eszembe jutott a feleségem, és nyugtalanodni kezdtem.

- Kérlek... - mondtam - jöjj velem, bemutatlak a feleségemnek. Ó, ennek örülni fogsz. Nagyon szép asszony... értékes, nagyszerű nő... látod... és én meghódítottam... szeret engem... látod... vagyok valaki... ahogy te akartad...

Most rám nézett, és a szemében végtelen gúny volt.

- Meghódítottad - mondta. - Ugyan! Ó, milyen büszke vagy rá! Te mentél hozzá és meghódítottad!... A várkastély leszállt a hegyről, és ostrommal bevette a völgyet!... A tölgy meghódította a folyondárt, és szerelmesen körülcsavarta... Miért nem jön ide a feleséged?

Összehúztam a szemem.

- Ostoba vagy - mondtam. - Gyerek vagy. Ezek fantazmagóriák. Nincs igazad. Nekem van igazam. Én felnőttem, és megismertem az életet. Mit tudsz te az életről! Téged mindenki kinevetne!

Egészen mellém állt, a szemembe nézett. Most láttam meg sűrű és barna haját.

- Nem akartam megismerni az életet... azt akartam, hogy az élet ismerjen meg engem... Igaz, engem mindenki kinevetne, és te nem akartad, hogy miattam téged kinevessenek... De te tudod, nézz a szemembe, merj a szemembe nézni!... te tudod, hogy te vagy a nevetséges és kicsi... és hogy nekem van igazam... és hogy nem nevetséges, amit én mondok... te tudod, hogy nekem van igazam... te szegény... te kicsi... te senki... Merj a szemembe nézni...

El kellett fordulnom; a helyzet ostoba és kínos volt. Ő lassan távolodott el tőlem, aztán nem nézett többé rám, lassan, gondolkodva indult meg...

Percek múlva, halkán tudtam csak megszólalni:

- Hová mész? Maradj... - suttogtam. De nem fordult már vissza. Csak a szavát hallottam még, távolról:

- Emlékezz rá, hogy egyszer még, utoljára, találkoztál velem... És ha van még benned valami belőlem, mártsd be tolladat a lenyugvó nap tűzébe, s írd meg nekik... írd meg ezt a találkozást... és írd meg nekik, hogy hagytalak el, és hogy tűntem el, beleolvadva az alkonyodó égbe, ifjan, szépen és végtelenül szabadon, hogy ne lássalak többé...

Ezeket nagyon messziről hallottam már, és a karcsú alak vékonyodott, elfolyt, felemelkedett. Még néztem, azt hittem, hogy látom, de aztán rájöttem, hogy a vörös égen egy vékony felhő lebeg csak.

A feleségem türelmetlen lett.

- Ki volt ez a fiatalember? - kérdezte.

- Egy régi ismerősöm - mondtam neki zavartan. - Kedves fiú...

- Igen - mondta a feleségem kicsit élesen. - Csak rossz modora van. Miért nem mutatkozik be? Pedig feltűnően hasonlít hozzád.

Aztán idejöttünk a kávéházba. Nehéz kedvemről lassan oszolt el a görcs.

A téma szép - mondtam magamban, felvidulva. - Versnek kicsit hosszú volna. De egy novellát lehet belőle csinálni. Röviden, szatirikusan. Ma úgylis kedd van, szállítanom illik valamit.

Papírt kértem, és rövid habozás után leírtam a címet: "Találkozás egy fiatalemberrel..."

És csak tompán fájt már a seb.

12. Szabolcsi Erzsébet: Pozitív

Holnap újra lesz egy fonál,
melyen lenghet majd életem.

Holnap újra szólal egy szó,
s ismét dalolhat énekem.
Holnap újra lesz egy pohár,

melyet tarthat majd két kezem.
Holnap összeforr egy lélek,
s utána éltem élhetem...

13. József Attila – Én nem tudtam

Én úgy hallgattam mindig, mint mesét
a bűnről szóló tanítást. Utána
nevettem is - mily ostoba beszéd!
Bűnről fecseg, ki cselekedni
gyáva!

Én nem tudtam, hogy annyi
szörnyűség
barlangja szivem. Azt hittem,
mamája
ringatja úgy elalvó gyermekét,
ahogy dobogva álmait kínálja.

Most már tudom. E rebbentő
igazság
nagy fényében az eredendő
gazság
szivemben, mint ravatal, feketül.

S ha én nem szólnék, kinyögné a
szájam:
bár lennétek ily bűnösök
mindnyájan,
hogyan maradjak egész egyedül.

1935. augusztus 7.

15. Choli Daróczi József - Dal

Felettem az ég sosem volt kék
füst takarta mindig a napot.
felettem nem ragyogott csillag:
apám temető mellett lakott.
Elöttem nem volt taposott út:
minden lépés első, az enyém.
Elöttem nem a rétek zöldek
a rét vagyok, a gazdag televény.
Imát a varjaktól tanultam,

anyám mindig bús nótát dúdolt.
Füstkárpitból, anyám bús dalával,
a világ elém így rúgott
Elöttem nem nyílnak virágok,
kutyatej virult az udvaron.
Önmagam, a magam zugában,
a világhoz csak most szoktatom.
Felettem az ég sosem volt kék,
füst takarta mindig a napot.
Felettem nem ragyogott csillag,
de a temető mellől elballagok.

14. Jónás Tamás: Hallgatás helyett

Én nem sokat tudok rólad, de
te
se tudhatsz rólam sokat. Nem-
de? De.
Vagy kértem én, hogy olva-
sóm legyél?
Hagyd abba most, jobb még az
elején.

Ma verset írtam. Hallgatás he-
lyett.
Így pár mondatnak küldetése
lett.
De nem érdeklődik, nem is
üzen.
Ha majd akar, rögtön befeje-
zem.

Ki verset ír, ölhetne is akár.
Ki tudja, melyikkel nagyobb a
kár.

Hogy rossz ez így neked? Na,
ja. Tudom.
És unod. Nem nagy ügy. Én is
unom.
És nem is tudsz vele mit kez-
deni.
Ki kezdje, én vagy te, szé-
gyenleni?

A felnőtt ember egyet megta-
nul:
mindene régi, csak a sorsa új.
A sorsa, amin osztoznia kell,

nem ő rendezte, s nem ő hiszi
el.

Én istent nem hiszek s ha van,
ne fáradjon velem;
majd én föloldozom magam;
ki él, segít nekem.

1935. augusztus

15. József Attila: A bűn

Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.

Hogy bűnös vagyok, nem vitás.
De bármit gondolok,
az én bűnöm valami más.
Tán együgyű dolog.

Mint fõsvény eltünt aranyát,
e bűnt keresem én;
elhagytam érte egy anyát,
bár szívem nem kemény.

És meg is lelem egy napon
az erény hősein;
s hogy gyónjak, kávézni hívom
meg ismerőseim.

Elmondom: Öltem. Nem tudom
kit, talán az apám -
elnéztem, amint vére folyt
egy alvadt éjszakán.

Késsel szúrtam. Nem szinezem,
hisz emberek vagyunk
s mint megdöföttek, hirtelen
majd mi is lerogyunk.

Elmondom. S várom (várni kell),
ki fut, hogy dolga van;
megnézem, ki tűnődik el;
ki retteg boldogan.

És észreveszek valakit,
ki szemmel, melegen
jelez, csak ennyit: Vannak itt
s te nem vagy idegen...

Ám lehet, bűnöm gyermekes
és együgyű nagyon.
Akkor a világ kicsi lesz
s én játszani hagyom.

Interjúk:

2023.01.25.

B. Róbert

Jelenleg 23 éves

Raktárban dolgozik targoncásként, tervezi, hogy estin befejezi az érettségét, már csak 1 éve lenne vissza, mert a börtönben megcsinálta a 10. és 11. osztályt.

Párkapcsolatban él

2017 és 2019 között járt hozzám folyamatosan

Miért kezdted járni a csoportba?

- A nevelő ajánlotta, mert nagyon magamba voltam fordulva, és úgy gondolta jót tenne nekem.

Mi volt a kedvenc feladatod?

- A dalszöveges feladatok és a zenehallgatás azok nagyon jók voltak!

A csoport többi tagjával milyen kapcsolatod volt?

Javult, vagy nem változott?

- Igen, az elején elég rossz volt, Sokat piszkáltak, próbáltak csicskáztatni. De a csoporton ez megváltozott. Jobban megismertek, meg én is őket. Meg sokat számított, hogy te miket mondtál, pl hogy nem baj ha más gondolunk, amiatt nem kell basztatni a másikat.

Olyan volt, akit te kedveltél meg, mert jobban megismerted?

- Igen, többen is. Vannak, akikkel a mai napig tartjuk a kapcsolatot.

Te miben változtál a csoport ideje alatt?

- Nyitottabb lettem, meg tudtam fogalmazni a gondolataimat. Vagyis meg mertem osztani, mert tudtam, hogy nem hülyéznek le. Meg értékelni a kis dolgokat, és egy doboz gyufának is örülni. Nem akarok mindenáron nagyon sok pénzt szerezni. Nálad tudtam elengedni az akkori barátnőmet is, hogy ne falcoljak miatta.

Mit gondoltatok rólam, mint csoportvezetőről?

- Hát nagyon jó volt, hogy emberszámba vettél minket, meg hogy láttuk, hogy nem félsz vagy szorongsz miattunk. Úgy beszéltél velünk, mintha nem is bent lennénk.

Másnál éreztétek, hogy szorong és fél tőletek?

- Jaja, volt olyan csoportvezető, ami meg se mert szólalni, és nem tudott mit kezdeni a faszágainkkal. Te meg vagy beszálltál a poénkodásba vagy húztál egy határt, hogy na eddig tartott, és akkor ez most egy csoport, dolgozzunk. Meg hát te is meséltél magadról sok mindent.

Ez segített abban, hogy te is megnyíljatok?

- Persze, láttuk, hogy megbízható vagy, meg hogy nem vamzerkodsz.

Ha nem én tartom a csoportot, hanem valaki, aki nem kedveltek, akkor nem jártál volna olyan sokáig?

- Nem, akkor biztos nem.

És menetközben a módszert megszeretted?

- Háááát, ott bent jó volt, de nem tudom.

Ha lenne lehetőséged, akkor csatlakoznál most egy ilyen csoporthoz?

- Lehet, hogy egyszer elmennék kipróbálni.

Ha bent nem találkozol ezzel a módszerrel, akkor felkeltene az érdeklődésed egy irodalomterápiás csoport?

- Áh, biztos nem.

És mióta kint vagy, érezted, hogy jó lenne beszélgetni valakivel?

- Hát, voltam egy hetet zártosztályon, kb 1 éve. Megcsalt az akkori barátnőm, eléggé magam alatt voltam, és bevettem egy csomó gyógyszert, anyám hívta ki a mentőket. Akkor Szigetvárra vittek, ott próbáltak velem beszélni pszichológusok, de akkor nem voltam olyan állapotban, hogy bárkivel beszélni akartam volna.

És azóta nem voltál bármilyen segítőszakembernél?

- Nem. Igazából szerencsére anyámmal meg a nővéremmel mindent meg tudok beszélni.

Ezt a szakítást, megcsalást fel tudtad dolgozni?

- Hááát, vannak bizalmi problémáim a mostani barátnőmmel. Bár tudom, hogy szeret, meg minden. De amikor nem érem el, vagy valami, akkor ki tudok akadni. De remélem eljön az a pont, amikor ez elmúlik, mert nem ad erre okot.

Volt valami, amit nem szerettél a csoportokban?

- Amikor X nekiállt politizálni. Hiába mondta neki mindenki, hogy ezt ne, csak folytatta.

Szóval csak a személyi kapcsolatok nehezítették a dolgot?

- Ja ja.

Hogy érezted magad az első alkalommal, már amennyire emlékszel?

- Fú, nagyon szorongtam, nem is nagyon szólaltam meg.

Igen, erre emlékszem, hogy nálad sokáig tartott, sokáig csak bólogtál. Mi volt az a pont, amikor eldöntötted, hogy akkor beszélsz?

- Láttam, hogy a többiek is felszabadultak, meg hogy senki nem olt le senkit. És úgy éreztem, akkor én is beszélek, mert nem néz senki hülyének.

És emlékszel az utolsó alkalomra?

- Az szar volt, utána én még asszem 2 hónapot voltam bent, szóval nem sokat, de hiányzott. Minden csütörtökön mentünk hozzád, ez jó volt, volt mit várni, meg volt egy rendszer. Hallgattunk zenét, már ha normálisak voltunk ugye.

De akkor ez jó motivációs eszköz volt!

- Az biztos!

Van valami olyan emlék, ami mélyen érintett, és eszedbe jut?

- Ja! Volt valami feladat, hogy körbe kellett állni, és voltak kijelentések meg mondatok, és rá kellett mutatni arra, akire illik. És volt egy ilyen, hogy ki kerül vissza a legkevesebb eséllyel? És mindenki rám mutatott. Az elég jól esett. Meg amikor G. hozta a verset az anyukájáról. Az durva volt.

És abból mire emlékszel?

- Hát hogy mennyire átérezte mindenki. Meg G. se volt olyan, aki így beszél ezekről a dolgokról.

Meglepett téged, hogy együttéreztek a többiek G.-vel?

- Hogyne! Elég nagy faszok voltak köztük!

Szerinted mi miatt lehetett, hogy G. így megnyílt?

- Úgy emlékszem, hogy akkor már régóta ugyanazok az emberek voltak együtt, de attól még elég szokatlan volt. Én kiskora óta ismerem, de nekem se beszélt erről túl sokszor. Utána a szinten is beszéltünk erről többször, többen meséltek a saját szüleikről vagy hasonló esetről.

Azt hogy miről beszélgettek a folyosón vagy a zárkán, amúgy befolyásolta az, hogy miről beszéltünk a csoporton?

- Igen, többször is újrabeszéltük a témákat, vagy azokkal is beszéltünk ilyenekről, akik nem jártak hozzád.

Van még valami, amire nem kérdeztem rá, de elmondanál?

- Azt, hogy köszönöm. Nekem tök sokat jelentett ez, hogy jártál be hozzánk. Meg így álltál hozzánk. Ezért is voltam úgy, hogy segíték ezzel az interjúval.

2023.01.31.

V. Szabolcs.

Ausztriában dolgozik, konyhai kisegítőként

Párkapcsolatban él, jelenleg 25 éves, három gyerek van (nem az anyával él)

2014-2015 és 2016-2018 között járt a csoportba (előzetben és jogerősben)

Miért kezdte járni a csoportba?

- Több oka is van. Elsősorban, hogy jobban menjen az idő. Aztán megtetszett a dolog, az önismeret meg ilyesmi. A személyed.

Mi volt a kedvenc feladatod?

- Rajzolás, a kártyás sztori. Activity, meg amikor válaszolni kellett kérdésekre a kártyákról.

A csoport többi tagjával milyen kapcsolatod volt?

- Jó volt.

Javult, vagy nem változott?

- Nagyobb lett a szimpátia. Jobban megnyíltunk egymás felé. Kevésbé kellett figyelni a hátsó szemnek,

Olyan volt, akit te kedveltél meg, mert jobban megismerted?

- Igen, volt.

Te miben változtál a csoport ideje alatt?

- Nagyon zárkózott voltam. Nem tudtam megnyílni az emberek felé, meg ugye a börtönben nem nagyon szokás mosolyogni. A beszélőképességem is. Mert te nem vagy hülye, veled lehet beszélgetni.

Van olyan esetleg, ami tartósan beépült?

- Hát figyelj. Elsősorban te, mint pozitív ember odabent. Ha eszembe jut a börtön, akkor pozitív személyként te vagy az első.

Mit gondoltatok rólam, mint csoportvezetőről?

- Nekem van egy jó emberismerő formám, én azt hittem először, hogy... hát látszott rajtad, hogy nem vagy hülye, de azt hittem, hogy te is olyan vagy mint a többi. Beképzelt, csak a munkáját végzi, csak egy szám vagyunk. Csak az, hogy előrébb jusson a tanulmányaiban. Lehetett rajtuk látni, hogy amit megtanultak az iskolában, azokat

gyakorolja, megfigyelést tartottak. Nálad nem ezt láttam. Te is belevitted a lényegét, meg vezetted szépen a csoportot, de nem lehetett érzékelni.

Menet közben hogyan változott a véleményetek?

- Én kellemesen csalódtam benned. Úgy beszélgettünk, mint most. Bármiről lehet dumálni, a terhességtől a Holdig. Te úgy vitted ezt a csoportot, hogy ki tudta alakítani azt a baráti környezetet. Megbízunk benned.

Ha nem én tartom a csoportot, hanem valaki, akit nem kedveltek, akkor nem jártál volna olyan sokáig?

- Volt bent két srác, hozzájuk mindenki jelentkezett. Aztán 20 perc után felállt mindenki, öten maradtunk bent. Csak azért maradtunk, hogy hülyéskedjünk és szívjuk a vérüket. Aztán intéztek dicséretet, mindenki a kedvezményre hajtott. Tőled meg nem követelőztünk.

Ha bent nem találkozol ezzel a módszerrel, akkor felkeltene az érdeklődésed egy irodalomterápiás csoport?

- Soha az életben. Hasonló életvitellel, mint mi, irodalomterápiára? Áhh.

Ha lenne lehetőség, akkor csatlakoznál most egy ilyen csoporthoz?

- Ha a jelenlegi életvitem megengedné, akkor igen.

És mióta kint vagy, érezted, hogy jó lenne beszélgetni valakivel?

- Igen. Szabadultam 2015. december 24-én. Senki nem várt. Hogy őszinte legyek, vissza akartam menni. Azért vagyok itt, mert nem bírtam otthon megélni. Pelenkára nem volt elég. Hiába van pártfogó felügyelet, csak ellenőrzik a papírt. Szerintem kicsit kilógtam a többiek közül, mert nem vagyok annyira hülye, de nem voltam eléggé felkészülve. El voltam veszve. Például az állásinterjúkra. Nem vettek fel sehova.

Volt valami, amit nem szeretnél a csoportokban?

- Nem. Jó volt. Abban a környezetben, odabent, ez nagyon jó volt. Lehet, hogy a te személyed is hozzájárul ehhez.

Hogy érezted magad az első alkalommal, már amennyire emlékszel?

- Zárkózott és feszült voltam. Kíváncsi voltam, hogy mit akarsz. Aztán amikor visszamentünk a zárkába, egy kicsit vidámabbak meg könnyebbek voltunk.

Emlékszel, hogy mi volt az a pont, amikor meg tudtál nyílni?

- Hozzájárult a rendszeresség. Igazából olyan voltál, mint mi. Nem úgy viselkedtél velünk, mint egyes személyek, hanem másképp. Ott

volt például a retardált P., aki hosszasan tudta ecsetelni, hogy ölne meg valakit, de ütötte az ajtót, ha valamiért nem jöttél. Készültünk rá, hogy jössz, vártunk.

És emlékszel az utolsó alkalomra?

- Bementem hozzád elköszönni, arra emlékszem. De nem tudom, ne haragudj.

Van valami olyan emlék, ami mélyen érintett, és eszedbe jut?

- Nem vagyok egy érzékeny típus, de éreztem, hogy jó. Semmi rosszindulat nincs benned, és hogy jó ember vagy. Láttam a többieket is felszabadulni. De amikor a szülőkről meg a családról kellett mesélni, az nehezebb volt nekem.

Azt hogy miről beszélgettek a folyosón vagy a zárkán, amúgy befolyásolta az, hogy miről beszéltünk a csoporton?

- A mi nyelvünkön, ja. Meg a zene az sok emléket felidézett mindenkiben. A zene visszaadta az emlékeket.

Van még valami, amire nem kérdeztem rá, de elmondanál?

- Nincsen.

Koncz Katalin

bv. őrnagy, a Baranya Vármegyei Büntetés-végrehajtási Intézet vezető reintegrációs tisztje, református lelkész

2023.02.26.

Ti mint a személyzet, és reintegrációs tisztetek, hogy láttátok az irodalomterápiás csoportokat, foglalkozásokat?

- A probléma ott kezdődött, hogy az a célcsoport, akik oda bekerültek, lehet, hogy írni-olvasni se tudtak megfelelően. Nem az, hogy verset olvastak volna életükben! Így már a csoportok összeállítása sem volt egyszerű. Amit figyelembe vettünk, hogy a magatartás lehetővé tegye a csoportmunkát, és bűntársak nem lehettek a letartóztatottak között.

Én úgy gondolom, hogy az irodalom senkinek sem árt. Mindenki mást lát meg az olvasottakban, hallottakban. Az önismeretüket mindenképpen közelebb hozta, még ha ennek nem is voltak tudatában. Már egy új vers megismerése is közelebb juttatta őket ehhez.

Ebben a világban már az is nagy előrelépés, hogy önmagát és az ér-
zéseit felmeri vállalni. Mindenki erősnek kell legyen, nincs itt mel-
lébeszélés. Megtanította nekik azt, hogy szólhat E/1-ben a börtönben
is. És nyilván tőled is függött, hogy hogyan nyúltál hozzájuk, hogy
téged hogy fogadtak el.

Neked/nektek meséltek erről? Hogy a csoporthoz, hozzám hogy állnak?

- Hogyne! Az Eszti néni! Mindig mesélték a történeteket. Bár nem mindig értették. De a passzív részvétel is részvétel. Feltételezem, hogy ők is érintve voltak a helyzetben. Ha nem lett volna fontos számukra, akkor biztos, hogy nem mentek volna. Hiába erőltettük volna, olyan is lett volna a csoport. De hát erre te is emlékszel, meg-
küzdöttél velük.

Fiatalkorúak, élettapasztalattal nem nagyon rendelkeznek, más kul-
túrából jövő, iskolázatlan szülői háttérrel... nem nagyon volt honnan
építkezniük. A hozott anyagból szerintem te kihoztad a legtöbbet.
Őket rá kell vezetni arra, hogyan értse meg a dolgokat.

A rendszeren belül volt valamilyen visszhangja annak, hogy Pécsen
működik egy irodalomterápiás csoport?

- A beszámolókbán, éves jelentésekben mindig büszkélkedtünk. De
most teljesen más rendszert élünk, minden eltűnt.

Ezt nagyon sajnálom.

- Az országban egyébként máshol nem volt ilyen foglalkozás a fiatal-
korúaknak. Csak itt Pécsen, a te személyedhez köthetően.

A beszámolók után volt érdeklődés? Továbbképzéseken, egyéb
találkozókon?

- Szóba került, de sajnos ez nem az a rendszer, ahol a módszertant
könnyű átadni. Jelenleg a drogambulanciáról járnak be, a Kőrösi
Márkék próbálkoznak színházi darabbal. Nekem ez nagy szívfájda-
lom. Egyrészt az, hogy a Fiatalkorúak Intézetét megszüntették, egyik
pillanatról a másikra. Másrészt bezárult a kör, nincs idő és energia
programokra.

A reintegrációt ez mennyiben érinti?

- Kevesebb gond. Annyi a feladat és az adminisztráció, hogy tényleg
nehéz lenne összeegyeztetni. Régen is gond volt. Én felvállaltam a

kísérést, de ez már akkor is plusz munka volt, de nekem ez egy fontos része volt a reintegrációnak. Más nézeteket vall a rendszer meg a kollégák. Több lett a feladat, kevesebb az ember.

De bármilyen művészeti csoportnak lenne helye a börtönben, mert addig sem egyéb dolgokon pörögnek a fogvatartottak, illetve az adminisztrációs feladatok mellett azért rólunk sok terhet levesznek ezek a lehetőségek.

Visszatekintve hogyan láttátok a külsős embereket, akik bejártka hozzátok? Milyen tapasztalataitok voltak?

- Abszolút jó. Ha nem lett volna pozitív, megszüntettem volna őket. Ha már reintegrációról beszélünk, nem csak annak kéne történnie, hogy bezárjuk őket, hanem impulzusokat adunk, kurzusokat biztosítunk számukra, hogy elkezdjük feltölteni azokat a hiányokat, amiket otthon nem kapott meg. Szinte ösztönlényekként voltak ott. Nem volt minta, vagy morál.

Szeretnék kiemelni két fogvatartottat, Tamást és Károlyt. Velük kapcsolatban többször is felmerült a nevelők és az örök részéről, hogy miért járnak hozzám, mert annyira rossz a magaviseletük, hogy egyébként másik csoportba nem járhatnak. Én velük nagyon megküzdöttem. Velük kapcsolatban van emléked?

- Ők nagyon sokat változtak. Nem is kerültek vissza például. Azóta eltelt jó pár év, de velük még nem találkoztam bent a börtönben.

Nekem Tamással kapcsolatban egy valami nagyon beégett: mentem hozzád be az irodába, és épp tanítottad neki, hogyan kell ablakot pucolni. És ez annyira szép példája volt annak, hogy ne várjunk el valamit valaki olyantól, amit korábban sosem csinált, hanem tanítsuk meg neki. Akár egy ablakpucolást is. Nála az anya téma volt nagyon nehéz. Egyszer viszont írt egy verset erről. Neked ezt a szöveget megmutatta?

- Szerintem előbb én láttam, hogy jó-e, és utána adta oda neked. Ha már itt tartunk, tényleg elkezdtek verseket írni. És én is próbáltam ösztönözni őket, sose mondtam neki, hogy nyelvtanilag vagy bármilyen szempontból rossz. De nagyon nagy szó volt ez. Én felém nyilván megnyíltak, nagyon sokat beszélgettem velük, de egyébként ez a fajta megnyílás, pláne csoportban, egyáltalán nem volt jellemző. A gyász téma egyébként is nehéz, ez a célcsoport még kevésbé tudja kezelni és feldolgozni a halál témát.

A példamutatást a mai napig fontosnak tartom. Másképp nem működik. És hálásak is ezért.

Te kicsit ilyen anya szerepben is voltál.

- Igen, sokan Kati néiztek. De ezzel meg is tudtam fogni őket. Ha rosszul viselkedtek, akkor megmondtam nekik, hogy én magának nem vagyok Kati néni, hanem Koncz őrnagy. Aztán mennyit tepertek azért, hogy újra Kati néni legyek! Ez a fajta szigor, meg keretek az kellett. De mindig nyitva volt az irodám. Bárki bármivel jöhetett hozzám. Más oldalról közelítettem meg őket. Így könnyebb megfogni őket. És utána kevesebb dolgom van velük.

Egy Erasmus+-os eseményen vetette fel egy német szakember, hogy az én csoportomon való részvételért kaptak-e dicséretet a résztvevők. De én úgy emlékszem, hogy ezért nem kaptak. Csak az iskolai programokét. Szerinted mi volt az oka annak, hogy ennek ellenére sokan évekig jártak?

- Nem azért mentek, hogy dicséretet kapjanak, hanem sokkal mélyebben érintette meg őket a személyiséged és a módszer is, amit te hoztál. Ráéreztek az ízére. Kialakult az a belső motiváció, ami sokkal fontosabb, mint egy dicséret.

Legyél büszke magadra, mert ezt kevesen érték el.

Én nagyon hálás vagyok nektek, hogy ezt a lehetőséget megkaptam a tapasztalatlanságom ellenére.

- Hát kitartóan jöttél is. Mindig vártak. De a rendszeresség és a megbízhatóság nekünk is meg a fiúknak is fontos volt.

Interjú

2023.01.26.

Lukovich András

gitáros, zeneszerző

Mennyit tudsz az irodalomterápiáról?

- Hogy őszinte legyek, nem túl sokat.

Mi a fantáziád?

- A fantáziám? Zeneterápiáról már hallottam, egyszer hívtak is gyermekpszichiátriára, zeneterápiás foglalkozásra, de aztán úgy hozta az

élet, hogy végül nem lett belőle semmi. Én úgy képzelem, hogy nagyjából arról lehet szó, hogy együtt elemzitek a szövegeket, és aztán megpróbáljátok azok által megfejteni a világot.

Magunkat.

- Vagy magatokat. De ti is a világ részei vagytok, úgyhogy nyilván a világot próbáljátok megfejteni. Gondolom annak függvényében, hogy milyen típusú emberekkel dolgozol, az alapján választasz szövegeket, illetve olyan típusú szövegeket szoktál használni, amik egy adott problémára reflektálnak. Ilyesmit képzelek el, de soha életemben nem vettem részt ilyesmiben.

Mit gondolsz arról, hogy fiatalkorú fogvatartottakkal használtam a szövegeiteket?

- Megtisztelő! Az ember, amikor elkezd zenélni, akkor nem is gondol arra, hogy mennyi minden történhet vele ezáltal, úgyhogy az, hogy ilyen célra használtad a szövegeket, az büszkeséggel tölt el. Pláne egy doktori disszertációban szerepelni meg még annál is jobb, sohasem gondoltam volna, amikor elkezdtem zenélni, hogy valaha is ilyen apróból fogok beszélgetni bárkivel.

Amikor írod, vagy írástok a szövegeket, akkor azon kívül, hogy nyilván van egy jelentése számotokra, azon szoktatok gondolkodni, hogy mit jelent majd azoknak, akik hallgatják vagy olvassák a szöveget?

- Igen, nyilván beszélgettünk ilyesmiről. Az egyébként szerintem egy érdekes műhelytitok – már ha mesélhetek ilyesmit - hogy ezek a szövegek mind nagyjából 5-10 perc alatt születtek meg. Valahogy úgy kell elképzelni, hogy csak játszottuk a készülő dal zenéjét, Viktor leült a sarokba, majd egyszer csak felállt három oldalnyi szöveggel, és azt mondta, hogy akkor mehetünk. Személy szerint azt nagyon csíptem, hogy ha már leírt valamit, akkor úgy volt vele, hogy az úgy marad. Nem volt utólagos korrekció, vagy hogy ez a szó vagy az a szó nem jó. Ez annál szabadabb művészet, illetve az elég nagy szerencsénk volt, hogy Viktor - szerintem rendkívül jó szövegeket ír, és ahogy azt az imént is említettem, mindezt játszi könnyedséggel. Személy szerint azt kifejezetten szerettem, hogy soha nem a klasszikus rap vonalon mozgott ez a zenekar, hogy hű bejött az élet, meg a fegyverek, meg a pénz meg ilyenek, hanem sokkal árnyaltabb szövegeink születtek az évek során. Amúgy melyik szöveget használtad?

Az Üveges oázist, Nyugalom a hegyeken, Melletted ébredek...

- Ezek a korai dalaink, ezek esetében sokkal inkább a klasszikusabb rap témákban mozgottunk, vagy legalábbis a Nyugalom a hegyeken esetében mindenképpen. Ezeknél a daloknál is szerintem igazán érdekes és elgondolkodtató szóképekkel operált a Vikó. A dumáknak

egy jó része önmagában is tök jól hangzik, és az ember sokszor bele sem gondol abba, hogy mennyi mindent jelent vagy jelenthetnek még. Persze én könnyen beszélek, voltak olyan tréfák, amik nekem is sokkal de, sokkal később estek le, amikor már hónapok óta játszottunk egy-egy dalt, és egyébként nagyon kíváncsi vagyok, hogy ti mire jutottatok ezekkel a szövegekkel.

Majd leírom és elolvasod.

- Jó. Kérek egy tiszteletpéldányt. Online verzióban is jó. Köszönöm!

Visszajelzéseket szoktatok kapni szövegekről? Rajongók esetleg leírták, hogy miért volt nekik ütős a szöveg, vagy fontos, vagy miért jelentett többet?

- Kétféle visszajelzést kaptunk ezzel kapcsolatban az évek során, az egyik az volt, hogy milyen kurva jók, a másik pedig az, hogy ezek a dalszövegek nem szólnak semmiről. Az tény, hogy nem olyan szájbarágósak, mint ebben a műfajban sokan - persze ezt nem kritikaként fogalmazom meg velük szemben, hanem egyszerűen az nem az én stílusom. Szerintem egy csomó ember úgy van vele, hogy csak hallgatja a szövegeket, és arra gondol, hogy milyen jópofa, de nem gondolkodik el rajtuk igazán mélyen. Szerintem amúgy van egy olyan hülye elvárás Magyarországon, hogy mindenképpen jó dalszövegeket kell írni egy zenéhez, miközben szerintem lehet akár igazán csacsкасágokat is írni egy dalban. Szerintem az egy rossz elképzelés, hogy a dalszöveg az egy vers, mert nem vers, nem annak íródik jellemzően, hanem dalszövegnek. Ha azt akarod kiabálni egy dalban, hogy jejeje, akkor az is tud jó lenni.

Te milyen típusú dalszövegeket írsz?

- Régen írtam már, és most is épp egy olyan projekten dolgozom, ahol ugyancsak nem én írom a dalszövegeket. Az enyémekek régen amúgy jellemzően tele voltak mindenféle szójátékkal. Például egyszer írtam egy dalt, amit még a legeslegelején játszott a Petőfi Rádió - ez még akkor volt, amikor a Vad Fruttik kijött a Sárga zsigulival, és az akkor nagyon menőnek számított.

Melyik volt ez a dal?

- Akkor még a Profondo névre keresztelt zenekarban játszottam és ez a dal pedig a Számoltam címet viselte. A refrén az volt, hogy

Számoltam, de nem számított

Még okom is volt, csak a cél hiányzott

A szó elszáll, a sírás meg marad

És amennyi marad, annyi a harag.

Szerintem ez egy versrészletnek is elmegy.

- Köszönöm, bár nem annak íródott. Szóval én jellemzően ilyesmiket írtam, nem pedig olyanokat, mint a Gyík zenekar. Amúgy egy kicsit mostanában lehet elfelejtettem ezen képességemet. Bizonyos dolgokat gyakorolni kell, különben az ember kijön a napi rutinból. A legenda szerint Prince az életében minden nap írt egy dalt, még akkor is, hogy ha szar volt, aztán maximum kidobta, de legalább gyakorolt - én meg mostanában inkább csak zenéket írok, nem pedig szövegeket.

Neked egy dalban a zene fontosabb, mint a dalszöveg? Ha magánemberként hallgatsz zenét, akkor mire figyelsz?

- Ha jó a dalszöveg, akkor annak örülök, és például nagyon csodálkoznék, ha tudnál mutatni olyan embert, aki szerint Bérczesi Robi nem ír jó dalszövegeket. A nagyon rossz dalszövegeket nem szeretem, de sokszor van, hogy inkább csak a zenére figyelek. Sőt, még tovább megyek! Olyan dalokat is szeretek, amik nem jók, de jó bennük a gitár.

Például?

- Például szerintem egy csomó Blur szám van, ami elég közepes, ellenben csomószer vannak bennük olyan gitártémák, amik miatt így is szeretem.

Kívülállóként – mivel hogy nem nagyon ismered magát az irodalomterápiás módszert, mit gondolsz arról, hogy dalszövegeket használok/használnak irodalmi szöveggé?

- Az előbb akartam mondani, csak elfelejtettem, hogy amikor mondtad, hogy melyik szövegeinket használtad, hogy az Üveges oázis emlékeim szerint egyszer volt az Élet és irodalom online kiadványának a címlapján, ami szintén nagyon megtisztelő volt, és ahogy mondtam is, alapjában véve tényleg ezek nem versként íródtak, de elég jó, hogy úgy is tudnak működni.

Visszatérve a kérdésre, azt gondolom, hogy ez egy korszerű dolog. Régen jártam már gimnáziumba, és fogalmam sincs, hogy most milyen kötelezők vannak, de az én emlékeim szerint anno nagyon elavult volt a felhozatal. Ehhez képest, hogy ha valami korszerűbb dologgal is lehet foglalkozni, akkor az feltételezhetően motiválóan tud hatni bárki számára.

Szerinted lehet a dalszövegnek terápiás hatása?

- Igen, amikor az ember zenét hallgat, és ha éppen eltalálja egy dal, akkor tud az lenni. Amikor az ember azt érzi, hogy „Ó, ez rólam szól”, és nyilván ez a lényege. Emlékszem, még anno egy 21 névre keresztelt formációval írtam egy dalszöveget, és egyszer egy srác azt

mondta nekem, hogy ez a dal róla szól, és hogy most halt meg a nagymamája, és hogy ez mennyire eltalálta. Fogalmam sincs, hogy miben volt, mert nem erről szólt ez a dalszöveg, de ha neki ez így volt jó, vagy így segített, akkor az nekem már bőven jó. Hacsak nem értelmezik halálosan félre a dolgokat, akkor az jó, ha megtalálsz benne magadat, vagy azt, ami segít neked.

Mit jelent az, hogy halálosan félreértelmezni? Neked.

- Ezt hogy érted?

Az én felfogásomban egy szövegnek annyi jelentése és értelmezése van, ahányan olvassák. Lehet, hogy tíz embernek viszek egy szöveget, és mind a tíznek más jelent. Tíz értelmezés tíz féle történettel.

- Ezen a ponton szeretném megjegyezni, hogy egy időben volt szerencsém az Országos Kompetenciamérés szövegértési részéhez kapcsolódóan elég sok mindenbe belelátni, úgyhogy tisztában vagyok vele, hogy az emberek általában sajnos nem értik azt, amit olvasnak, ezek alapján pedig bőven vannak olyanok, akik teljesen vakvágányon vannak egy-egy dalszöveget illetően.

Azért kérdezem, mert volt hogy vittem egy verset a börtönbe, ami számomra a magányról szólt, a fiúknak meg a szerelemről, amit egyértelműen az egész csoport állított. Nem értettem, de úgy voltam vele, hogy jó, akkor beszéljünk a szerelemről.

- Bocsánat, de te ezt azért nem tudhatod, mert nem te írtad azt a szöveget. A mit gondolt a költő nevezetű játékot már gimiben sem feltétlenül tudtam értelmezni, mert milyen dolog az, hogy megvannak azok a relatíve kőbe vésett gondolatok, hogy ez meg ez azt jelenti? Szerintem ennél jóval nagyobb szabadságot kell adni az embernek arra vonatkozóan, hogy értelmezze a szövegeket. Ezzel szemben, ha te írsz valamit, és pontosan tudod, hogy mi az, és ahhoz képest valaki totálisan mást lát bele, akkor az szerintem nem oké. Persze az is igaz, hogy ha nem te írtad, akkor bármi lehet.

Amúgy ezért jó az irodalomterápia. Igazából nem arról van szó, hogy mire gondolt a szerző, hanem hogy belőled mit vált ki a szöveg.

Neked van olyan dalszöveg, ami ha nem is terápiás hatással, de mélyen érintett?

- Persze, rengeteg, de ezek időszakonként változnak. Nagyjából gyerekkoromtól kezdve szeretek "rácsúszni" egy-egy dalra, amiről éppen úgy érzem, hogy ebben a helyzetben eltalál. És szeretem azokat a dalokat kvázi hányásig hallgatni.

Van konkrét példa, amit tudsz mondani?

- Például az első Hiperkarma album, elnézést, hogy már megint a Bérczesi Robi - az 2000-ben volt, akkor 17 éves voltam, és nagyon

eltalált, nagyon új volt és nagyon másnyen. Persze ha a mostani eszemmel belegondolok, akkor egy csomó ilyen tinédzser duma is van benne, de attól még nagyon szeretem.

De akkor még a Robi is fiatal volt.

- Persze, de az idő előrehaladtával vannak olyan dolgok, amiken az ember elgondolkodik, hogy hogyan is történt mindez. Közben egy csomó dalszöveg, amit példaként hoznék fel, azok angolul íródtak és utoljára talán a Metric-től a The Shade volt ilyen nekem, vagy például Wilco-tól a Jesus etc. Most ezek jutnak hirtelen eszembe.

Van még valami, amit nem kérdeztem meg, de fontosnak tartanál elmondani?

- Engem az érdekelne, hogy hogyan reagáltak a gyerekek a szövegekre.

Amikor csak a szöveget olvasták, akkor ahhoz tök jól tudtak kapcsolódni. Mert amiről szólnak a dalok, mindegyiküknek volt hozzá valamilyen élménye vagy társítása a saját életéből. Amikor már a zenét is megmutattam hozzá, hmm, az ő ízlésük nem egyezik az én ízlésemmel, maradjunk ennyiben. A Melletted ébredek például kifejezetten jól működött ahhoz, hogy a nőekkel való kapcsolatukról beszéljünk.

- Lettem volna pók a falon.

Interjú

2023.01.28.

Egle Károly Kende

tanár, amatőr zenész

Mennyit tudsz az irodalomterápiáról?

- Hallottam már a fogalmat

Mi a fantáziád?

- A probléma leginkább ott van, hogy nem tudom, hogy kiknek szól ez a terápia. De valami olyasmire gondolok, hogy különböző irodalmi művekkel segítetek az embereknek a lelki problémáikat megoldani.

Mit gondolsz arról, hogy fiatalokú fogvatartottakkal használtam a dalszövegeket?

- Szerintem nagyon működőképes, én ugye tanár vagyok (angol nyelv- és kultúra), elvileg nekünk a kultúráról is kell tanítani, bármennyire nem kimeneti követelmény. Én például, amellet, hogy töri a

másik szakom, emiatt tudok valamennyit az angol kultúráról, de öntörvényűen a kultúrába és besoroltam a zenét is. Irodalmi művek helyett inkább zenét viszek be, és azok dalszövegeit elemezzük és beszélgetünk és tanulunk új szavakat. Szóval szerintem ott ugyanannyira működőképes, mint nálam. Sőt, karácsonykor volt egy beszélgetésem a mamámmal, és arra jutottunk, hogy a mi generációnknak egy-egy dalszöveg többet jelent, mint egy irodalmi mű. Néha több érték van bennük. Mindenféle beszólás nélkül.

Amikor írod, vagy írástok a szövegeket, akkor azon kívül, hogy nyilván van egy jelentése számotokra, azon szoktatok gondolkodni, hogy mit jelent majd azoknak, akik hallgatják vagy olvassák a szöveget?

- Mindenképpen. Emiatt én sokszor elgondolkodok, hogy hogy is kellene. A konkrét példám erre az lenne, hogy nagyon szeretem az Alvin és a mókusokat, tök jó szövegeik vannak, és én az ő dalszövegírásukat tudom a legjobban megbecsülni magyar téren. Nem az elvont, igazán irodalmi megfogalmazások vannak bennük, nem ködösítenek, hanem tényleg konkrétan beszélnek dolgokról. Írtam már olyan dalszöveget is, ahol én elég konkrétan beszéltem, és a múltkor például írtam egy olyan szöveget, ami számomra sokat jelent, viszont az egész egy nagy ködösítés. Valószínűleg másnak csak egy újabb jócsengő mondatokkal teletűzdelt dalszöveg, holott nekem konkrét jelentése van, konkrét eseményhez tudom kötni a költői képeket.

Visszajelzéseket szoktatok kapni szövegekről? Rajongók esetleg leírták, hogy miért volt nekik ütős a szöveg, vagy fontos, vagy miért jelentett többet?

- Nem olyan túl sokat, és ez leginkább annak köszönhető, hogy eddig nagyon közepszerű szövegeink voltak. Inkább bulizni jönnek az emberek, mint zenét hallgatni. Most éppen formálódóban van egy dal, illetve egy kislemez. És ebből a négy dalból van kettő olyan, amiknek szerintem elég jó szövegük lett. Ezeket megmutogattam néhány embernek, és elég jó visszajelzések jöttek. Szerencsére reálisan látom a dalszövegeink helyzetét, általában olyan visszajelzések jönnek, amikre én is számítok.

Te milyen típusú dalszövegeket írsz?

- Nálam az élethelyzetek adják a témát. Egy-egy jelentősebb esemény nagy befolyással van a szövegekre, másrészt meg az a korszak, amit éppen élek. A gimis koromban komolyabb dalszövegnek szánt szöveg ma már röhejesnek tűnik. Mióta a My lastet csináljuk, egy dalszöveget kiengedtem a kezemből, tematikailag, másik kettővel meg úgy voltam, hogy jó, a többiek hoztak valami alapot, és akkor ebből én kicsavarom a saját mondanivalómat. Az új EP-n három szám is fiú-lány ihletettséggű – pedig már nem vagyok gimis.

És ez baj?

- Hát ez olyan gyerekesen hangzik, nem felnőttesen. Mindhárom más mást mutat be: egyszer amikor én koppanok, amikor én koppantottam valakit, meg amikor csak jól éreztük magunkat és nem jelentett semmit. De mind a három egy másfél évemnek az igazán meghatározó alakja és élménye volt. Ezek a gondolatok nem múlnak el nyomtalanul.

Ezek olyan témák, amikhez sokan tudnak kapcsolódni.

- Igen. Nem túl specifikus meg egyedi. De mellette meg az a jelentés, amit számomra hordoznak, ahhoz a zenekar is tud kapcsolódni, szóval együtt nevetünk meg sírunk.

Neked egy dalban a zene fontosabb, mint a dalszöveg? Ha magánemberként hallgatsz zenét, akkor mire figyelsz?

- Nehéz kérdés. Elsősorban a zenére. Nem, a dallamra. Nem is feltétlenül a hangszerelés fontos, hanem az, hogy elkapjon a dallam. Utána olvasok csak szöveget. Így tök jó dolgokat találtam már. Volt már arra példa, hogy a szövegre figyeltem. Kedves kis vidám akkordos de szám, de hidegrázós a dalszövege, az valahogy nagyon eltalált és azóta is nagy kedvencem (Neck Deep: 19 Seventy Sumthin’).

Tanárként, mit gondolsz arról, hogy dalszövegeket használok/használnak irodalmi szöveggé?

- Szerintem teljesen megállja a helyét. A laikus énem az azt tudja erre mondani, hogy számomra egy-két vers csak annyiban különbözik egy-egy dalszövegtől, hogy nincsen benne refrén, meg hogy nehezebben felvihető zenére. Volt olyan, hogy verset zenésítettünk meg. Mi is és a versíró is amatőr volt, de le kellett butítanom a verset. Kicsit a sorokat megrövidíteni, de úgy, hogy a jelentés meg a rím megmaradjon. Két dolgot tudok még idefüzni. A Useme zenekarnak van egy-két olyan számuk, amik szerintem versként is megállják a helyüket. A másik meg a Petőfi zenekar.

Amikor dalszöveget viszel órára, azt a gyerekek hogy fogadják?

- Három osztályban próbáltam ki eddig, 6., 7. és 8. osztályban. Ezeket az órákat a dal köré építem. Hasonlít egy verselemzős irodalomórához. Eddig mindenki teljesen pozitívan fogadta. Hiányolni is szokták. Motiválja őket rendesen.

Szerinted lehet a dalszövegnek terápiás hatása?

- Biztosan.

Neked van olyan dalszöveg, ami ha nem is terápiás hatással, de mélyen érintett?

- Sok. Nagyon sok. Nyilván mindegyik más miatt jelent többet.

Van konkrét példa, amit tudsz mondani?

- Nekem egy nagy koppanásom volt eddig párkapcsolatilag szerencsére, és az pont ilyen december idején kezdett elszaladni. A Neck Deepnek van a December című száma, szerencsére van belőle három verzió. A dalszövegét úgy tudom összefoglalni, hogy egy decemberi történelemről szól, és tök szép szerintem, hogy a refrénben valami olyasmi szöveg van, hogy remélem, hogy majd megkapod a kövezett padlódat meg a rózsavörös ajtót amiről álmodtál. Egy ilyen békés elengedés... amikor már az összes stádiumán túl vagy a szakításnak, és úgy vagy vele, hogy jól van, legyél boldog. Szívből. Az Alvin és a mókusoknak van a Nem elég című száma, ami szerintem az életről szól. Nincsenek benne nagy megfejtések, képekkel dobálózik, amik a hétköznapi életről szólnak. Hogy ne vesszen el a pécsi becsületed, egyszer lepörgettem a 30Y munkásságát. Az Azt hittem érdemes volt az, amire azt mondtam, hogy ez aztán zeneileg meg szövegileg is hidegrázós. Holnapig tudnám még sorolni a számomra sokat jelentő szövegeket. Vannak okos dalszövegek. Ami nem azért tetszik, mert megérint, hanem mert jó a koncepció. Például a Counter Clockwise Három doboz című száma.

Van még valami, amit nem kérdeztem meg, de fontosnak tartanál elmondani?

- Sajnálom, hogy csak ezt a pár számot emeltem ki, mert éppen ezek jutottak eszembe. Rengeteg van.

Interjú

2023.01.29.

Gyöngyösi Attila

énekes, dalszerző

Mennyit tudsz az irodalomterápiáról?

- Nem sokat.

Mi a fantáziád?

- A pszichológiához van köze? A lelki problémával küzdő emberek az irodalom által kapnak egyfajta önkifejezési lehetőséget.

Mit gondolsz arról, hogy fiatalok fogvatartottakkal használtam a dalszövegeket?

- Az mondjuk nem rossz ötlet. Nyilvánvalóan ez a szövegtől meg a célcsoporttól is függ. A dalszöveg az, amit látnak maguk körül, vagy amivé szeretne válni. Rátalál önmagára. Ha magamból indulok ki, én

is szeretem, ha megérint valami és magam találok rá. Ami valahogy én vagyok.

Amikor írod a szövegeket, akkor azon kívül, hogy nyilván van egy jelentése számotokra, azon szoktatok gondolkodni, hogy mit jelent majd azoknak, akik hallgatják vagy olvassák a szöveget?

- Megmondom őszintén, sosem foglalkoztam ezzel. Ha valakit megérint, akkor ugyanaz foglalkoztatja, mint engem. Ha emiatt eljön koncertre, az még jobb.

Visszajelzéseket szoktatok kapni szövegekről? Rajongók esetleg leírták, hogy miért volt nekik ütős a szöveg, vagy fontos, vagy miért jelentett többet?

- Voltak pozitív visszajelzések. Bár mi nem populáris zenét csinálunk. A szakma nagy öregjeitől jó érzés volt azt visszahallani, hogy eredeti, amit csinálunk.

Te milyen típusú dalszövegeket írsz?

- Tematikailag legtöbbször társadalomkritika, életszagú, cinikus módon. Tulajdonképpen nagy világmegváltó dolgok nincsenek benne, inkább csak életérrés.

Neked egy dalban a zene fontosabb, mint a dalszöveg? Ha magánemberként hallgatsz zenét, akkor mire figyelsz?

- Nekem mind a kettő együtt. Fontos, hogy a kettő passzoljon egymással hangulatban. Harmóniát alkosson. Ugyanúgy lehet élvezhető egy minimál zene, mint ami több száz emberrel van megkomponálva.

Szerinted lehet a dalszövegnek terápiás hatása?

- Természetesen. Miért ne lehetne? Teljesen más hallgatva, mint olvasva. Az ember, amikor rádöbben arra, hogy a dalszövegnek van egy zöngéje is, akkor miért ne lehetne versként tekinteni rá? Egy dalszöveg jóval egyszerűbb szerkezetileg, mint egy vers. Nem fontos, hogy valami túl progresszív legyen ahhoz, hogy valakit megérintsen.

Persze. Nekem is van olyan, ami megnyugtat, ami lázba hoz, amitől rombolnék. De mindegyik én vagyok.

Van konkrét példa, amit tudsz mondani?

- Van. A hangulattól is függ, hogy aktuálisan mi talál meg. Mondjuk a Csók és könnytől a Buszmegálló. Megérintette a lelkemet. Mintha simogatna. Magamra ismertem.

Van még valami, amit nem kérdeztem meg, de fontosnak tartanál elmondani?

- Nem kérdezted meg, hogy mi az, ami ihletet ad. Direktben nem tudok írni. Ha eszembe jut valami leírom, néha elakadok. A mindennapi dolgok közben is pörögnek a gondolatok. Volt, hogy a sör mellé kértem egy szalvétát is, hogy ne szálljon el az ötlet. Például a Proli vagyok című számunk is így született.